

GLÓSZ JÓZSEF-V. KÁPOLNÁS MÁRIA

**Szakadát község monográfiája
1723-1949**

Az első rész (1723–1867) GLÓSZ JÓZSEF,
a második (1867–1949) V. KÁPOLNÁS MÁRIA
munkája

Lektorálta
SZÁNTÓ IMRE

A német nyelvű összegzést
GLÓSZ JÓZSEF
fordította

Nyelvi lektor
HUBER MIHÁLYNÉ

A fotómásolatokat
V. KÁPOLNÁS MÁRIA
készítette

TARTALOM

I.	A betelepülés időszaka 1723–1767.	5
1.	A betelepülés	5
2.	A konszolidáció	6
II.	Az urbáriumtól a jobbágyfelszabadításig 1767–1848	10
1.	Az urbárium	10
2.	A mezőgazdaság fejlődése	14
3.	Társadalmi viszonyok	16
4.	Egyház, oktatásügy	22
III.	A forradalomtól a kiegyezésig 1848–1867	25
1.	Az 1848-as forradalom	25
2.	Birtokrendezés az 1853. évi pátens alapján	26
3.	A mezőgazdaság fejlődése	28
4.	Kézművesek	29
5.	A község társadalma	31
6.	A polgári közigazgatás kialakulása	34
IV.	Jegyzetek	35
V.	A kiegyezéstől az első világháborúig 1867–1914	40
1.	A kiegyezés	40
2.	Mezőgazdasági termelés	41
3.	Társadalmi viszonyok	45
4.	Községi közigazgatás	51
5.	Az egyház szerepe	55
6.	Oktatás, művelődés, szokások	56
VI.	Az első világháború és a Tanácsköztársaság	62
1.	A háború	62
2.	A Tanácsköztársaság	64
VII.	A falu élete a két világháború között 1920–1944	65
1.	A mezőgazdaság fejlődésének megrekedése	65
2.	A mezőgazdasági termelés alakulása Szakadátton	66
3.	Társadalmi változások	68
4.	Községi közigazgatás, a falu általános helyzetének romlása	71
5.	Művelődés, oktatás, életmód	74
6.	A második világháború	76
VIII.	Ki- és betelepítések 1945–1948	78
IX.	Felhasznált irodalom	83
X.	Jegyzetek	84
XI.	Függelék	89
XII.	Zusammenfassung	93
XIII.	Képek	102

I. A betelepülés időszaka 1723–1767

1. A BETELEPÜLÉS

A Hegyhát dombos vidékén fekvő község már 1305-ben lakott volt.¹ A XVI. században a török támadások útjába kerülve teljesen elpusztult. A XVIII. századi újraterelítés során rác település nyomaira bukkantak. A régi templom romjai, az ún. ráctemető, a földben talált orthodox kereszt arra utal, hogy a török hódoltság időszakában délszláv népesség telepedett meg a faluban. A török elleni felszabadító háború és a Rákóczi-szabadságharc nyomán a falu újra elnéptelenedett, a szomszédos Diósberény lakói legelőnek használták határát.²

A hosszú harcok során megritkult lakosságú környék benépesítése akkor kapott nagyobb lendületet, amikor gróf Claudius Florymundus Mercy de Argenta, egy lotharingiai családból származó, a Habsburgok szolgálatában tábornokká, majd a Bánát kormányzójává emelkedő katona szerelte meg a hűgyészi uradalmat 1772-ben. A temesvári telepítő bizottság elnökeként nemcsak a bánáti kamarai területek számára hozatott telepéseket a német birodalomból, hanem saját birtokaira is.³

Winkler Mihály, Szakadát 1759–69 közötti plébánosa a falu véneit meghallgatva azt írja, hogy a falu lakosságát Mercy Austráziából (Westrich), Pfalz területéről hozatta. 1723-ban 10 házaspár érkezett, a többi 1724-ben, pünkösöd után. Mindannyian egy helyről jöttek.⁴ Más szerzők a környék többi német falvától eltérő szakadati nyelvjárás vizsgálata alapján vitatják a lakosság pfalzi eredetét. Kuhn szerint Westerwaldból valók, Limburgtól északra; Winkler nyilván összekeverte Westrichet Westerwalddal.⁵ Schliitt szerint a szakadati nyelvjárás kevert jellege miatt nem tartható az egy helyről származás teóriája, így csak egy tágabb térség – Limburg, Nassau, Diez, Westenburg vidéke – jelölhető meg a szakadati népesség őshazájaként.⁶

Mercy telepítési szerződésekben rögzített kedvező feltételekkel vonzotta birtokára a Bánátba induló telepéseket. Ennek hatására 1724-re már 15 faluba sikerült német lakosságot telepítenie. Szakadát telepítési szerződése nem maradt fenn. Mivel a letelepedés feltételei hasonlóak voltak más falvakéhoz, hozzávetőlegesen rekonstruálhatók. Mercy vallásszabadságot biztosított jobbágyai számára – ennek a katolikus Szakadát számára nem volt különösebb jelentősége. Nem követelt robotot.⁷ A Bánátba települők három évig adómentességet élveztek, s csupán a hatodik évtől kellett teljes értékű szolgáltatásokat nyújtani.⁸ Ennél kedvezőtlenebbek a Tolna megyei feltételek sem lehettek, hiszen aligha sikerült volna a telepéseket rábírní arra, hogy a Bánát helyett Mercy birtokát válasszák. Példaként ismertetjük Mercynek Kismányokkal 1722. július 22-én kötött telepítési szerződését: A falu lakossága megkapta az egész határt, a kocsmá használatával együtt. Az uradalom csupán a vadászat és halászat jogát tartotta fenn magának. Felmentést kaptak a robot és a tized alól, ingyen jutottak épület- és tűzfához, makkoltathattak az erdőben. Mindennek fejében egy 6 ígásállattal rendelkező egésztelkes jobbágy fizetett 15 Ft-ot, egy köből búzát, egy köből zabot, három szekér szénát, a fél- vagy negyedtelkesek arányosan kevesebbet. A szőlő után 6 évi adómentességet élveztek. Az igazságszolgáltatás jogát az uradalom magának tartotta fenn. A Mercy család egyébként 1723-tól pallosjoggal rendelkezett.⁹ A nagyvonalú feltételekkel idecsábított telepéseket azonban csalódás érte. Az uradalom korántsem tartotta

meg minden ígéretét. A varsádiak például már 1725-ben vissza akartak térni hazájukba, mert az uradalom a község területéből kiszakított egy nagy részt, és azt a szakadati, kalaznói, tormási új telepéseknek adta, s így megfosztotta Varsádot a rétektől.¹⁰

A Szakadátot benépesítő telepésekről mindössze két forrásból szerezhetünk gyér információkat. Winkler Mihály plébános egy emberöltővel később készített feljegyzéseiből, illetve a vármegye adóösszeírásaiból. Winkler szerint kevés vagyont hoztak magukkal, mert hosszú időn át nagy szegénységben éltek, kőműves melletti munkával keresték kenyerüket Hőgyészen az uradalomnál, Ozorán, sőt Szigetváron is.¹¹

Winkler állítását alátámasztják az összeírások is. A község először 1725-ben szerepel a domesticában, de mivel az 1723. évi 103 tc. értelmében 6 évi mentességet élveztek az állami adó alól, és a vármegye is általában 1-3 évre felmentette az adózás alól az újonnan betelepülteket, csupán nevüket sorolják fel. A telepések Winkler által is említett két hullámán – 1723, ill. 1724 pünkösd – kívül volt még egy harmadik is, amely 1724 októberében érkezett. Így 1725-ben már 39 családot sorol fel az összeírás.¹²

2. KONSZOLIDÁCIÓ

A gyorsan duzzadó lakosságnak súlyos nehézségekkel kellett szembenézni, pedig az anyakönyvek szerint a betelepülők között 60-65 éves emberek is voltak. Erdő, bozót irtásával alakítottak ki szántót, amely azonban az elvetett magnak csupán a kétszeresét termelte. A szántó mély völgyben feküdt, ki volt téve a heves záporoknak. Dohány-, kender-, lenföldjük nem volt, kukorica számára a dombtetőn irtottak egy kis területet, de termése saját szükségletükre sem volt elegendő. A rét kicsi, sásos, a széna kevés volt állataik számára. Az állatokat nyáron az erdőben legeltették. A lakosság megpróbálkozott az elhagyott szőlők művelésbe fogásával, amelyre a földesúrtól 6 évi mentességet kaptak, de 1728-ig még nem volt termésük. Tűzi- és épületfával rendelkeztek, amelyet az uradalom ingyen bocsátott rendelkezésükre. A makktermő erdőt az uradalom használta, mivel még sertéseik sem voltak. Malma, kereskedése a falunak nem volt. A kocsmáltatás jogát a község félévig gyakorolta, s ebből évente 10 Ft jövedelme származott.

Egyes családok 1728-ban, tehát a negyedik évben mindössze 0,5 hold szántóterülettel, ugyanannyi réttel, 0,5–1,5 kapás szőlővel rendelkeztek.¹³ A rendkívül kicsi megművelt terület, a nagyon alacsony termés hozamok nem biztosíthaták a lakosság megélhetését. Egyik kiút a Winkler által említett napszámosmunka, a másik a tömeges elvándorlás volt. A családok számának alakulása a tárgyalat korszakban:

1725.	39 család
1728.	24 család
1731.	13 család
1732.	17 család
1735.	19 család
1737.	17 család
1741.	32 család
1748.	33 család

1752. 46 család
 1756. 61 család
 1759. 60 család¹⁴

A község határa az adott, igen alacsony agrotechnikai színvonalon nem volt képes eltartani a hirtelen felduzzadt népességszámot. Az elvándorlással helyreállt az egyensúly, az eredeti népességszám egyharmad részénél. Abban, hogy a mélypont éppen 1731-ben következett be, nyilván az is közrejátszott, hogy akkor járt le a 6 adómentes év, és sokan az adózás elől egyszerűen odébbálltak. A mélypontot követően lassú, fokozatos növekedés következett be, amelynek megalapozottságát a község gazdasági erejének növekedése biztosította.

	1730	1731	1732	1733	1735	1737	1741	1748	1752	1756	1759
ló	2	4	7	4	4	4	4	18	55	86	99
ökör	7	10	12	18	13	16	24	21	38	107	80
tehén	8	7	13	16	10	13	38	29	58	111	71
sertés	6	10	19	10	3	14	21	39	51	187	107
juh, kecske	9	10	14	17	6	18	4	27	-	305	222
méhkas	9	8	7	3	-	1	3	1	39	-	-
bor (csöbör)	-	-	4	6	5	12	30,5	26	29	?	?
őszi pm.	27	103	108	134	53	65	149	361	852	641	655
tavaszi pm	21	124	71	63	69	115	126	361	1099	hold	hold

Megjegyzés: pm=pozsonyi mérő
 2 pm=1 hold

Bár a táblázat adatai – a mezőgazdasági termelés jellegéből adódóan – jelentős ingadozást mutatnak, két fejlődési szakasz mégis jól elkülöníthető. Kb. 1740-ig lassú, majd ezt követően egy rendkívül gyors fejlődési periódus. A szántóföldi termelés legalapvetőbb mutatója, az igásállatok száma két évtized alatt (1737–1756) megtízszereződött. Ugyanez következett be a vetésterület nagyságában, ill. a terméseredményekben is. Ezzel párhuzamosan a lakosság száma megháromszorozódott. Az egy főre eső termelési érték tehát lényegesen megnövekedett, javult a lakosság élelmiszerellátása. A fogyasztást szolgáló tehén- és sertésállomány szintén hasonló arányban növekedett. A lakosság száma elérte az adott termelési színvonal melletti optimumot.

A gazdálkodás módjáról, az életviszonyok változásáról kevés adattal rendelkezünk. Egy 1753-as leírás szerint a község háromnyomásos művelési rendszert alkalmazott, amelynek minden nyomásában a parasztok 7 mérő nagyságú szántóval rendelkeztek. A föld termékenységét trágyázással javították. A már ismertetett 1728. évi állapotokkal összevetve óriási a fejlődés, viszont továbbra is kevés volt a rét, a legelő, a szőlő. Fejlődés azonban itt is mutatkozott: míg 1728-ban a kocsmá 10 Ft jövedelmet hozott a községnek, 1753-ban már 48 Ft-ot, 30 veder (kb. 4 hektoliter) bor kimérésével.¹⁶

A továbbiakban közvetlen adatok hiányában Bél Mátyás leírására támaszkodunk. Tolna megyében a földeket vetés előtt háromszor forgatták meg. A szőlőt háromszor kapálták. Főként vörösbort termő fajtákat ültettek. Az aratás sarlóval

vagy kaszával történt. Piac hiányában komoly gondot jelentett a termények értékesítése. A terméstől függően az árak rendkívül ingadozóak voltak.¹⁷

Házaikat a németek sárból készített, kiszáritott, néha égetett téglából építették. A bejárati ajtó a pitvarba, nem közvetlenül az udvarra nyílt. A konyhától jobbra – balra voltak a szobák, amelyeket tálak, tányérok, korsók, képek díszítettek. A telket deszka- vagy sövénykerítés határolta.¹⁸

Szakadát népének szokásairól, hiedelemvilágáról Winkler Mihály a betelepülés után több évtizeddel is elszörnyedve írt. Sok volt közöttük a részeges, ilyenkor vadak voltak, késsel üldözték a hozzátartozóikat. A gyerekek igen tiszteletlenek voltak szüleikkel szemben. A legények és lányok nyáron éjszakánként együtt őrizték az állatokat a legelőn. Más lányok nyáron a csűrben, istállóban vagy a pitvarban aludtak, ott fogadták a legényeket.

A laza erkölcsöknél is jobban felháborította Winklert, hogy a szakadátiak igen bizalmas viszonyban voltak az „eretnekekkel” (azaz a protestánsokkal). Vallási közönyükben még kalapjukat sem emelték meg, pipájukat sem vették ki a szájukból az oltáriszentség előtt. Nagyböjt alatt húst ettek, a halottak sírja felett tréfálkoztak. Mise alatt, amikor a pap felemelte az áldozati kelyhet, ők is koccintásra emelték borospoharaikat.

Emellett elevenen élt még számtalan ősi babona is. Esküvő alkalmával az asszonyok seprűnyélen lovagolva jöttek a templomba. A menyasszony a szülői házból kilépve hármat harapott egy mézeskalácsból és a tömeg közé dobt. A menyasszonyon hosszú kesztyű volt, hogy ne lássák a kezét, mivel az szerencsétlenséget jelentett. Winkler különböző praktikáiknak tudta be, hogy az új házásoknak egy-két évig nem volt gyermeke. Nemcsak fogamzástáplálásra ismertek különféle módokat, hanem számos emberi és állati betegségre tudtak ráolvasó rigmusokat, pl. fogfájás, szemfájás, kificamodott végtagok ellen. A beteg gyermeket létrán fektették keresztül. A tolvaj lábnyomát a kemencébe tették, hogy a tolvaj elsovadjon.¹⁹

Nem csoda, hogy a földesúr első teendői közé tartozott e nehezen kezelhető, vad nép számára papról gondoskodni. Mercy Willerscheid Pétert nevezte ki högyészi plébánossá, hozzá tartoztak a környékbeli falvak, így Szakadát is. A Högyészen, 1724. július 15-én kelt szerződésben meghatározták, mivel járulnak hozzá a szakadátiak a plébános eltartásához:

1. Minden pártól kapott 1 pm búzát, 1 negyed pm zabot vagy árpát vagy kukoricát, pénzben 17 krajcárt. A fizetés ideje Szent Mihálykor volt. Az özvegyek, nőtlének, szegények ennek felét fizették.

2. A község 5 öl fát, 1 kocsi szénát és szalmát szállított Högyészre.

3. A szőlőtulajdonosok akónként 1 icce bort adtak Szent Márton napján.

4. Ennek fejében a plébánosnak két káplánt kellett tartania.

Meghatározták a különféle egyházi szertartásokért külön fizetendő tarifákat: a keresztelés 17 xr, esketés hatszor 17 xr valamint egy zsebkendő. A szegényeket a pap ingyen eskette. A temetés költsége változó volt: kisgyermek mise nélkül 6 garas, misével 12 garas. 20 alattiak (nem házasok) mise nélkül 15 garas, misével 30 garas, házasok 30 garas. A szegényeket a pap ingyen temette. Nem kellett fizetni a gyónásért, áldozásért, utolsó kenetért. Ezenfelül minden ház húsvétkor tojásokat, Szent János keresztelésekor egy jércét adott. A szerződés azt is előírta, hogy a hívek karácsonykor, húsvétkor, pünkösdkor, búcsúkor, temetéskor áldozzanak.

A miséket Szakadátton nem a romos templomban, hanem Zei József házában

tartották. 1727-ben a község különvált a hógyészi plébániától, saját plébánost kapott Szigethy András személyében. Az új plébániához tartoztak a környék protestáns többségű falvainak katolikus lakói is: Diósberény, Szárazd, Udvari, Gyöng, Varsád, Kalaznó, Kistormás, Pélpusztá. Szigethy – aki már a régi templomban misézett – védőszentjéül Szent Miklóst választotta.²⁰ A templomot következő plébánosa, Marker Ágoston hozta valamelyest rendbe. Winkler meleg szavakkal emlékezett meg elődjéről; az 1739-es pestisjárvány idején, amely a község előljáróit is magával ragadta, ő gondoskodott a betegek ellátásáról és az egészségesek élelmezéséről. Ennek ellenére rossz véget ért a plébános.²¹ A megye vizsgálatot indított ellene, mivel meglátogatott a járvány miatt zár alatt lévő Tevelen egy pestises beteget.²² Markert az uradalom katonái 1740-ben letartóztatták, a püspöki tanács pedig kiközösítette. A következő plébános, Kovács Simon (1741–1757) nevéhez fűződik a plébánia felépítése.

„Apostoli hevülettel” fogott munkához Winkler Mihály 1759-ben. Igyekezett rábírní a híveket, hogy ne csak azon a hét végén járjanak templomba, amikor éppen abban a faluban miséznek. A misék rendjét – ha kellett vesszővel és korbáccsal – helyreállította. Megszervezte a hét végi hitoktatást az ifjúság számára. Különböző nemzetiségű hívei számára magyarul és németül prédikált. Elmondása szerint sikerrel vette fel a küzdelmet a babonák ellen, de a szabados erkölcsökkel szemben tehetetlennek bizonyult. Munkájának legmaradandóbb gyümölcse a templom teljes felújítása volt. Mivel a község vonakodott osztozni a terheken, saját költségén végeztette el a munkát. A lakosság csupán fuvart és napszámot, az uradalom fát, téglát, meszet adott. A templom négy évig épült, 1765-re készült el. Winkler még orgonát is szerzett. A templom falait képekkel festette ki. Elkészülte után a temetőt, amely eddig előtte volt, most a templom mögé helyeztette át.²³

Bár Winkler nem volt anyagi – saját költségén építtette fel a templomot – egyháza szolgálatában nem kímélte sem önmagát, sem híveit. Erkölcsi igényessége, anyagi követelése miatt állandóan feszült viszonyban élt a község lakossággal. A diósberényi filiálé Kovács plébános alatt 30 Ft-ot és 4 öl fát fizetett, Winkler alatt 60 Ft-ot, 6 öl fát, 2 cseber bort. Winkler még ezt is kevesellte, de a további emelést a vármegye megakadályozta.²⁴ Így azután a község – bár hálás volt neki – megkönnyebbüléssel fogadta távozását 1769-ben. A bonyhádiak hívták meg papjuknak – ők is templomot akartak építeni.²⁵

Winkler távozásával, az 1767-es urbáriummal lezárult a község történetének korai szakasza. A telepéseknek nyújtott kedvezmények megfeleltek a korban általános gyakorlatnak. A rájuk váró nehézségek is azonosak voltak: anyagi alapok hiánya, elvadult, művelésbe nehezen vonható határ. Így azután, amikor a toborzók keltette illúziók szembesültek a valósággal, sokan feladták a reménytelennek tűnő küzdelmet.²⁶ A nehézségek hatására átmenetileg csökkent a lakosság. Valószínűleg nem vissza Németországba, hanem más közeli falvakba áramlottak. A helyzet másfél évtized elteltével egyre gyorsabban javulni kezdett. A megművelt földterület, az állatok számának növekedése meghaladta a lakosság létszámának gyarapodását. Az 1760-as évekre a fejlődés eljutott az extenzív területi terjeszkedés határáig. Az 1767. évi urbárium és előzményei már a fejlődés során keletkező új feszültségeket, ellentmondásokat jelzi.

II. Az urbáriumtól a jobbágyszabadításig 1767–1848

1. AZ URBÁRIUM

1765-ben paraszti elégedetlenség jelentkezett több dunántúli vármegyében. A nyugtalanság átterjedt Vas, Zala megyéről Somogyra, Baranyára és Tolnára is.²⁷ A forrongás a nagy allódiумokkal rendelkező, ezért a robotot fokozottan igénybe vevő uradalmakat érintette leginkább. Fellázadtak gr. Styrum-Lymburg, gr. Feste-tics, hg. Esterházy jobbágjai. A mozgalom a hógyészi uradalmat sem kerülte el, leginkább a robot megtagadásának formájában jelentkezett. A telepítési szerződésekben gr. Mercy általában mentességet biztosított a robot alól. A túlzott robotoltatás elleni tiltakozás arra vall, hogy a szerződés ezen pontján az uradalom már régen túltette magát és sikerült ráerőszakolnia a robotot a német falvak lakosságára is.

1766. május 11-én a diósberényiek inzultálták előjáróikat és e naptól megtagadtak minden robotot. A mozgalomhoz csatlakozott a környéken Szárazd, Udvari, Gyöng és Szakály is. A szakadátiak május 26-án még elmentek robotra Hógyész határába szántani, de a szakályiak fenyegetésére kapva-kaptak a lehetőségén és ők is készségesen beszüntették a munkát. Este összejöttek és kimondták, hogy ők megtagadják a további szolgálatot, amíg az uralkodó el nem rendezi dolgukat. A bécsi kormányzat reagálása kettős volt. Fegyveres erővel megfékezte a paraszti mozgalmakat: Szakályra, amely a lázadás központjának számított, 80 vértés katonát vezényeltek. A katonák pusztja megjelenése elég volt a rend helyreállítására, a községek, közte Szakadát, újra felvették a munkát. A lázadásért 32 berényi, 4 szakadát kapott 50-50 botütést.²⁸

Másrészt a mozgalmak hatására az uralkodó 1766. december 29-én elrendelte egységes urbárium bevezetését az érintett megyékben, így Tolnában is. E rendelet alapján indult azután meg az úrbérrendezés az egész országban. Célja az volt, hogy az állami adóalap védelmében a jobbágyszabadítások és szolgáltatások mennyiségének meghatározásával elejét vegye a paraszti földek további elvételének, illetve a szolgáltatások – főként a robot – további növelésének. A jobbágyszabadítás nagysága területenként változó volt:

	Országosan	Tolna megye	Szakadát
szántó	16–38 hold	22–26	22
rét	6–12 kaszás	8–12	8
beltelek	2 pmérő	2	2

A községek ezenkívül közösen használhatták a legelőt a földesúrral és korlátozottan az erdőt. (Faizás, makkoltatás). A kocsmáltatás joga Szent Mihálytól Szent Györgyig illette meg a falvakat. A telek adott nagysága csupán a keretét biztosította a jobbágyszabadításnak, s nem jelentett minden jobbágyszabadítás számára garantált földmennyiséget. A jobbágyszabadítás az adóterhek növekedésétől félve igyekeztek a valóságnál kevesebb földet bevallani. Szakadátan az uradalom összeírása szerint

minden jobbágy illetményénél egy-kettő holddal több szántót birtokolt. A birtokrendezés során jelentkező maradványföldek lényegében a bevallott és a valóságosan birtokolt földterület különbözetét jelentették.

A telek birtoklása fejében a jobbágy a következő szolgáltatásokkal tartozott: évi 52 ígás vagy 104 nap gyalogrobot, kilenced a terményekből, 1 Ft cenzus és az úgynevezett ajándékok, továbbá négy telek teljesített évente egy hosszú fuvart. Az egynyolcad teleknél kevesebbel rendelkezők zselléreknek minősültek. A házas zsellérek évi 18 nap gyalogrobottal, 1 Ft cenzussal, a házatlanok évi 12 nap gyalogrobottal tartoztak.²⁹

Szakadát urbáriumának több példánya – több változata – maradt fenn. Abban egységesek, hogy elismerik a község szabad költözködési jogát. A földeket minőség szempontjából az I. osztályba sorolták. A hivatalos nyomtatványon a szolgáltatások mértéke megfelelt a rendeletileg előírtnak. Azonban az uradalom által készített urbéri tabellában – nyilván ez érvényesült a gyakorlatban – 60 nap ígás vagy 120 nagy gyalogrobotról volt szó. Egy harmadik változat szerint az évi cenzus nagysága nem 1, hanem 2 Ft. A házas zsellérek pedig nem évi 18, hanem 19 nap gyalogrobottal tartoztak. Ugyanebben az urbáriumban az egy telekre jutó szántóföld nagysága – a valósághoz egyébként közelebb áll – 26 hold volt.³⁰ Úgy tűnik, hogy az uradalom és a szakadati jobbágyok – egymással cinkos egyetértésben – készítettek egy urbáriumot hivatalos használatra, amely megfelelt Mária Terézia rendeletének, és egyet maguk számára, amelyben a jobbágyok kezén lévő föld, de ezzel a földesúrnak teljesítendő szolgáltatások is a hivatalosnál magasabbak voltak. A hógyézi uradalom valamennyi községében ezt a gyakorlatot folytatta.

Az egyik tabella szerint a 47 telkes gazda 21 2/8-ad, a másik szerint 22 1/8-ad egésztelket birtokolt. Az egy jobbágyra jutó teleknagyság tehát nem érte el a fél telket sem. Ez lényegében megfelelt a megyei átlagnak, amely szerint a birtokolt telekhányad 0,43.³¹ Egésztelkes a községben nem volt, lényegében az egész falu 2/8–4/8-ad telkesekből állt. A zsellérek száma 23 fő, a házatlan zselléréké egy fő volt. Tehát a zsellérek száma a telkes jobbágyokénak a felét tette ki. Ez ismét nagyon közel áll a Tolna megyei átlaghoz:

telkes:	67,57%
házas:	23,4 %
házatlan:	9,03%

A zsellérek általában 0,25–0,5 hold beltelket, ugyanekkora szántót birtokoltak. A jobbágyok és zsellérek által birtokolt urbéres terület nagysága 741 hold volt.³² A fél telek átlagos birtoknagyság megfelelt a kor optimumának, mivel ennél nagyobb terület megművelése egy család számára a kor eszközeivel nehézségbe ütközött, viszont egy félnél kisebb telek már csak nagyon szűkösen biztosította a család megélhetését.³³ A feudális viszonyok felszámolásáig azonban mind a telkesek, mind a zsellérek száma erősen megnövekedett:

Év	telek	telkes	telekhányad	házas zs.	háztalan zs.	Telkesek, zsellérek aránya
1767	21 4/8	47	0,45	23	1	66-34%
1818	21 4/8	59	0,36	30	4	63-37%
1828	21 4/8	59	0,36	33	8	59-41%
1848	21 4/8	65	0,33	32	16	57-43%

A korszak folyamán tehát a telkesek és zsellérek aránya folyamatosan romlott. Az arányok csupán azért nem váltak még kedvezőtlenebbé, mert közben a telkesek száma is jelentősen megnövekedett, s az egy telkesre jutó telekhányad közel fél telekről egyharmad telekre csökkent. Az ebből fakadó feszültségekre még később visszatérünk.

1773-ban gr. Mercy Florimundus eladta a mintegy 125 ezer holdas hűgyészi uradalmat gr. Apponyi Györgynek.³⁵ A község a tulajdonos változását új urbárium készíttetésére használta fel. Az úriszék benyújtott beadványában előadta, hogy az uradalom már hosszú évek óta pénzben szedi be a kilencedet – 1756-ban 342 Ft 36 krajcárt – ezért kéri, hogy összegét a szerződésben is pénzben határozzák meg.³⁶ Így kívánták megakadályozni a dézsma mennyiségének önkényes megszábasát.

Az uradalom és Szakadát között 1773-ban létrejött szerződés lényeges pontokban eltér az 1767. évitől. Az 1/8 telkesek, házas és háztalan zsellérek pénzben válthatták meg a robotot. A fél telekkel rendelkezők továbbra is robotoltak, de mennyiségét erősen mérsékeltek, 26 nap igásrobot helyett 8 nap igás vagy 52 nap gyalogrobot helyett 16 nap. Az uradalom lemondott a kilenced pénzben való beszedéséről és a jobbágy számára előnyösebb természetbeni szolgáltatásban állapodtak meg. A négy telkenkénti – tehát összesen öt – hosszú fuvar helyett egy maradt az egész község számára. Helyette minden lóval rendelkező jobbágy évente egy, legfeljebb 3 órás fuvarral tartozott. Az ún. ajándék helyett a község megvendégelte az uradalom hivatalból ott járt tisztviselőit, évi legfeljebb 15 Ft értékben. A borkimérés joga – ellentétben a korábbi fél évvel – egész évre a községé lett, azzal a kikötéssel, hogy az uradalom borából is kimérnek 50 akót. A szerződés záradékaként kimondták, hogyha az uradalom vagy a község a szerződést fel akarná mondani, azt egyéves felmondási idővel teheti meg a megyénél. Az úrbéri szerződésben foglalt feltételek összehasonlíthatatlanul kedvezőbbek voltak az 1767. évinél. Semmilyen adattal nem rendelkezünk arra vonatkozóan, mi bírta rá az uradalmat egy ilyen példátlanul nagyvonalú contractus kötésére. A záradék sokkal inkább egyenjogú polgári szerződő felek, mint földesúr és jobbágyai megállapodására emlékeztet.

Az 1773-as, a jobbágyokra nézve kedvező úrbéri szerződés nem is maradt fenn végleg. Az 1818-19-es uradalmi conscriptióban a 21 4/8 telek már 2553 nap gyalogrobottal tartozott, vagyis telkenként 118 nappal, ami nem csupán az 1773. évi megállapodásban foglaltaknál lényegesen több, de meghaladja a Mária Terézia úrbéri rendeletében meghatározott 104 napot is. A zsellérek 18 napi gyalogrobotja 21 napra növekedett, csupán a háztalan zselléréké maradt az eredeti 12 nap. Hosszú fuvar tekintetében visszaállították a négy telkenkénti egy fuvar. A kocsmáltatás ideje ismét fél évre redukálódott.³⁷ A kilencedet továbbra is természetben fizették.³⁸ Tehát 1773-1818 között az uradalom nemcsak visszavett minden korábbi engedményt, hanem az 1767-ben az urbáriumban megszabottnál is súlyo-

sabb terheket rótt a községre. Az áttérésnek időpontját nem ismerjük, a fokozódó terheléssel szembeni ellenállásnak sincs nyoma az uradalmi ill. vármegyei iratanyagban.

A megemelt terhek nyomán az uradalomnak 1818–19-ben 4263 Ft jövedelme származott a községből. Összehasonlításként: a Diósberényből befolyó bevétel 7513 Ft-ot tett ki. A Szakadátról származó jövedelem döntő hányada naturális jellegű volt: robot 1613 Ft, kilenced 1032 Ft, bordézsmá 962 Ft, csupán a regálé (209 Ft) és egyéb kisebb tételek jelentkeztek pénz formájában. A korábban pénzben fizetett kilenced átváltása terményre nem bizonyult előnyösnek a község számára. 1756-ban az évi kilenced 342 Ft-ot tett ki, 1828-ban a terményben szolgáltatott kilenced pénzbeli értékét 1032 Ft-ban adta meg a regnicoláris összeírás.

Az 1767. évi úrbéri rendelet szabályozta a községek belső szervezetét és az uradalomhoz, valamint a vármegyéhez való viszonyát is. A községi előljáróság a földesúr ellenőrzése alatt állt, jogkörét is a földesúr határozta meg. Általában a közigazgatás ügyeit és a kisebb polgári peres ügyeket engedte át az előljáróságnak. Rendezett viszonyokat e tekintetben is az 1767. évi úrbéri rendelet teremtett. Ennek értelmében a község lakossága a földesúr által kijelölt három személy közül választhatott bírót. Az esküdteket és az adminisztrációt lebonyolító jegyzőt a község a földesúr befolyásától mentesen választhatta meg. Az előljáróságra tartozott a kártételek, kisebb tolvajlások, rendbontások, garázdaságok ügyében történő ítélezés. Számadást kellett készíteni a község bevételeiről és kiadásairól. Súlyosabb ügyekben, illetve fellebbezés esetén az ügy az úriszék elé került. A rendelet lehetővé tette, hogy a község földesura elleni panaszával a vármegyéhez fordulhasson. II. József pedig a vármegyei ügyészeket rendelte a jobbágyok védelmére földesuraikkal szemben.³⁹

Szakadátan a községi előljáróság tagjai általában a telkes jobbágyok közül kerültek ki. Az 1828. évi összeírást aláíró előljárók valamennyien telkesek voltak. A község feletti földesúri hatalmat gyakorló hűgyézi uradalom egysége 1823-ban megszűnt. Örökösödés révén az uradalom három részre bomlott, Szakadát földesura gr. Apponyi József lett, míg a vele szomszédos Diósberényé gr. Apponyi György.⁴⁰ Szakadát úriszéke Pálfára került át. Változás következett be a község közigazgatási hovatartozásában is. 1778-ig Szakadát a völgyeségi, ettől kezdve a simontornyai járáshoz tartozott. A községi előljáróság tevékenységének írásos nyoma csak akkor maradt, ha az ügy magasabb fórum, az úriszék, illetve a vármegye elé került. A községi előljáróság gondoskodott pl. a katonaillesítésről. Kremer Ádám bíró 1815-ben felsőbb rendelet ellenére befogatta a katonának Schneider Imre községi kanász egyetlen fiát. Mikor Schneider panaszt emelt, a bíró idő előtt elbocsátotta a szolgálatból. Kremer büntetésül 16 pálcaütést kapott, de a dolog érdeme nem változott, a kanász állását és fiát is elvesztette.⁴¹

A bírói tekintély és jogkör gyengeségére világít rá a következő eset. Özv. Schmitpergerné disznáját széttépte a csernyédi juhász kutyája. Mikor a bíró, Istl Jakab elégtétel adására szólította fel a juhászt, az hazugnak nevezte. A bíró csak az úriszéken keresztül tudta az ügyet rendezni.⁴² Úriszék, majd a megyei törvényszék elé került Gyöng és Szakadát határpere. Szakadát magáénak tekintette a gyöngiek által birtokolt szőlőhegy egy részét. Jogának úgy kívánt érvényt szerezni, hogy több ízben felgyújtotta a gyöngiek szőlőjét és az ott található présházakat.⁴³

Úriszék elé került Martin Grüsser szakadati kovács ügye is, akit az uradalom alkalmazottja, a diósberényi erdőkerülő vert bénára, mert megütötte annak rátá-

madó kutyáját.⁴⁴ A gyakori pincefeltörések tettesei felett 1820-ban a megyei törvényszék ítélkezett.⁴⁵ Mint láthattuk a községi előljárásság jogköre meglehetősen szűkre szabott volt, annál több a köteleme. 1817-ben beidéztek a szakadati jegyzőt Szekszárdra a himlőoltás elhanyagolása miatt.⁴⁶ A teendőket szaporította az árvatár is, amely a kiskorúak vagyonát kezelte nagykorúságuk eléréséig. Legfontosabb, az állam számára is legjelentősebb feladatuk azonban az állami és megyei adó beszedése volt.

Szakadát hadiadója az 1827/28-as katonai évben 281 Ft 13 xr, honi adója 341 Ft 3 xr volt. Összehasonlításként néhány más község adója:

	Adó		Előző évi tartozás	
	hadi	honi	hadi	honi
Diósberény	493 Ft	598 Ft	276 Ft	247 Ft
Gyöng	927 Ft	1125 Ft	393 Ft	321 Ft
Szakadát	281 Ft	341 Ft	93 Ft	18 Ft
Hógyész	468 Ft	568 Ft	481 Ft	128 Ft

Tehát valamennyi községnek tetemes adóhátraléka volt az előző évről. Viszonylag legjobb fizető éppen Szakadát volt. További terhet jelentett a megyei tisztviselők részére előfogatok biztosítása. A község a megyében állomásozó katonaság számára havonta kettő gyalog és két lovas porciót biztosított. A község kiadásainak fedezésére minden adóforint után 5 xr pótdót vetettek ki. A községnek saját bevételei is voltak: egy községi épület évi 4 Ft jövedelemmel, egy patakmalom 35 Ft bevétellel. Bár kocsmája nem volt, a félévi kocsmáltatási jog 10 Ft hasznót biztosított. Természeti csapások idején – mint pl. az 1835., 1845. évi jégverés – a megye elengedte a község adóját.⁴⁷

2. A MEZŐGAZDASÁG FEJLŐDÉSE

A növekvő állami és földesúri terheket a mezőgazdasági termelés fejlődése ellensúlyozhatta. A XVIII. század elejének jobbára még kétnyomásos gazdálkodását kiszorította a háromnyomásos. A gabonafélék terméshozama az elvetett vetőmaghoz képest a XVIII-XIX. század fordulójára háromszorosról ötszörösre növekedett. Kerti növényekből kezdett szántóföldivé válni a kukorica, a dohány, meghonosodott a burgonya. A mezőgazdaság legmunkaigényesebb, legtöbb szakértelmet kívánó, egyben legnagyobb jövedelmet biztosító ága a szőlőtermesztés volt. A terméshozam növelése érdekében gyakran trágyázták a földet. Az állattenyésztésben megjelent az istállózás. Elterjedt a gyapjáért tartott juh tenyésztése. Megnőtt a sertések száma, a makkoltatás mellett szerepet kapott a takarmányozás is. A loállomány minőségének javítását szolgálta a fedezőmének beszerzése. A döntően természetben nyújtott földesúri szolgáltatások mellett az állami és megyei adót pénzben kellett leróni. A szükséges pénzforrásokat éppen a felsorolt fejlődő ágazatok biztosíthatták: bormérés, állatok, ipari növények értékesítése. További pénzszerzési lehetőség volt a fuvarozás és a napszám.⁴⁸

Szakadát mezőgazdaságát az országgal összevetve a következő képet nyerjük: mint már utaltunk rá, a község lakossága igen korán, a XVIII. század közepén áttért a háromnyomásos gazdálkodásra. Az őszi nyomásba kétszerest (rozssal

kevert búzát), a tavasziba zabot és kukoricát vetettek. Az átlagos termés hozam még az 1820-as években is meglehetősen alacsony volt: a kilenced, a tized, valamint a vetőmag levonása után kétszeresből a vetőmag kétszeresét, rozból 2 1/4-szeresét, kukoricából 2 3/4-szeresét, zabból 2 1/4-szeresét takaríthatták be. A fenti adatok a községi eljárók bevallásán alapulnak, tehát minden bizonnyal alacsonyabbak a valóságosnál, hiszen a parasztok nemcsak évente többször szántották, boronálták földjeiket, de trágyázták is. A szántást ugar és tavaszi vetés után 4 ökörel, egyébként 2 ökörellel végezték.

Figyelemre méltó, hogy a tavaszi nyomásba kizárólag takarmánynövényeket vetettek. Ez nyilván összefüggött a rétek és legelők nagyságával és minőségével. A rétek összmennyisége 174 kaszás volt. (Egy kaszás=800 négyszögöl.) A legelők a magas domboldalakon feküdtek és terméketlenek voltak.⁴⁹ A XVIII. század közepén ígéretes fejlődésnek indult állattállomány növekedése a század végén megtorpant, sőt visszaesés következett be. A csökkenő adatok adóalap-eltitkolással is magyarázhatóak.

Állat	1759	1771	1828	1848
ló	99	124	104	113
ökör	80	54	68	149
egyéb marha	71	168	102	176
sertés	107	102	75	113
juh, kecske	222	258	102	75 ⁵⁰

Az ökrök száma alig haladta meg a telkes jobbágyokét, ebből következik, hogy számos parasztnak nem volt a szántáshoz ökre. A helyzet 1848-ra ugrásszerűen javult. A lovak magas száma kiterjedt fuvarozásra enged következtetni. Átmenetileg visszaesett a sertés-, tartósan a juhtenyésztés. A marhaállomány – követve az ökrök számának alakulását, átmeneti csökkenés után erősen emelkedett. A tejhozam igen alacsony volt. 1828-ban a 70 tehén fél éven keresztül átlagban napi 1 icce tejet adott. (1 icce=0,8 liter.) Összegezve: az igásállatok száma elégséges volt a szántóterület megműveléséhez, de az ökrök száma nagy ingadozást mutat. Az állattartás a XVIII–XIX. század fordulóján erősen visszaesett, s ez arra enged következtetni, hogy a mezőgazdasági tevékenység súlypontja ebben az időszakban máshova helyeződött át.

A szőlőterület nagysága 80 kapásról 138 kapásra növekedett. (1 kapás =200 négyszögöl.) Egy kapás szőlő átlagosan 2 1/4-ed cseber bort termelt. (1 cseber=42,3 liter). A szőlőt kapálták, gyomlálták, kötözték, trágyázták. A szakadátiak nemcsak saját határukban, hanem a szomszédos községekben is rendelkeztek szőlővel. Ez gyakori nézeteltérésekre vezetett a helyi lakossággal. Egy Szakadát és Gyöng közötti határvillongás során kivágtak 4 dió-, 23 szilva-, 11 körte-, 66 őszibarack-, 1 cseresznye- és 48 meggyfát. A szőlőkben lévő pincék, présházak gyakran voltak gyújtogatás, betörés célpontjai. A termés hozamokra a kádak és hordók befogadó-képességéből is következtetni lehet. Egy zsellér, Vertheson András présházában egy 13 akós kád és összesen 19 akónyi hordó állt.

A harmadik nyomásban, az ugarban dohánytermesztéssel foglalkoztak.⁵¹ Termesztését már tíz évvel a betelepülés után, 1733-ban elkezdték. 1788-ban a

dohánytermés már elérte a 34 mázsát. Ugyanekkor Gyöngön 42, Varsádon 95 s a megyében legtöbbet termelő Majoson 170 mázsa termett.⁵² Négy évtizeddel később a termelés tízszeresére emelkedett s 1827-ben elérte a 400 mázsát, megelőzve Diósberényt (340 mázsa), Kalaznót (350 mázsa) s Százard (1000 mázsa), Varsád (560 mázsa) mögött a járás harmadik legnagyobb termelője lett. Szakadát a dohányt a tolnai beváltóhelynek adta el 9 Ft/mázsa áron.⁵³ (1 mázsa=50 kg.) A 3600 Ft bruttó bevétel messze meghaladta bármely művelési ág jövedelmét a községben: szántó - 999 Ft, szőlő - 352 Ft.⁵⁴

A dohánytermesztés szó szerint létkérdés volt a Hegyhát német falvai számára. A mezőgazdasági termelés alacsony hozamai miatt csupán egy átlagos termés biztosíthatta a lakosság élelmiszerral való ellátását. Minden gyenge termésű év - mint pl. 1827 - a tartalékkal nem rendelkező parasztságot éhínséggel fenyegette. Szakadát 145, Berényben 230, Százardon 312, Hőgyészen 212 pmérő gabona hiányzott. Az Apponyiak hőgyészi, páfai és kölesdi uradalma saját gabonataralékaival támogatta az inség sújtotta jobbágyokat. A dohánytermelő községek bevételeikből képesek voltak a hiányzó gabonát megvásárolni.⁵⁵

Szakadát számára saját határának jövedelme 1828-ban még biztosítani tudta a lakosság eltartását. Az emberek nem kényszerültek tartósan idegenbe a megélhetés kedvéért. A zsellérek a szőlőkben végzett napszámmal, s nyáron mint aratók jutottak pótlólagos jövedelemhez. Mezőgazdasági termékeit a falu, a közeli Hőgyész, illetve a távolabb fekvő Dunaföldvár piacain értékesítette. A szállítást nehezítette, hogy közelében nem volt hajózható folyó, és kiépített úttal sem rendelkezett.⁵⁶

3. TÁRSADALMI VISZONYOK

A fent leírt ingadozó teljesítményű, ágazati megoszlásában is erősen változó - csökkenő állattenyésztés, növekvő dohány- és szőlőtermesztés - mezőgazdasági termelésnek egy gyarapodó népességet kell eltartania. A korai időszakból nem rendelkezünk a lakosság számára vonatkozó adatokkal, csupán a családok - adózó egységek - számát ismerjük:

1759 60 család
1771 68 család
1828 100 család⁵⁷

A lakosság számára vonatkozóan a következő adatok állnak rendelkezésre:

1777 603 fő
1784 607 fő
1812 642 fő
1818 683 fő
1846 841 fő
1864 909 fő⁵⁸

Meg kell jegyeznünk, hogy a XIX. század közepétől még számos, egymásnak ellentmondó népességi adatot ismerünk, amelynek alapján egy valószínűtlenül ingadozó lélekszámot kapnánk. Az adatok bizonytalansága ellenére megállapítható, hogy a lakosság száma a XVIII. század utolsó harmadában, a XIX. század első negyedében csak nagyon lassan növekedett, majd a század közepe felé ugrászerűen felgyorsult. Ha a népességszám alakulását összevetjük az anyakönyvek

alapján készített demográfiai adatsorral, újabb ellentmondásra bukkanunk. Az évi szaporulatból a lélekszám gyorsabb növekedése következne:

Év	születés	halálozás	szaporulat	házasságkötés
1738	9	4	5	-
1754	21	4	17	4
1770	33	18	15	?
1786	32	20	12	8
1802	44	22	22	6
1810	35	24	11	4
1818	45	17	28	4
1826	27	17	10	5
1837	22	21	1	5
1847	34	23	11	3
1855	55	40	15	14
1867	33	19	14	9 ⁵⁹

Csupán a néhány kiragadott év tiszta népességszaporulata 100 fölött van. Hasonló növekedésű ütemet feltételezve a lélekszámnak sokkal gyorsabban kellett volna növekednie. A magyarázat csak hipotétikus lehet: vagy pontatlanul vezették az anyakönyvet, vagy jelentős mértékű elvándorlás történt. Az esetleges elvándorlás nem követhető nyomon. Csupán a szakadátiaiak más környékbeliekkel kötött házasságának gyakoriságából vonhatunk le óvatos következtetéseket a más településekkel fennálló migrációs kapcsolat gyakoriságára. 1738–1782 között 79 házasságból 27, 1842–1867 között 180 házasságból 37 esetben, tehát mintegy 20%-ban az egyik házafél nem szakadátiai volt. A házasságot Diósberény, Hőgyész, Szárazd, vagyis döntően a közvetlen környék katolikus lakosságával kötötték. Elvértve előfordulnak az anyakönyvben távolabbi német községek – Apar, Murga, Mucsi, Kurd, Zomba, stb. – lakói is. A más községbelivel kötött házasság esetén joggal feltételezhetjük, hogy főként a nők esetében elköltöztek a faluból. Ennek mértéke azonban önmagában nem magyarázza a lakosság népszaporulatnál kisebb mértékű gyarapodását, hiszen a migráció kétirányú volt. Ha szerény mértékben, de beáramlás is történt a községbe. 1854–1867 között összesen 396-an haltak meg Szakadátán, ezek közül 20 fő volt nem helybeli származású. Az elhunytak között távoli vidékek fiaival – vándorló mesterlegényekkel – is találkozunk.

A lélekszámhoz képest a születések arányszáma rendkívül magas volt, s az ingadozások ellenére a XIX. század közepéig lényegében nem csökkent.

1778	55‰
1818	65‰
1847	40‰
1855	64‰

1867-ben 33 gyermekből mindössze négy volt elsősülött. Házasságon kívül gyermek alig született. 1857-ben 42-ből egy, 1867-ben 33-ból egy sem.

A halálozási arányszám a születésekéhez hasonló ingadozásokat mutat. A véletlenül túl elsősorban a mezőgazdasági termelés ingadozása és a járványok befolyásolták.

1778	24‰
1818	24‰
1847	27‰
1855	47‰

Az 1855. évi magas mortalitás kolerajárványra vezethető vissza. A mai mértékkel igen magas halálozás ellensúlyozta a születések magas számát, s fékezte a lakosság növekedési ütemét. Az emberek szinte sohasem vették igénybe orvos segítségét. 1839-ben pl. 31 meghalt személy közül egyet sem kezelt orvos. Ha mégis orvost hívtak, azt általában felnőtt, családos férfi esetében tették, akinek elvesztése súlyos csapást jelentett családjára nézve.

Az elhunytak között igen magas volt a gyermekek, különösen a 0-6 év közöttiek aránya. 1827-ben 20 halott közül 12 volt 6 év alatti, 1837-ben 21-ből 14. 1857-ben 50-ből 28. 1857-ben az elhunytak életkora így alakult:

0- 1 év	19 fő
2- 6 év	9 fő
7-12 év	1 fő
13-20 év	4 fő
21-30 év	3 fő
31-40 év	-
41-50 év	4 fő
51-60 év	4 fő
61- év	6 fő

Az idős korban meghaltak száma tehát igen alacsony, kivételesen matuzsálemi kort is megélték néhányan: 1828-ban halt meg egy 102 éves asszony.⁶⁰

A házasságok számának alakulását táblázatban már közöltük. Szakadát tisztán katolikus község lévén, vegyes házasságra nincs példa, míg pl. a protestáns többségű Gyöngön 1842-1867 között 13 katolikus választott magának más vallású házastársat. A házasságkötések átlagos időpontjában a XIX. század első felében lényeges változás történt.

Év	Férfi átlagos életkora	Nő átlagos életkora
1814	20	18,4
1828	19	17,4
1838	21,5	20,00
1848	22,5	18,4
1867	25,2	23,3

A kezdetben igen alacsony házassági kor 1828-38 között észrevehetően emelkedni kezdett, majd 1867-re ugrásszerűen megnőtt. Szerepet játszhatott ebben a tudatos családtervezés (később kötött házasságok esetében kevesebb a születendő gyermekek száma), de a hatósági beavatkozás is, amely ellenezte, s külön engedélyhez kötötte a sorshúzás, illetve a katonai szolgálat előtti házasságkötést. Ezzel magyarázható, hogy 1857-58-ban igen alacsony, 4-4 volt a házasságok száma. A férfiak késleltett házasságkötése egyúttal a nők házassági korát is megemelte. Megritkultak a rendkívül korán, 15-16 éves korban kötött házasságok.

A magas halálozási arány miatt igen sokan korán özvegyültek. Az özvegyek - férfiak és nők is - általában gyorsan újra házasodtak. 1814-ben tíz házasságból négy esetben egyik vagy mindkét fél özvegy volt. A házasságkötések döntő

hányadát a farsangi időszakban kötötték. 1786-ban például január 10–február 14. között zajlott le az az évi összes esküvő. Egyedül január 10-én öt lakodalmat tartottak. Az esküvők másik lehetséges időpontja a késő őszi, november hónap volt.

A házassággal egyidejűleg házassági szerződést is kötöttek, amelyben rögzítették az anyagi feltételeket. A menyasszony hozományként ágyon, ágyneműn, ruházaton kívül általában pénzt is kapott, amelyet beszámítottak az örökségbe. Ha özvegyasszony ment férjhez, a hozomány gazdasági felszereléssel, állatokkal is bővült. A lakodalom tartásáról a szülők gondoskodtak. Weller Vilmos mostohagyermekéi számára lakodalmanként 3 akó bort, 25 font marhahúst, 25 font disznóhúst ígért.

A demográfiai folyamatok illusztrálására bemutatjuk a Gänzler család népmozgalmi adatait.⁶²

Nemzedék	Időszak	Összes gyermek	Családi átlag	Közülük felnőtt	Családi átlag	Meghalt össz.	Felnövők aránya
II.	1754–1775	22	11	9	4,5	13	40%
III.	1780–1818	42	10,5	9	2,25	33	21%
IV.	1807–1852	30	7,5	8	2,00	22	26%
V.	1834–1884	31	7,75	13	3,25	18	42%
VI.	1870–1902	22	4,4	11	2,2	11	50%

A statisztikai adatok döbbenetes képet tárnak elénk. A III. és IV. nemzedék-nél minden negyedik, ötödik gyermek maradt csak életben. A helyzet a század közepén kezdett javulni, amikor már a gyermekek közel fele érte meg a felnőttkort.

Amint csökkenni kezdett a halandóság, megindult a születések számának csökkenése is, a XIX. század eleji tíz gyermekről négy gyermekre. Az egy családban felnövő utódok száma mindvégig 2-4 között mozgott, de míg e kívánatosnak tartott gyermekszámhoz a század elején tíz, a század végén már csak négy szülésre volt szükség. Az adatok minden esetlegességük mellett is egy többé-kevésbé tudatos születésszabályozás meglétét mutatják.

A lakosság száma növekedésének társadalmi következményeire röviden már utaltunk. Látható jele a telkes jobbágyoknál a telekhányad csökkenése és a zsellérek számának növekedése. Ha megvizsgáljuk a paraszti gazdaság belső szerkezetét, a helyzet még súlyosabb. 1828-ban összesen 100 adózó háztartás létezett Szakadátton, amelyben azonban 275 18–60 év közötti férfi élt, tehát minden egységre közel három munkaképes korú férfi jutott. A jobbágytelken élők száma magasabb volt a zsellértelken élőkénél.

59 telkes   185 férfi=3,1 férfi/háztartás

41 zsellér   90 férfi=2,2 férfi/háztartás

Ha tehát minden, jobbágytelken élő felnőtt, családos férfi önálló gazdálkodásba kezdett volna, Szakadátton jószereivel nem maradt volna telkes jobbágy a 2/8–4/8 nagyságú telkek további aprózódása miatt.⁶³ Ezzel magyarázható, hogy a népességszám növekedése ellenére a családok száma csökken, majd hosszabb ideig stagnál. Egyidejűleg a nagycsaládi szervezetben, közös fedél alatt élők száma jelentősen megnövekedett.

Év	Családok	Házak száma
1784–87	112	91
1805	106	92
1812	102	92
1818	106	91
1828	100	92
1840–41	124	96 ⁶⁴

A bomlási folyamat az 1830-as években mégis megindult, megnövekedett a közös háztartásból – és a családi házból – kiszorulók száma. A helyzet válságosra fordulásáról a családtagoknak az úriszék előtt egymás ellen indított perei tanúsodnak. A perek többnyire a családi viszonyok bonyolultsága miatt alakultak ki. A korai halálesetek következtében gyakori volt az újraházasodás, s ez szövevényessé tette a tulajdoni viszonyokat, feszültséget teremtett a mostoha szülő és gyermek, valamint a féltestvérek között.

Weller Vilmos 5 éves volt, amikor anyja meghalt, három árvát hátrahagyva. Apjának második feleségétől újabb három gyermeke született. A három idősebb testvér apja gazdaságában dolgozott. Mikor féltestvéreik felnőttek, apjuk második házasságából származó lányára és annak férjére hagyta gazdaságát. A másik két édestestvér 100–100 Ft-ot és egy-egy darab szőlőt kapott. Az első házasságból származó testvérek pedig nem kaptak az apa szándéka szerint semmit sem. Weller Vilmos minden testvér részére egyenlő részt követelt, illetve mint fiú, ő akarta átvenni apja gazdaságát.⁶⁵

Szerény vagyonának – egy zsellértelek – egy kézben tartására törekedett Hilbert, aki gazdaságát vejére hagyta, három kiskorú gyermeke számára 100 Ft kárpótlást, özvegye számára pedig a szőlő felének használati jogát kötve ki.⁶⁶

A testvérek közötti vagyonmegosztás másik változatára példa Achsné, szül. Locher Katalin esete. Bár a családi gazdaság nyilvánvalóan az egyik fiú testvéré lett, a szőlőből valamennyi testvér – fiúk és lányok is – azonos arányban részesültek.⁶⁷

A Gänslér családban az apa úgy rendelkezett, hogy két fia, János és Mátyás közösen örököljék a gazdaságot, a többi testvér pedig végkielégítést kapjon. János és Mátyás 10 éven keresztül felesben gazdálkodott, majd 1600 Ft-ért vásároltak Mátyás számára egy másik gazdaságot. A perre a két telek értékkülönbözete miatt került sor. János, az értékesebb apai telek birtokosa arra hivatkozott, hogy 12 éven át feleségével apjánál dolgozott béresként, csupán annyit kaptak, amennyit apjuk jószántából adott. 13 év után kapta meg a kiadások és bevételek egyharmad részét.⁶⁸

Schäfer Vilmosnak négy gyermeke volt, három fiú, egy lány. A legifjabb, Sebestyén örökölte az apai gazdaságot, ennek fejében 200–200 Ft-ot kellett fizetnie a többi testvér számára. Idősebb testvére, János 16 évig dolgozott az apai gazdaságban, majd az apjától kapott 700 Ft segítségével Diósberényben vásárolt egy gazdaságot. Katalin férje, Hefner János 7,5 évig dolgozott apósa gazdaságában, majd, amikor felnőttek sógorai, elhagyta a házat és apósa segítségével Csibrákon vásárolt egy gazdaságot. Egyedül Péter nem kapott önálló gazdaságot, csupán 450 Ft kész-

pénzt. A per oka: a három testvér az apai jószágot öröklő Sebestyéntől 200 helyett 300-300 Ft végkielégítést követelt.⁶⁹

Örökösödés révén nemcsak a vagyon osztódására, hanem koncentrálására is van példa. Schiszler Ádámné öt gyermekkel özvegyen maradt. Férjétől örökölt 2/8-ad telket, amelyet adósságok terheltek. Férjhez ment Weller Vilmoshoz, aki kifizette 240 Ft adósságát, összesen 100 Ft-ot adott az öt gyermeknek és vásárolt számukra egy szőlőt. Ennek fejében Schiszlerné átengedte gyermekei örökségét képező gazdaságot Weller lányának, aki így módon 4/8-ad telkessé lépett elő. Schiszlerné az alkut később megbánta, így per keletkezett az ügyből.⁷⁰

Egyetlen példa a gazdaság felosztására Schmidt Vilmosé. Két fia közül az egyik meghalt, özvegyét két gyermekkel elvette Krebs Péter. Krebs és Schmidt másik fia örökölték megosztva – tehát nem közös gazdálkodással – a jószágot. A két férjzett lánytestvérnek 60–60 Ft végkielégítést ígértek. Idősebb Schmidt még életében átengedte a gazdaságot, de két bikát megtartott magának. Egy parasztgazdaság tehát átmenetileg három részre bomlott. Igaz, rövidebb később Schmidt Vilmos már érvényteleníteni próbálta a megállapodást.⁷¹

Míg Schmidt Vilmos még életében lemondott a gazdaságról örökösei javára, Müller Mátyás erre nem volt hajlandó. Az uradalmi ügyész fiának, Péternek ítélte a gazdaságot. Az uradalomnak alapvető érdeke volt, hogy a jobbágytelek megfelelő kézben legyen és megőrizze fizetőképességét. Id. Müller még képesnek vallotta magát a gazdaság irányítására, s nem tudta elviselni a fiának való alávetettségét, kiszolgáltatottságát.⁷²

A paraszti gazdaság, mint munkaszervezet szempontjából a perek következő képet mutatnak: a felnőtt gyerekek házasságkötésig a házban és ezzel a gazdaságban maradtak. Házasodás esetén az egyik testvér – általában a gazdaság várható örököse – ott maradt, s legalább egy évtizedig apja béreseként dolgozott házastársával együtt a puszta eltartásért. Ezt követően közös gazdálkodást folytatott apa és fia/veje, míg idős korában az apa felhagyott a gazdálkodással, a birtokot átengedte örökösének, magának csupán néhány állat tartását kötve ki. A többi testvér általában addig maradt a gazdaságban, míg maga is meg nem házasodott. Elszórtan van rá példa, hogy az ifjabb nemzedékből két család együtt maradt a gazdaságban. Ilyenkor erős volt a törekvés a közös gazdálkodás felszámolására.

A vagyon öröklési rendjét is a gazdaság szervezete határozta meg. Nemcsak az állam és a földesúr ellenezte, igyekezett kordában tartani a jobbágyföldek aprózódását, a parasztság is erre törekedett. E törekvést keresztezte a másik cél, hogy a szülők minden gyermekük számára biztosítsák a megélhetés minimális feltételeit. Ezért a gazdaságot általában osztatlanul örökölte valamelyik gyermek, általában fiú, de ha azok kiskorúak voltak, akkor a legidősebb lány és annak férje. A szülők még életükben kijelölték a gazdaság örökösét, ebben – úgy tűnik – a személyes hajlam, nem pedig a születési sorrend volt a meghatározó. A többi testvér általában készpénzben kapott végkielégítést, amely a zselléreknél 100 Ft alatti, jobb módú telkeseknél több száz forintos összeg lehetett. Míg a telki állomány többnyire nem osztódott, a szőlőt egyenlő részekre osztották fel a testvérek között. A falu legmódosabb gazdái igyekeztek többi gyermekük számára is telket vásárolni, megakadályozni lecsúszásukat a zsellérek sorába. Ha erre az apa életében nem került sor, akkor néhány évi közös gazdálkodás után a fivérek közösen vásároltak egy második gazdaságot. Az özvegyen maradt anya kiskorú gyermekek esetén maga rendel-

kezett a birtokkal. Többnyire újra férjhez ment, beláthatatlan örökösödési, vagyoni jogi bonyodalmakat okozva.

Felnőtt gyermekek esetén a birtokot át kellett engednie valamelyiküknek. Megtarthatott – a többi testvérhez hasonlóan – egy darab szőlőt, és a birtokot öröklő gyermeke természetbeni ellátást biztosított számára.

A paraszti gazdaságból folyamatosan kiszoruló földhétségét a falu szűk határa nem tudta kielégíteni. A szegényebbek a zsellérek számát gyarapították, a jobb módúak a szomszédos falvakban, pl. Diósberényben vásároltak maguknak földet.

A szakadati parasztság örökösödési rendje megfelelt a Mattyasovszky általt leírt törzsöröklődésnek. A német birodalomban kialakult, s főként a középparaszti birtokon gyakorolt törzsörökösödést a Magyarországra áttelepült németek is alkalmazták. A vagyont a birtokos paraszt még életében átadta valamelyik gyermekének, a többit pénzzel és egy darab szőlővel elégítette ki. Az öröklésből kiszoruló azután házasság vagy vásárlás útján igyekeztek földhöz jutni vagy kiszorultak a mezőgazdaságból és iparossá váltak.⁷³

4. EGYHÁZ, OKTATÁSÜGY

A község anyagi és jogi viszonyainak alakulása kihatott a szakadati plébánia és az általa működtetett iskola helyzetére is. Winkler távozása után rövid ideig dr. Mitterbacher Dániel volt a plébános, aki Rómában szerzett teológiai doktorátust. Az őt követő Gruber József (1772–1802) és Füleki László (1802–1841) tevékenysége hét évtizedet ölel fel. Grubert még gr. Mercy Florimundus, a Habsburgok párizsi követe, ekkor még Szakadát kegyura javasolta a plébániára.⁷⁴ Az új földes- és kegyúrral gr. Apponyi Györggyel, nem volt felhőtlen a viszonya. Apponyi védelmébe vette jobbágyait a plébános anyagi követelődéseivel szemben, aki a püspök segítségével mégis keresztülvitte akarát.⁷⁵ Ellentétben Winklerrel, Gruber legfőbb lelkipásztori teendőjét az egyházi jövedelmek gyarapításában látta, a plébániához tartozó protestánsokat sem megtéríteni, mint inkább megadóztatni kívánta. A sokféle adóterhet nyögő jobbágyok minden módon ellenálltak a plébános követeléseinek. Legmakacsabbnak a környékbeli falvak evangélikusai bizonyultak, akiket – bár volt saját lelkészük – a szakadati plébános is adóztatott. 1774-ben Klimó György pécsi püspök és Tolna megye főispánja segítségével stóla fizetésére kényszerítette a kalaznóiakat.⁷⁶ II. József 1781. évi türelmi rendelte, amely biztosította a protestánsok vallásszabadságát, újra tápot adott az evangélikusok ellenállásának. Kalaznó, majd nyomában Udvari, Szárazd sorra megtagadták párbér fizetését Grubernek. A plébános ismét a megye segítségét kérte, amely adózásra kötelezte az érintett községeket. Ekkor az udvari és szárazdi evangélikusok egyenesen az uralkodóhoz fordultak kérvényükkel. A vizsgálat 1784-ig húzódott, és a döntés a plébánosnak kedvezett: továbbra is szedhette a párbért és a stólát.⁷⁷

Az idők változását Gruber keserűen tapasztalta. 1773-ban Németh Ádám gyönki evangélikus lelkész még alázatosan mentegetőzött, amikor a plébános felelősségre vonta egy vegyes házasság megkötéséért. 1782-ben a gyönki lelkész már jogaira hivatkozva visszautasította a beavatkozást, s Grubert csak az uradalmi hajdúk mentették meg a felbőszült nép haragjától.⁷⁸

A plébániához tartozó községek nagy száma mellett nyilván a falvak lakossá-

gával elmérgesedett viszonya is hozzájárult ahhoz, hogy több filiálét is elcsatoltak Szakadáttól. Gruber ugyan tartott egy káplánt, de egy Diósberénybe kihelyezendő második káplán tartását a falu nem akarta vállalni.⁷⁹ A század végén Diósberény önálló plébániává alakult. Ennek érdekében a lakosság átmenetileg arra is hajlandó volt, hogy saját plébánosa mellett Grubernek is fizesse haláláig az eddigi szolgáltatásokat.⁸⁰ 1788-ban elcsatolták Udvarit és Pél pusztát is a szakadati plébániától Miszlához. Gruber ezek jövedelmeit szintén élvezhette 1802-ben bekövetkezett haláláig. Alig halt meg Gruber plébános, a falubeliek Krémer András bíró vezetésével ellepték a plébániát, és minden mozdíthatót elloptak. Feltörték a pincét, kiürítették a hordókat, elhordták a baromfit, a galambokat, még a kocsi kerekét is lelopták.

Utóda, Füleky László egy kifosztott, 107 Ft-ra csappant jövedelmű plébániát örökölt. Az elveszett jövedelmek pótlására a vallásalaptól évi 192 Ft 49 xr segélyt kapott, vagyis kereken 300 Ft lett az évi bevétele. Első teendője a leromlott plébániaépület lebontása és egy új építése volt 1803-ban. Az előző épület öt szobából állt, az egyik boltíves volt, tetejét nád fedte. 1815-ben a templomot újjáépítette fel. A tornyot bádoggal fedték be. Eredetileg az egész templom kiboltozását tervezte, de a magas költségek miatt nem került rá sor. Így a már kiégetett téglát a hőgyészi kastély kerítésének építésénél használták fel.⁸¹

Miként előde, Füleky is több évtizedes, egy helyben töltött papi szolgálat után Szakadáton halt meg s ott is temették el a községi temetőben. Mutschenbacher József, szekszárdi származású plébános csak rövid időt töltött a községben, két év múltán meghalt. Hunyadi Károly 1844–1874 között volt Szakadát plébánosa. Tevékenysége döntően már a következő korszakra esett.⁸²

Míg az egyházközségről a plébánosok által vezetett krónika jóvoltából részletes ismereteink vannak, a gyér források nem teszik lehetővé a község római katolikus elemi iskolája történetének összefüggő bemutatását. Az 1731-ben alapított iskolában német nyelvű tanítás folyt a XVIII. században. 1771-ben Schmitt János 40, 1777-ben Kaizer János 70 tanulókat oktatott.⁸³ A tanító jövedelme 1777-ben 108 Ft 35 xr-t tett ki. Megoszlása:

telekjövedelem	23,50 Ft
párbér	40,08 Ft
stóla	33,10 Ft
tanításért	11,67 Ft ⁸⁴

1846-ban a tanulók száma már 112 (66 fiú, 56 lány), de még mindig egy osztályban tanultak, Konner András iskolamester vezetésével.⁸⁵ 1848-ban azonban a 123 tanuló már két tanító tanította. A segédtanító Burger János volt, aki elvette Konner András leányát, Franciskát. Ekkor már működött a vasárnapi iskola is. A tanítói fizetés 1777 óta nem sokat emelkedett, 131 Ft 24 xr volt.⁸⁶

A reformkor nemzeti törekvései a magyarosítás formájában a távoli német faluba is eljutottak. 1831-ben a megyei közgyűlés határozatot hozott a magyar nyelv és ruházat terjesztéséről. Ennek érdekében elrendelte, hogy a megyében az oktatás nyelve a magyar legyen, az iskolások vessék le a német ruházatot, a rövid nadrágot és a gyapjúharisnyát. A végrehajtást a simontornyai járásban a szomszédos Gyöngyös földesurára, Magyarai Kossa Sámuelre bízta.⁸⁷ A határozat eredményéről rendszeresen beszámoltak a megyei közgyűlésen. 1833-ban a simontornyai főbíró szerint a járásbeli gyerekek mind tanultak magyarul és magyar ruhában is

jártak.⁸⁸ Az 1846-os alispáni jelentés megerősíti, hogy a megye minden római katolikus iskolájában (tehát Szakadátón is) folyik a magyar nyelv oktatása.

A magyarosítási kampány nem állt meg az iskoláknál. 1836-ban a megye elrendelte, hogy minden harminc év alatti magyar lakos térjen át a magyar viseletre.⁸⁹ A templomokban a prédikálás magyarul történjen, ha a lakosság nem tud magyarul, akkor felváltva német és magyar nyelven. A községi jegyző, bíró, esküdtek csak magyarul tudó személyek lehetnek. Az úriszékre a beadványok csak magyar nyelven nyújthatók be.⁹⁰ A hazafias buzgalomban fogant irreális, a nemzetiségeket sértő határozatok a reformkor törekvéseinek árnyoldalát képezik. Előrevetítik az 1848-as forradalmat, egyben rávilágítanak bukásának egyik okára is.

III. A FORRADALOMTÓL A KIEGYEZÉSIG (1848–1867)

1. AZ 1848/49-ES FORRADALOM

A forradalom eseményeinek híre csak néhány nap késéssel jutott el Tolna megyébe. A jobbágyfelszabadítás, a nemzeti vívmányok fogadtatása a nemesség részéről örömmel vegyes szorongás volt. A jobbágyfelszabadításban anyagi érdekei sérelmét látta, és teljesen bizonytalannak tűnt a volt jobbágyság reagálása is. Sokan a parasztság lázadásától tartottak, nem is alaptalanul. Míg a márciusi forradalom által tett lépéseket a nemesség sokallta, a jobbágyság kevesellte. Hiszen csupán az úrbéres jellegű szolgáltatásokat törölték el, megmaradt a szőlődézsma, a regáléjogok, a nem úrbéres földek szolgáltatásai kötelezettsége, a közös legelőhasználat. Számos Tolna megyei faluban elzavarták a jegyzőt, tanítót, akikben a hatóságok helyi képviselőit látták. Legelőket, erdőket foglaltak le.⁹¹

Szakadáton a forradalom időszakának feszültségeit, összecsapásait nem tapasztaljuk. Hunyady Károly plébános feljegyzése szerint a forradalom alatt a községben semmi nem történt. A falu népe csendben maradt, s bármit parancsoltak nekik, teljesítették. A jelenség magyarázata az lehet, hogy a község határában döntően úrbéres földek feküdtek, amelyeket a márciusi törvények felszabadítottak. A legelőt az uradalom nem használta, ezzel az ellentétek másik lehetséges forrása is megszűnt. A forradalom és szabadságharc másfél éve alatt katonát sem láttak a faluban.⁹²

Az eseményekből azonban mégsem tudta magát teljesen kivonni a község. 1848 nyarán a márciusi vívmányokat veszélyeztető, a császári ház által is szított nemzetiségi lázadások ellen a magyar kormány nemzetőrséget állított fel. 1848 június 16-án Tolna megye összesen 2179 felkelőt rendelt el kiállítani. Szakadatra 12 fő jutott.⁹³ A Tolnára kivetett 3056 újoncból 14 esett Szakadatra, közülük 13 be is vonult. A tizennegyedik, Tzey András a sorozáskor éppen beteg volt. Egy részük önkéntesként, pénzért vonult be. Schlitt András 400 váltó forintot, Tillmann András 500 váltó Ft-ot, Istl Vilmos 200 váltó Ft-ot, Hilbert János 200 váltó Ft-ot kapott. Valamennyiüknek közös jellemzője volt, hogy szegények, gazdai hatalom alatt állók, s többnyire kőművesek voltak. A 13 besorozott honvédből hatot Eszékről hazabocsátottak. Négy még 1849 májusában is katonai szolgálatot teljesített.⁹⁴ A 13 katonai szolgálatot teljesítő honvédből 10 jutott a szabadságharc bukása után a császári sereg fogságába. Három honvéd sorsa ismeretlen. Szabó Józsefet, Varga Józsefet, Schmidt Jánost besorozták a császári hadseregbe, Kellner Józsefet, Schlitt Pétert, Stecker Ferencet, Hilbert Ádámot, Istl Vilmost, Tillman Andrást, Stojkó Józsefet mint alkalmatlant hazabocsátották.⁹⁵ A névsorból kitűnik, hogy a honvédek zöme szegénysorsú, helybeli vagy – a nevekből ítélve – idegen volt, akik valamilyen módon Szakadatra vetődtek. Jobbmódú, telkes családok fiai nem szerepeltek a besorozottak között. A jelenség a megye más községeiben is megfigyelhető.

Szakadát nemcsak a magyar kormány utasításait teljesítette, de éppoly készséggel hódolt be a visszatérő császáriaknak is. Grabarith János a simontornyai járás főbírája 1849. március 3-án jelentette, hogy valamennyi település, közte Szakadát is elküldte a császár iránti hódoló nyilatkozatát, kitűzte a fekete-sárga császári lobogót. A járás jegyzői és előjárói ellen sem volt panasz, pontosan teljesítették

a felsőbb utasításokat.⁹⁶ Tolna megye – s benne Szakadát – német nemzetiségűek lakta vidékeinek a szabadságharc alatt tanúsított magatartásából arra lehet következtetni, hogy nem rendelkeztek kialakult nemzeti tudattal, amely döntéseiket motiválta volna. A reformkor erőszakolt magyarosító politikája nem ért célt, de magyarellenességet sem eredményezett. Az etnikai együvé tartozás tudata az uralkodó házzal, Ausztriával, szintén nem fedezhető fel. Így meghasonlott alattvalói érzéseik a mindenkori hatalmon lévő kormányzattal szembeni engedelmességre ösztönözték őket.

2. BIRTOKRENDEZÉS AZ 1853. ÉVI PÁTENS ALAPJÁN

A szabadságharc bukásával elvesztek ugyan a nemzeti függetlenség terén elért vívmányok, de a polgári átalakulás – közte a jobbágyfelszabadítás – megkezdett folyamatát a győztes császári abszolutizmus nem tudta és nem is akarta megállítani. Az 1848-ban hevenyészve hozott, részleteiben kidolgozatlan törvények alapján, de számos részletében módosítva az 1853. évi úrbéri pátens rendezte a jobbágság ügyét. Négy éven át a megszűnt úrbéri adózás és a papi tized kivételével minden a régiben maradt.⁹⁷ Az úrbéresnek mondott földek állami kárpótlással szabadultak fel. Úrbéresnek azonban csupán az a föld minősült, amelyet felvettek az 1767-es urbáriumba.⁹⁸ A valóságban a jobbágyok az adóztatástól félve annak idején kevesebb földet vallottak be a birtokoltnál. A ténylegesen birtokolt, de az urbáriumban nem szereplő paraszti föld maradványföldnek minősült, amelyet a volt jobbágyoknak magának kellett megváltania. Erdő, legelő sem járt a maradványföldek után. Ha a parasztok nem tudták a megváltási díjat fizetni, a maradványföld felét-harmadát átengedték a földesúrnak. A váltáság összege holdanként 6–30 Ft között mozgott. Az irtványokat a pátens szintén megválthatóvá tette, ennek jelentősége azonban nem volt Szakadát szempontjából, mivel ilyen típusú földjük nem volt.⁹⁹ Bár a legelő megosztását az 1832–36. évi törvények lehetővé tették, erre kevés helyen került sor. A pátens az elkülönítést kötelezővé tette. Kritikus volt a helyzet az olyan településeken – mint például Szakadát –, ahol a földesúr nem élt legeltetési jogával. A legelőelkülönítés itt a parasztok által birtokolt föld egy részének elvesztésével járt.¹⁰⁰ Az erdőből a pátens akkora részt biztosított a parasztoknak, amely megfelelt a faizás eddig élvezett értékének. Az erdőelkülönítést a pátens nem tette kötelezővé.¹⁰¹

Szakadáton a pátens megjelenéséig csupán annyi történt, hogy az uradalom felmérte a község határát, de 1852 márciusában még a felmérés hitelesítése sem történt meg, így természetesen a rendezés, legelőelkülönítés és tagosítás sem.¹⁰² A következő lépést az uradalom 1854-ben már a birtokrendezési per előkészítése jegyében tette. Az Apponyiak 1820 óta nem használták a szakadati legelőt, de a tervezett elkülönítésnél mégis igényt tartottak a legelő jelentős részére. Felajánlottak telkenként 6 holdat volt jobbágyaiknak, a 670 holdas legelő nagyobb részét pedig maguknak kívánták megtartani. A község a megegyezés fejében 12 hold legelőt igényelt, amit viszont Apponyi József nem fogadott el. A falu megszarolására kilátásba helyezte, hogy a közös legelőn birkaaklot állít fel, s itt egy nyáját fog tartani. Szakadát a megyehatósághoz fordult panaszával. A megye úgy döntött, hogy az uradalom a birtokrendezési per lefolytatásáig nem használhatja a legelőt.¹⁰³ A megyehatóság később megváltoztatta döntését és úgy rendel-

kezett, hogy az uradalmat nem lehet kizárni a legelő használatából. Ezt a döntést megerősítette a soproni helytartósági osztály, amely a legelő azonos arányú részére biztosított használati jogot a községnek és az uradalomnak. Szakadát ezt a határozatot is megfellebbezte, de a belügyminiszter 1855. november 29-i döntése is elutasította Szakadát keresetét.¹⁰⁴ Figyelemre méltó, hogy az első fokú hatóság Szakadát javára döntött, míg a területi és országos szervek gr. Apponyi József javára. Ebben nyilván az is szerepet játszott, hogy az Apponyiak Bécsben is nagy befolyással rendelkező konzervatív arisztokraták voltak.

Az uradalom tehát kedvező pozícióból vághatott neki a birtokrendezési alkunak. Az egyezség rövidebbel a belügyminiszter döntése után, 1856. május 27-én létrejött, s július 5-én az úrbéri főtörvényszék is helyben hagyta. A szakadátiak egy telek után 8 hold legelőt kaptak, ami közelebb esett az uradalom által kínált 6, mint a község által igényelt 12 holdhoz. Faizás fejében a falu erdő helyett szintén legelőt, telkenként 4 holdat kapott. Így a telkesek legelőilletménye telkenként 12 holdra emelkedett. A kisházások, a pap, a tanító és a jegyző illetményét 6 egész teleknek vették, így a teljes telki állomány 27 4/8 telket tett ki. Ennek alapján a község a 786 hold (1 hold=1200 négyszögöl) legelőből 330 holdat, tehát a felénél is kevesebbet kapott, holott eddig az egészet használta. Ráadásul az erdő használatáról, a faizásról is le kellett mondania. A megállapodás másik része a maradványföldek kérdését rendezte. A jobbágyság által az úrbérendezéskor – a földesúrral egyetértésben – eltitkolt földért most drága árat kellett fizetni. A maradványföldek nagysága az úrbéri telekállománnyal közel azonos volt:

	Illetmény	Telekkönyvi birtok	Felesleg	Hiány
belsőség	21,5 hold	42,003 hold	20,503 hold	-
szántó	516 hold	1176,814 hold	660,814 hold	-
rét	215 hold	146,118 hold	-	68,882 hold
összesen	752,5 hold	1364,935 hold	612,435 hold	-

A szántóföld, a belsőség holdját 1200 négyszögöllel, a rét holdját 900 négyszögöllel számolták.

A megváltás összege 9691 Ft 20 9/10 xr-t tett ki, amelyet öt év alatt egyenlő részletekben kellett kifizetni az 5%-os kamattal együtt. Az első részlet 1857. december végén vált esedékessé. Az ötéves törlesztési idő irreálisan rövid volt, ezt a következő években sorozatossá váló végrehajtások is bizonyítják. A 65 maradványfölddel rendelkező telkes közül 56-an váltak fizetéseképtelenné.

A rendezés gyakorlati végrehajtására 1856. szeptember 3-án került sor. A legelőn választóvonalat húztak, amelytől északra fekvő rész az uradalomé, a délre fekvő a községé lett. Mindkét felet egy-egy hant jelképes átadásával iktatták birtokukba. Ettől kezdve marháik ki voltak zárva egymás területéről. A végrehajtás során a pap 12 hold, a tanító 6 hold járandóságát az uradalom 2-2 hold legelővel egészítette ki. Együttal földcserére is sor került. A község a „Hutweide Flurmark” nevű dűlő 40 6/8 hold nagyságú szántóját átengedte a földesúrnak, amely cserébe minden hold szántóért másfél hold, azaz 61 1/8 hold legelőt adott. Így a falu 391 1/8 hold, az egész legelő felének birtokába jutott.¹⁰⁵

A birtokrendezés végső mérlege: a falu elvesztette a legelő felét, 40 hold szántót, az erdőhasználati jogát és közel tízezer forinttal kellett megváltania saját földjét. Súlyos veszteségekkel és terhekkel lépett tehát a község az új korszakba, amely azonban a feudális kötöttségek felszámolásával mégis szabadabb gazdálkodást, a fejlődés esélyét biztosította a falu mezőgazdasága számára.

3. A MEZŐGAZDASÁG FEJLŐDÉSE

A robot eltörlésével munkaidő szabadult fel, amely lehetővé tette az eddiginél intenzívebb mezőgazdasági termelést. Az évszázados módszerek azonban nem változtak meg néhány év alatt. Az országban továbbra is a háromnyomásos gazdálkodás dominált.¹⁰⁶ Szakadát ennél előbbre járt. A jobb minőségű, első-, másodosztályú földeken vetésforgót alkalmazott. Az első évben búzát vagy rozsot, a másodikban kukoricát, burgonyát, zabot, a harmadikban pedig árpát, bükkönyt és dohányt termeltek, azaz szakítottak az országban divó egyoldalú gabonatermesztéssel, s a hároméves forgás két évében döntően takarmánynövényeket termesztettek. Csupán a leggyengébb, harmadosztályú földeken ugaroltak minden harmadik esztendőben, ami a 896 kat. hold szántóból csupán 31 holdat tett ki.

Ez az intenzív művelés sok trágyázást kívánt. A községben a szántókat három évenként trágyázták.¹⁰⁷ Összehasonlításként az országban általában 6-12 évenként trágyáztak.¹⁰⁸ A terméseredmények így a kor viszonyaihoz, a talaj adottságaihoz képest jónak mondhatók:

búza 12 pmérő

rozs 10-12 pmérő

zab 10-14 pmérő holdanként (1 hold=1200 négyszögöl.) A dohánymonopólium bevezetésének hatására az 1850-es években visszaesett a dohány termelése. Számadatok híján nem állapítható meg, hogy ez mennyiben érintette a községet. A földtermési táblázat szerint a 896 hold szántó 4692 p Ft jövedelmét holdanként 1 Ft-tal emelte a dohánytermelés. A rét területe 111 kat. hold, az urbárium szerinti járandóságot sem érte el.¹⁰⁹ Nyilván ez is szerepet játszott a kiterjedt szántóföldi takarmánytermelésben. A hegyes, helyenként meredek lejtésű legelő egy részét a legelőelkülönítés után – az 1858-as kataszteri térkép tanúsága szerint – feltörték. (Neuriss)

A szőlőterület nagysága 1828-1856 között valószínűtlen mértékben megnövekedett. Az 1828. évi 138 kapás=17,2 kat. hold 83 kat. hold 681 négyszögöltre nőtt, majd 1864-ben elérte a 97 holdat. Zömmel vörös-, kisebb részben fehérbort termeltek. Nagyobb részét a falu lakossága fogyasztotta el, kb. 200 akónyit a szomszéd falvak kocsmárosai vettek át. A holdankénti termésátlag az 1856. évi földtermési táblázat szerint 8-10, az 1864. évi adatok szerint 12 akóra tehető,¹¹⁰ amit a községi előljáráóság kevésnek minősített, de megfelel a 9 akós országos átlagnak.¹¹¹ A szőlőket 1863-ra már megváltották, a dézsmakötelezettség alól, holdanként 58 Ft-ért, 5 évi részletre.¹¹²

A vetésforgón alapuló intenzívebb földművelés és a nagyarányú állattenyésztés kölcsönösen feltételezték egymást. Míg a földesúri állattartásban a juh, a parasztiban a szarvasmarha dominált.¹¹³ Mint már láttuk 1828-48 között nagymértékben nőtt a marhaállomány Szakadátón. A takarmánytermesztés révén a kevés és gyenge legelő és rét ellenére, a nagyállatok száma (927 db), 1848-ban kb. azonos

volt a lakosság számával. 1848–1854 között kisebb ingadozással a növekedés tovább tartott.

Állat	1848	1854
ló	113	132
ökör	149	159
tehén	176	159
juh	475	498
sertés	113	153
összesen:	927	994

Az ígásállatok magas száma azzal magyarázható, hogy a falu parasztsága szinte kizárólag fél-, illetve negyedtelkesekből állt. A féltelkesek általában négy, némelyek hat ígásállatot tartottak. A lovak döntő részét, kb. 100 állatot már nem legeltették, hanem otthon takarmányozták.¹¹⁴ Magas számuk nem magyarázható csupán a földművelés szükségleteivel, nyilván jelentős mértékű fuvarozást folytattak, annál is inkább, mert a járásban található lovak általában kevert vérűek, nyereg alá vagy könnyű szekerezésre valók voltak. Egy lovas szekéren általában 10 mázsa terhet lehetett szállítani. Bár a történeti irodalom a Tolna megyei német parasztságot tartja a tarkamarha fajta kitenyészítőjének, 1860 táján a zömmel németek lakta simontornyai járásban még a fehérmarha fajta dominált.¹¹⁵

A dombos fekvésű, szűk határu Szakadát kedvezőtlen adottságait a kor mezőgazdaságának színvonalát meghaladó gazdálkodással ellensúlyozta. Folytatta a százéves hagyományú dohánytermelést, növelte a szőlőterület nagyságát, az ugar takarmánynövényekkel való bevetése pedig nagyszabású állattenyésztésre adott lehetőséget. A viszonylagos túlnépesedésnek, a paraszti telkek kis méretének előnye is volt: lehetővé tette a földművelés intenzívebbé tételét, a munkaigényes, de több jövedelmet biztosító növényi kultúrák előterbe kerülését, a gabonatermesztés háttérbe szorulását, évtizedekkel megelőzve a magyar mezőgazdaság általános fejlődését.

4. A KÉZMŰVESSÉG

A földéhséget, amely már 1848 előtt a község legsúlyosabb társadalmi problémája volt, a forradalom sem oldotta meg, sőt, mint láttuk, a legelőelkülönítés során kb. 400 hold eddig birtokolt területet vesztek el. A nagycsaládi szervezetbe tömörülő felesleges népességet a paraszti gazdaság már nem volt képes eltartani. A bomlási folyamat során a falu paraszti társadalmából kilökődők számára két alternatíva kínálkozott: vagy a falut hagyják el, vagy a mezőgazdaságot. Mivel a környék, de az egész ország parasztsága is hasonló gondokkal küzdött, s a földkérdés radikális megoldására nem volt kilátás, Amerika pedig a múlt század közepén inkább a politikai emigránsok úticélja volt, csak a második megoldás bizonyult reálisnak. Az emberek gyáripar hiányában tömegesen váltak kézművéssé.

A társadalmat jogi kategóriák alapján osztályozó feudális rendszerben a zsellér státusú kézművesrétegről a statisztikák nem vettek tudomást. A megyei

összeírások a 1732–1828 között mindvégig 2-3 iparos létezéséről tudtak Szakadátton. 1828-ban a regnicoláris összeírás 2 vargát, 1 kovácsot, 1 molnárt, 1 pálinkafőzőt és 4 kőművest említ. Valamennyien házas vagy házatlan zsellérek, egy részüknek volt 100-200 négyszögöl szőlője, esetleg tehene. Az egyik varga egész télen át, a másik fél éven keresztül dolgozott szakmájában, a kőművesek egész éven át, a kovács csupán negyedéven keresztül. Valamennyien céhen kívüliek voltak.¹¹⁶ Nem ad realisabb képet az 1857. évi soproni kamarai összeírás sem, amelyben 7 szakadátai kézműves szerepel: 1 kőműves, 1 suszter, 2 takács, 1 lakatos, 1 bognár, 1 kovács.¹¹⁷ Céh Szakadátton nem létezett, a legközelebbi céhek Gyönkön és Hőgyészen működtek. Lehetséges, hogy a gyönki céh 42 kőművesegédje között voltak szakadátiai is, de az 1850/51. évi felmérés nem tüntette fel a céh tagjainak lakóhelyét.¹¹⁸

A céhen kívüli, kontár kézművesek ellen a céhek egész történetük során küzdöttek. Egy 1805. évi udvari rendelet annyi engedélyt tett, hogy azokban a falvakban, ahol nincsenek céhek, ott megengedi a kontárkodást. Ezeket a helyeket földesúri engedéllyel magányosan vagy akár legényekkel is folytathatta iparát a kontár kézműves, de a náluk dolgozó legényeknek nem adhattak tanúságlevelet. A rendelet számot vetett egy társadalmi realitással, a falusi és mezővárosi kontárok számának rohamos szaporodásával, egyben utat is nyitott számukra. A kontár iparosok mindenütt a töredéktelkesekből, zsellérekből kerültek ki, mivel nem tudtak már pusztán a mezőgazdaságból megélni. A kontárok főként a helyi lakosság szükségletére dolgoztak, s olcsóságuk miatt termékeik kapósak voltak. A földbirtokosok támogatták a kontárok működését, mivel egyrészt a verseny leszorította az árakat, másrészt zsellérek csak így tudták előteremteni az adó összegét.¹¹⁹

Szakadát annyiban tért el az országos folyamattól, hogy a kontárkodás az átlagosnál tömegesebben fordult elő és egyetlen szakmára, a kőművesekre összpontosult. Mivel a hivatalos adatfelvételekben a kontár kézművesek nem szerepeltek, az anyakönyvek esetleges feljegyzéseiből kíséreltünk meg összetételt készíteni. A kapott eredmény csak hozzávetőleges pontosságú, s értelemszerűen a valóságos adatok a megadottnál csak magasabbak lehettek, alacsonyabbak nem. Egy emberöltőnyi időszak, 1833–1867 között az alábbi nem paraszti foglalkozásúak szerepelnek az anyakönyvben:

kőműves	107	szabó	8
pásztor	29	zenész	8
napszámos	21	téglás	7
takács	16	mészáros	7
ács	13	varga	6
molnár	13	tanító	5
kovács	8	asztalos	4
vadász	} 3	szolga	2
erdőkerülő		kalmár	1
csősz		bába	1

Összesen:

259 fő.

A felsorolásba azért vettük be mezőgazdasági jellegű tevékenységük ellenére a pásztorokat, napszámosokat, szolgákat – az egész létszám 1/5 részét – mert a vizsgált jelenség szempontjából van egy közös vonásuk: föld híján ők is kiszorultak a hagyományos paraszti társadalomból. Néhány kézműipari ágban, a fluktuációt is

figyelembe véve a kézművesek száma, a foglalkozás jellege a helyi paraszti lakosság szükségleteinek kielégítésére utal. (Kovács, varga, szabó, asztalos, mészáros, molnár.) Azonban az 1849-ben egyidejűleg tevékenykedő nyolc ács már nyilván nem a falu igényeit elégítette ki. Munkájuk szorosan kötődött a kőművesekéhez, akik a szorosan vett kézművesek számának több mint felét tették ki.

A kőművesek számának növekedése nem elszigetelt jelenség. 1835–1847 között Tolna megyében 11 településen alakult kőműves- vagy olyan céh, amelyben kőművesek is voltak.¹²⁰ Az ok a szakma jellegében rejlik. A szerény helyi piac más iparúzóiból ekkora tömeget aligha tudott volna eltartani. A műhelyt, befektetést nem igénylő mozgékony kőműves távoli vidékekre is eljutott munkát keresve. A reformkorban megélénkülő városépítés kínált számukra megélhetést. Számuk így a korszak folyamán mindvégig emelkedett.

Az egyidejűleg tevékenykedő kőművesek száma így alakult:

1834	19
1844	38
1854	63
1865	79 ¹²¹

A kb. 80 kőműves, ugyanennyi egyéb kézműves nem paraszti foglalkozású korszakunk végére családtagjaival már kb. a lakosság felét tette ki, gyökeresen új társadalm szerkezetet teremtve.

5. A KÖZSÉG TÁRSADALMA

A falu társadalmi piramisának csúcsán a fél vagy annál nagyobb telekkel rendelkező jómódú gazdák álltak. Genszler Mátyásnak 11 hold szántója, 6 kaszás rétje, 2 kapás szőlője mellett 2 háza, 4 ökre, 2 lova, 2 tehene, 3 birkája, 3 sertése volt.¹²² Egy nemzedékkal később Genszler Jánosnak 31 kat. hold földje volt, amelyből 2229 négyszögöl volt szőlő. A paraszti lakosság zöme töredék telkesekből állt. Istl János halálakor 1856-ban egy 2/8-ad telkes parasztgazdaságot hagyott hátra. Hat gyermeke közül a legidősebb, János örökölte a gazdaságot. Egyik lánya Kocsolára, a másik Csernyédre ment férjhez. Legifjabb fia Csibrákon élt, míg két másik fiú, Boldizsár és Vilmos Szakadátton volt kőműves. Az Istl család esetében modellszerűen mutatkozik a társadalmi mozgás összes, számukra megnyíló lehetősége: a mérete miatt oszthatatlan gazdaságot öröklő testvér mellett a többiek kiszorultak a paraszti létből vagy éppenséggel a faluból is.

A szakadati árvák kimutatásában 106-an szerepeltek. Közülük 78-an ott születtek és 1863-ban is ott laktak. 17-en Szakadátton születtek, de időközben elköltöztek. Másutt született, de ott lakott 7 fő. Tehát az elvándorlás – legalábbis az árvák esetében – nagyobb volt mint a bevándorlás. A kirajzás fő célpontja néhány közelebb fekvő német ajkú falu, mint pl. Kurd, Dúzs, Diósberény.

A társadalmi mozgás folyamatát megerősítik az anyakönyvek is. 1842–1867 között 18 esetben lett paraszt fiából kézműves s 36 esetben kézműves fiából kézműves. Kézműves fia egyetlen esetben sem vált paraszttá. A század közepére tehát a kézművesek utánpótlásukat már főként saját soraikból nyerték, de folyamatosan érkeztek újak a paraszti réteg öröklésből kizárt sarjaiból is. A folyamat visszafordíthatatlannak tűnik, a társadalmi mozgás egyirányúvá vált. Az egyes rétegek nem

záródtak kasztszerű merevséggel, gyakoriak voltak a „vegyes” házasságok: 1842–67 között paraszt paraszttal házasodott 36 esetben,

kézműves kézművessel 17 esetben,
vegyes 35 esetben.

A vegyes házasság a lefelé irányuló mozgás jele volt, paraszt lánya kézműveshez ment feleségül.

Istl János hagyatékának értéke 1705 Ft volt, amelyet azonban 267 forint adósság terhelt. Az ingatlan egy házból, istállóból, présházból, szőlőből, 2/8-ad teleknyi szántóból, rétből állt. A gazdasági felszerelést 2 ökör, 1 tehén, 1 birka, 1 sertés, 1 szekér, 1 eke, 1 prés, 6 hordó (összesen 26 akó) alkotta. Lakásberendezése, személyes holmija e vagyon értékének kis töredéke volt: 1 asztal, 2 pad, 1 szekrény, 1 konyhaszekrény, 1 falióra, 6 kép, néhány edény; Ruházata: 1 kabát, 1 lajbi, 3 nadrág, 1 pár cipő, 2 harisnya, 2 ing. Ruházatának értéke 7 pFt, a lakberendezés, szerszámok együttes értéke 20 pft volt, azaz teljes vagyonának kb. 1/50 részét tette ki.¹²³ Mindez rávilágít a kisparaszti életviszonyok hallatlan szűkösségére, de a szívvösságra, igénytelenségre is, amellyel a paraszti lét peremén megkapaszkodni próbáltak.

Istl János szerény viszonyai ellenére a falu társadalmának „középrétegéhez” tartozott. Schäfer András hagyatékának értéke 332 pFt, adóssága 177 pFt, így örököseire 155 pFt-ot hagyott.¹²⁴ Heil Katalin férjzett Pittner Károlyné halálakor semmilyen vagyonnal nem rendelkezett.¹²⁵ Staudt Vilmos kőműves hagyatéka is csupán személyes tárgyaiból állt.¹²⁶

A hagyatékokból jelentős eladósodásra lehet következtetni. A legfontosabb hitelforrás az árvatár volt. 1863-ban az árvatárban kezelt tőke összege 15 551 Ft-ot tett ki.¹²⁷ Jelentős kölcsönöket nyújtottak a falubeliek is egymásnak. Hilbert György pl. 236 vft 22 xr-t kölcsönzött Schlitt Jánosnak 1852-ben.¹²⁸

A szegényalap támogatására – amely mise alapítványok, plébánosok hagyatéka folytán több mint 800 Ft-ot tett ki – mégis csupán idős, munkaképtelen, vagyonnal nem rendelkező emberek szorultak, évente alig egy-két fő.¹²⁹ Az emberek szíves munkával igyekeztek magukat kőművesből, napszámosból gazdává felküzdeni. Földbirtokosok panaszolták az 1850-es években, hogy a német helységeiben nehezebb és drágább a cselédfogadás, mert mihelyt a szolgálja kissé összezsedi magát és megnősül, rögtön igyekszik egy kis házat szerezni, az uradalomban feles vagy harmados földet vállalni.¹³⁰

A házkérdés az 1850-es évekre égetővé vált Szakadátón. Évtizedeken keresztül gyakorlatilag nem emelkedett a lakóházak száma (1784. 91, 1841. 96 ház). Így azután némelyek, mint pl. Pittner Károly már a szőlőhegyen laktak, illetve készpénzért is alig találtak szállást. Az 1840-es években felgyorsult a házépítés, 1851-ben belterületen már 102 ház állt, külterületen további 16. Ennek ellenére nem volt háza 134-ből 16 családnak. Ezek közül hét volt kőműves, a többi pásztor, takács, szabó, zenész, téglás. Az uradalom azonban útját állta a további építkezésnek.¹³¹ Három telkes gazda, Schäfer Péter, Schmidt János, Schneider János kész lett volna 20 teleknyi területet átengedni az építkezni kívánók számára, de a lengyeli jószágigazgató megtiltotta. Taxa fizetése fejében maga kívánt házhelyet osztani. Kuriális zsellérré történő lefokozásukba azonban az érintettek nem mentek bele. Úgy döntöttek, hogy megvárják inkább a legelő elkülönítést.¹³² A legelőelkülönítés után a Hackbergen lévő szántóból 12 házhelyet mért ki a község. 1860 táján az előjáróság már sorra adta ki az építési engedélyeket. Schmidt

János háza már cseréptetővel épült.¹³³ Az építkezések nyomán 1863-ban már 138 ház állt a faluban, s kb. 6 fő jutott egy lakóháza.¹³⁴ A tipikus lakóház kettősobás volt. 1851-ben 102 lakóházban a szobák száma összesen 200 volt.¹³⁵

A nehéz életkörülmények kihatottak a lakosság egészségi állapotára is. Az 1867. évi sorozáson 22 szakadati sorköteles közül 13-at találtak alkalmatlannak a katonai szolgálatra. Összehasonlításként Hőgyészen 68-ból 17-et, Kalaznón 19-ből 4-et, Varsádon 35-ből 10-et. Tehát Szakadaton messze rosszabb volt a fiatalok fizikai állapota, mint bármely vele összevethető községben.¹³⁶ A községben orvos nem működött. Legközelebbi orvosok Gyönkön és Hőgyészen voltak.¹³⁷ Az egészségügyi személyzet Szakadaton Gänzler Andrásné szülésznőből állt. 1862-ben kapott bizonyítványt a Hőgyészen lakó megyei szülésznőtől. Évi fizetése 12 Ft volt, amelyet a községi pénztárból kapott.¹³⁸

Nem állt sokkal jobban az oktatásügy sem. Még az 1850-es években is sokan voltak, akik a nevüket sem tudták aláírni. A reformkorban erőltetett magyar oktatási nyelv nem hozott gyakorlati eredményt: mindenki németül írt a községben. A tanítás személyi feltételei átmeneti javulás után ismét romlottak. Konner András tanító egymaga tanított 142 tanulót, s emellett a jegyzői tisztet is ellátta. A hatóságok nyomására Konner 1854-ben lemondott a jegyzőségről, így eltekintettek egy segédtanító beállításától.¹³⁹ A valóságban aligha jártak naponta 142-en iskolába, bár a hőgyési főszolgabíró tagadta, hogy a szakadati tanulók legeltetés miatt mulasztának.¹⁴⁰ Az abszolútizmus időszakának hatásai jelentős erőfeszítéseket tettek az oktatásügy helyzetének javítására. Az eredményt rontotta, hogy az anyagi és személyi feltételeket az iskolafenntartó község terhére kívánták javítani. Figyelemmel kísérték az iskolába járást, a mulasztók szüleit megbírságot. 1855-ben egynegyed év alatt 34 Ft 21 xr bírságot szedtek be a községben. Az elemi iskolákban lehetővé tették az anyanyelvi – Szakadaton a német nyelvű – oktatást. Az iskolából kimaradtak számára vasárnapi iskolát szerveztek.¹⁴¹

A község – ha vonakodva is – de tett valamit az iskoláért. 1856-ban részlegesen felújították az iskolaépületet. 1858-ban megjavították a tetőt, padlóztak.¹⁴² Az iskola épületében volt a tanító lakása is, amely 3 szobából, konyhából, kamrából, istállóból, fészerből, pincéből állt. A tanító a legelőelkülönítéskor 8 hold legelőt kapott, emellett volt egy 1089 négyszögöles szántója és egy 150 négyszögöles kertje.¹⁴³ Kézpénzfizetést a községtől nem kapott.¹⁴⁴ 1864-ben halt meg Konner András, aki több évtizedig volt a község tanítója. Helyére Hiller Mihály teveli segédtanítót szerződtek. Bár az iskolákat állami felügyelet alá helyezték az abszolútizmus időszakában – Szakadaton a község részéről id. Kremer András az iskola világi gondnoka gyakorolta¹⁴⁶ – az iskolák továbbra is egyházi kezelésben maradtak.

Az egyház anyagi helyzete az elvesztett tized miatt rosszabbá vált. A plébánia csak 1864-ben kapta meg a ráeső 1/16 részért járó kárpótlást. Ennek ellenére Hunyady Károly plébános jelentős vállalkozásokba fogott. 1851-ben új temetőt létesítettek, 1852-ben renoválták a plébániát, 1853-ban új harangot, 1865-ben új orgonát vásároltak.

Mint már említettük, a plébános törvényes járandóságán felül két hold legelőt kapott az uradalomtól. A földesúr ezzel fejezte ki háláját, mert Hunyady segített a lakossággal lenyeletni a keserű pirulát, több száz hold legelő elvesztését. A plébános mégis csalódott volt, sokkal többet remélt szolgálatáért. A 14 hold legelőből

13-at feltöretett, 1 holdat a közös legelőben hagyott, hogy annyi állatot legeltethessen, amennyit csak akar. 1863-ban meghalt gr. Apponyi József, a plébánia kegyura. Az elhunyt birtokait unokaöccse Apponyi Károly kezelte, a kegyúri jogokat is ő gyakorolta.¹⁴⁷

6. A POLGÁRI KÖZIGAZGATÁS KIALAKULÁSA

A volt földesúr az egyházközség feletti ellenőrzési jogát megtarthatta ugyan, de a politikai község feletti földesúri hatalmát elveszítette az 1848-as polgári átalakulás következtében. A község feletti felügyeletet ezután közvetlenül a járási főszolgabíró gyakorolta. A járás székhelye rövid időn belül kétszer is megváltozott. A szabadságharc bukása után Hőgyészre, majd a kiegyezést követően Gyönkre helyezték át.¹⁴⁸ Mindkét változás előnyös volt Szakadát számára, mivel lényegesen közelebb került a járási székhely. A járásban az abszolutizmus politikai rendjét a Hőgyészen állomásozó 11, és a kölesdi 6 csendőr biztosította.¹⁴⁹

Különösebb veszély a rendkívül lojális lakosság és tisztségviselői részéről nem fenyegetett. Az 1848–49-es forradalmat követő tisztogatás során egyetlen járásbeli községi jegyzőt sem kellett leváltani. Konner András szakadati tanító és jegyző is megmaradhatott állásában, mivel „mindvégig megtartotta az uralkodóház iránti hűségét.”¹⁵⁰ A jegyzőségtől csak 1854-ben, a két tisztség különválasztása során vált meg. Utóda Kremer István lett, aki egy személyben Diósberény jegyzője is volt.¹⁵¹ 1859-ben vett a község egy házat a jegyző számára, és saját jegyzőt fogadott Obenau Miksa személyében évi 100 Ft fizetésért.¹⁵² Obenau még 1872-ben is Szakadát tevékenykedett, amikor a törvényhatósági bizottság tagjává választották. 1861-ben az önkormányzat átmeneti helyreállítása idején a községet hárman képviselték a nemesi közgyűlést helyettesítő állandó bizottságban: Hunyady Károly plébános, Müller János bíró és Kirchner János.¹⁵³

A községi bírót a földesúr helyett 1849-től a járási főszolgabíró jelölte. Vizsolyi főszolgabíró panaszkodott, hogy jelöltjei vonakodnak elfogadni az állást, mivel nem fűződött hozzá személyes érdekük. Korábban mentesek voltak a jobbagyi szolgáltatások egy része alól, most ezt az előnyt elveszítették. Fizetést javasolt a bírók számára, hogy vonzóbbá tegyék ezt a tisztséget.¹⁵⁴

Annál is inkább szükség lett volna erre, mivel az abszolutizmus bürokratikus apparátusa nagyon megnövelte a helyi közigazgatás feladatait. Az előljáróság kezelte a község pénztárát. Takarékosan gazdálkodtak, mert elegendőnek bizonyultak a község saját bevételei, nem kellett pótdót kivetni a lakosságra, amit a járás 26 községéből mindössze 3 mondhatott el magáról.¹⁵⁵ A bevételekről és kiadásokról a bíró évente számadást készített és azt beterjesztette a megyehatóságnak. 1850-ben Szakadát bevételei 545 forintot, kiadásai 405 Ft-ot tettek ki.¹⁵⁶

A község felelt az állami adók behajtásáért. 1862–63-ban a rossz gazdasági évek hatására a lakosságnak fizetéseinek nehézségei támadtak. 1864 nyarára 701 Ft adóhátralék gyűlt össze. A hatóságok kettőzött katonai karhatalommal fenyegettek nem fizetés esetére.¹⁵⁷ Természetbeni teher volt a közmunka-kötelezettség. A község lakosságának 1861-ben pl. 201 ígás és 293 gyalognapot kellett teljesíteni. A lakosság ingyen munkáját általában útépitésre, vízszabályozásra, ármentesítésre használták fel. A község, hogy mentesüljön a munkavégzés alól, inkább 288 Ft-ért megváltotta a munkát.¹⁵⁸

Az előjáróság gondoskodott a területén lévő 2 híd karbantartásáról, a gyümölcs-faiskoláról, a fák ültetéséről az út mellé.¹⁵⁹ Ők feleltek a sorkötelesek megjelenéséért a hőgyészi sorozóbizottság előtt, gondoskodtak a szabadságos katona visszarendeléséről állomáshelyükre.¹⁶⁰ Az árvatári vagyont 1856-ban az előjáróság átadta az adóhivatalnak. Az árvatárban elhelyezett összeg 38 898 vft 27 xr volt.¹⁶¹

1848–1867 rövid, de fontos időszaka volt az országnak s benne Szakadát történetének. Megszűnt a jobbágyság, a lakosság földje szabad tulajdonosává vált. Az ár nem volt csekély, pénzben és földben sokat áldoztak szabadságukért. Az új helyzet kedvezett a mezőgazdasági termelés fejlődésének, de gyümölcsseit csupán a lakosság szűkülő hányada élvezhette. A birtokaprózódást gátló örökösödési rend miatt egyre többen szorultak ki a paraszti gazdálkodásból, s váltak kézművéssé, elsősorban kőművéssé. Bár ők megélhetésüket idegenben keresték, nagyszabású elvándorlásra nem került sor. A lakosság száma továbbra is növekedett. Az egészség- és oktatásügy színvonala nem felelt meg a polgári kor követelményeinek, de a lassan csökkenő halálozási arányszám mégis az életkörülmények javulásáról tanúskodik. A község, mint jogi személy szintén felszabadult a földesúri uralom alól, de az abszolutizmus viszonyai között nem alakulhatott ki valódi önkormányzat. Az önkényuralom időszaka összességében jelentős eredményeket, s még több problémát hagyott hátra, amelyek megoldása a későbbi korokra várt.

IV. JEGYZETEK

- 1 Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. III. 475.
- 2 Protocollum Parochiae Szakadathiensis (PPSz) 2. o.
- 3 Schmidt János: Német telepések bevándorlása Hessenből Tolna-Baranya–Somogyba a XVIII. század első felében. Győr, 1939. 45-46. o.
- 4 Weidlein János: A tolnamegyei német telepítések. Kiadja Tolna vármegye közönsége 1937. 21. o.
- 4 PPSz. 3.
- 5 Walter Kuhn: Aus den Pfarrchroniken von Szakadát und Závod (Kom. Tolnau) in: Deutsch-ungarische Heimatblätter VI. Jahrgang Bp. 1934. 119.
- 6 Adam Schlitt: Die Mundart von Szakadát. Debrecen, 1938. 54-55.
- 7 Weidlein 27-28.
- 8 Schmidt, 25.
- 9 Schmidt, 48.
- 10 Tolna Megyei Levéltár (TML) közgyűlési jegyzőkönyv (K.jkv.) 1721–25. 701–704. Idézi: Évszázadokon át I. 255-256.
- 11 PPSz. 3.
- 12 TML Összeírások (Ö) 285.
- 13 TML Ö. 289.
- 14 TML Ö. 285-305.
- TML. Apponyi család iratai (Acsi) Protocollum Conscriptio-num Domesticarum 122-123. doboz.
- 15 mft.
- 16 Országos Levéltár (OL) Döry család levéltára B. 105.
- 17 Bél Mátyás: Notitia Hungariae novae historico geographica
A Tolna megyei rész: Tanulmányok Tolna megye történetéből. (TTMT) IX. kötet 340.
Bél Mátyás: Magyarország népének élete 1730. téjén. Gondolat, Bp. 1984. 121-136. Történetírók Tára.
- 18 Bél: Notitia ... 340.
Bél: 1984, 151.
- 19 PPSz 22-23.

- 20 PPSz 3-4.
Hajdú Lajos: Az alsófokú népoktatás fejlődése Tolna vármegyében 1770-1790. TTMT IX.
- 21 PPSz 21.
- 22 TML. Közgyűlési iratok (K. ir.) 3:803
- 23 PPSz 24-31.
- 24 PPSz 80.
- 25 PPSz 90-91.
- 26 Wellmann Imre: A magyar mezőgazdaság a XVIII. században. Agrártörténeti Tanulmányok 6. Akadémiai Kiadó Bp. 1979. 25.
- 27 Az úrbéres birtokviszonyok Magyarországon Mária Terézia korában I. kötet. Dunántúl. Szerk.: Felhő Ibolya Akadémiai Kiadó Bp. 1970. 11.
- 28 PPSz 80-82.
- 29 Felhő, 12.
TML Ö: 688.
TML ACSI 126. doboz
- 30 TML Ö: 688.
TML ACSI 126. doboz
- 31 Felhő, 25, 240.
- 32 Felhő, 28, 260-261.
- 33 Wellmann, 144, 159.
- 34 TML Ö: 308, 355.
TML ACSI Conscrip. 125. doboz
TML Cs. kir. Urbéri törvényszék Szakadát.
- 35 Gaál-Kőhegyi: Tolna megye Pesthy Frigyes helynévtárában in: Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve 1975-76. 299-230.
ACSI, úriszéki iratok 1828. 79. doboz.
- 36 TML ACSI úriszék 117. Conscrip. 1756-57. 122. doboz.
- 37 TML ACSI Conscrip. 1818-19.
- 38 TML. Ö: 555.
- 39 Csizmadia Andor: A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig. Akadémiai Kiadó, Bp. 1976. 57-60.
- 40 TML Közgy. Ir.10¹⁶⁰/₁₈₂₂
TML Polgári Törvényszéki mutató 467./1841.
- 41 TML Büntető tvszék. iv 4162.
- 42 ACSI úriszék 1797. 59. dob.
- 43 ACSI úriszék 430.
TML Közgy.ir.10⁷⁶/₁₇₇₈
- 44 TML ACSI úriszék 1817. 68. dob.
- 45 TML Büntető tvszék iv. 5198.
- 46 TML K.jkv. 3052/1817.
TML Csapó család ir. Csapó Dániel alispán iratai. 29. dob.
- 47 TML Közgy. ir. Alispáni jelentés 1846.
- 48 Wellmann, 145-167.
- 49 TML Ö: 555.
- 50 TML Ö: 308, 555.
TML ACSI Conscrip. 1758/59.
TML Megyehatóság iratai (MH) XX. A 38/1855.
- 51 TML Ö: 555.
TML ACSI Úriszék 430.
TML Büntető tvszék iv. 5196-5198.
TML Közgy.ir. 10 ⁷⁶/₁₇₇₈
- 52 TML Ö: 183.
- 53 TML Csapó család ir. Csapó Dániel ir. 29. doboz.
- 54 TML Ö: 555.
- 55 TML Csapó cs. ir. 29. doboz.
- 56 TML Ö: 555, 308.
TML ACSI Conscrip. 1759.
- 58 A lakosságszám forrásai: TML Ö: 476, 485, 486.

- 59 Szakadát anyakönyve alapján összesítve.
 60 Szakadát anyakönyve
 61 MFT
 62 Szakadát anyakönyve alapján összeállította Kápolnás Mária.
 63 TML Ö: 555.
 64 TML Ö: 484, 485, 486, 494, 555.
 Az első magyarországi népszámlálás. Központi Statisztikai Hivatal Bp. 1960.
 65 TML ACSI Úriszék 209.
 66 mft. 1817. 68. doboz.
 67 mft. 1808. 62. doboz.
 68 mft.
 69 mft. 1070.
 70 TML ACSI Úriszék 1036.
 71 mft. 453.
 72 mft. 831.
 73 Matyasovszky Miklós: Törzsöröklési jog és törzsöröklési szokások. Bp. 1904. 8-14. 317-319. Tárkány Szücs Ernő: Magyar jogi népszokások. Gondolat, Bp. 1981.
 74 PPSz 98.
 75 PPSz 137-138.
 76 PPSz 140.
 77 PPSz 148-167.
 78 PPSz 138, 146.
 79 PPSz 138.
 80 TML Közgy.ir. 903/1840.
 81 PPSz 177-179.
 82 PPSz 182-183.
 83 Hajdú, 170-171.
 84 Hajdú, 188, 199.
 85 TML Közgy.ir. alispáni jelentés 1846.
 86 Mft. 1848.
 Szakadát, anyakönyv. 1846.
 87 TML K.jkv. 2280/1831.
 88 Mft. 1367, 2280, 2957/1833.
 89 TML Közgy.ir. 335/1836.
 90 TML K.jkv 2280/1831.
 91 Évszázadokon át I. 464.
 92 PPSz, 187.
 93 Horváth Árpád: A Tolna megyei 1848-as szabadságharcosok nyomában, 90-91. in: TTMT I. kötet.
 94 TML Honvédek.
 95 TML MH 3276/1850.
 96 TML 1. osztrák megszállás iratai 1849. III. 3.
 97 Für Lajos: Jobbágyföld, parasztföld. in: A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában. 1848-1914. Szerk: Szabó István. Akadémiai Kiadó, Bp. 1972. 41.
 98 Für, 51-53.
 99 Für, 81-86, 91-93.
 100 Für, 108-111.
 101 Für, 130.
 102 TML MH 1641/1852.
 103 TML MH 3418/1854.
 104 mft. 38/1855.
 105 TML úrbéri tvszék ir. Szakadát.
 106 Vörös Antal: A magyar mezőgazdaság a kapitalista átalakulás útján in: A magyar mezőgazdaság a XIX-XX. században. (1849-1949). Agrártörténeti tanulmányok 4. Akadémiai Kiadó, Bp. 1976. 53, 75.
 107 TML Földmérési igazgatóság iratai (FMI) Szakadát 351. dob.
 108 Vörös A: 84.
 109 FMI Szakadát 351. dob.
 110 mft. TML Ö: 555. TML Szakadát község iratai 7. doboz.

- 111 Vörös A: 105.
 112 TML Szakadát közs. ir. 7. doboz.
 113 PPSz 193.
     Vörös A: 112.
 114 TML MH XX. A. 38/1859.
 115 TML alispáni iratok 1997/1863.
 116 TML Ö: 555.
 117 TML MH XII. E. 2045/1987.
 118 TML MH 4515/1857.
 119 Eperjessy Géza: Mezővárosi és falusi céhek az Alföldön és a Dunántúlon, 1686-1848.
     Akadémiai Kiadó Bp. 1967. 138-143.
 120 Eperjessy, 251-252.
 121 TML Anyakönyv, Szakadát
 122 TML Ö: 555
     TML FMI Szakadát 348, 351. doboz.
 123 TML Hőgyészi járási tvszék ir. IV.B. 201/1856.
     Szakadát község iratai 7. doboz, 135/1864.
 124 TML Hőgyészi járási tvszék ir. IV.A.27/1855.
 125 mft IV.A. 178/1855.
 126 TML Szakadát közs.ir.7. doboz 35/1864.
 127 TML Alisp.ir. 1002/1863.
 128 TML Hőgyészi járási tvszék ir. III. 79/1855.
 129 TML Alisp. ir. 792/1864.
     TML Szakadát közs.ir. 7. doboz. 545/1864.
 130 Daróczy Aladár: Tolna vármegye közigazdasági leírása I. Történelmi rész, Bp. 1909. 90.
 131 TML Hőgyészi járási tvszék ir. IV. A. 178/1855.
     TML MH 6408/1854.
 132 TML FMI Szakadát 348. dob.
     TML MH 6408/1854.
 133 TML Szakadát közs.ir. 7. doboz, 1860. PPSz, 192.
 134 TML Alisp.ir.1997/1863.
 135 TML FMI Szakadát, 348. dob.
 136 TML Alisp.ir. 387/1867.
 137 TML MH VII. A. 6428/1858.
 138 TML Szakadát közs.ir. 7. doboz, 499/1865.
 139 TML MH XB₁ 1597/1854.
 140 TML MH XA 1911/1855
 141 TML MH XA 6997/1859, 4699/1855.
 142 TML MH XA, 4409/1859,
     XB₁ 566/1858.
 143 TML Alisp.ir. 792/1862.
 144 TML Szakadát közs.ir. 7. doboz, 186/1864.
 145 PPSz 193.
 146 TML MH XB₁ 6058/1855.
 147 PPSz 187-194.
 148 PPSz 196.
     TML Alisp. mutató 986/1867.
 149 TML MH IX.H. 4507/1858.
 150 TML Cs.kir. Kormánybiztosi iratok (KB) 324/1 1849.
 151 PPSz 192.
     TML Hőgyészi járási tvszék ir. IV.B. 257/1856.
 152 PPSz 192.
     TML Szakadát közs.ir. 7. doboz 39-44/1864.
 153 Horváth Árpád: A megyei önkormányzat működése Tolnában 1848-1872 között. in: TTMT VIII.
     223, 227.
 154 TML KB 324/1/1849.
 155 TML MH VIII. A. 1096/1855.
 156 TML MH 4781/1851.

39

157 TML Szakadát közs.ir.7. doboz, 17-20/1864, 236/1864.

158 TML Alisp.ir. 1125/1865.

159 TML Szakadát közs.ir. 7. doboz 66-69/1864., 250-260/1864.

TML MH XIV. M. 400/1854.

160 TML Szakadát közs.ir. 7. doboz 62, 86, 116/1864.

161 TML Hőgyészi járási tvszék ir. IV.A. 38/1856.

V. A kiegyezéstől az első világháborúig (1867–1914)

1. A KIEGYEZÉS

Az 1848-as forradalommal elkezdett, s az abszolutizmus időszaka alatt felémásan megoldott polgári átalakulás kérdéseit az 1867-es kiegyezés zárta le. Felszámolta az önkényuralmi rendszert, új, alkotmányos államberendezkedést alakított ki, amely a birodalom egyik felében osztrák–német, másik felében magyar politikai hegemoniát megvalósító kompromisszum volt, s ezzel a birodalmat kétközpontú dualista államalakulattá formálta.¹

A polgári állam kiépítésének legfontosabb része az alsófokú közigazgatás polgári átalakítása, a feudális eredetű megyerendszernek a központi kormányzattal való összeegyeztetése volt. Az 1870-es „köztörvényhatóságok rendezéséről” szóló törvény – korabeli megfogalmazással az „állam és a megye kiegyezése” – alapján a megyei hatóság legfőbb szerve a törvényhatósági bizottság lett, melynek tagjait felerészben választották, másik felét a legtöbb állami adót fizető személyek, a virilisták alkották, biztosítva ezzel a vagyonosok túlsúlyát az államapparátusban.² A főispán hatáskörét kiterjesztették az önkormányzati szervek és a kormányrendeletek végrehajtásának ellenőrzésére, a választott tisztviselők felfüggesztésére. A megyei önkormányzat körében maradt a helyi szabályrendeletek alkotása, a házi adó, és a visszaállított helyi karhatalom, a pandúrság szervezése és felhasználása, mely a csendőrség intézményének felállításáig (1881) működött. Ezzel a törvénnyel jelentősen megnyirbálták a megyék önállóságát, a központi kormányzat befolyása erősödött.

Birtokvásárlás. A kiegyezés után sürgető volt a még fennálló feudális maradványok felszámolása: birtokjogi kérdések rendezése, birtokrendezési perek lezárása. A szőlődézsma eltörléséről, az irtványokról, erdélyi birtokrendezésről szóló törvények gyakorlati jelentősége azonban csekély volt, ugyanis a perek többsége a Dunántúlon, az Alföldön és a Felvidéken már lezárult, a szőlődézsma megváltása is megtörtént az úrbéri pátens alapján.

A szakadati volt jobbágyok és az Apponyiak közötti legelőelkülönözés, birtokviszonyok rendezése 1856-ban lezajlott, s 1863–68 között kifizették a szőlőmegváltási árat is. A parasztnak birtokrendezéskor elveszített földjeik visszaszerzésére 1878-ban nyílt lehetőségük.

Az 1876-os telekkönyv alapján³ gróf Apponyi Györgynek Szakadaton 170 kh szántója, 223 kh legelője volt. Az uraság nem műveltette ezt a területet: a szántókat a falu bérelte (1200 n. ölenként évi 10 frt-ért), a dombos legelőkre urasági birkák jártak.⁴ 1878-ban gr. Apponyi felkínálta eladásra szakadati és hidegkúti birtokait. Rövid alkudozás után a plébános, Wajdits Gyula közvetítésével, Krämer János bíró vezetésével (ki „erélyes és okos paraszt”), a szakadatiak 45 000 frt-ért megvették a falu északi részén lévő urasági földeket.

A magyar hitelélet fejlődése – mely a parasztság számára is könnyebbé tette a hitelek felvételét – teremtette meg a szakadatiak földvásárlásának anyagi alapját. A Kisbirtokosok Országos Földhitelintézete által nyújtott kölcsönhöz háromszoros biztosítékként valamennyi birtokukat (melyet 150 000 frt-ra becsültek) le kellett kötniük. Ezért úgy döntöttek, hogy a birtoktalanok, akik nem kockáztatnak semmit, bármennyire szeretnének is, nem vásárolhatnak parcellákat.⁵

Egy-két kisbirtokos nem vett részt az üzletben, így 108 részre osztották a földet. A gazdák birtoknagyságuk szerint részesültek a vásárolt területből. Elosztási elvük az volt, hogy lehetőleg mindenki, minden dúlőben kapjon parcellát. Elvetették a plébános javaslatát, aki a tagosításra biztatta őket, amely jelentősen racionalizálhatta volna a gazdálkodást. Így az urasági birtokot

- 9 db 40–80 n.öles szántóra
- 168 db 200–400 n.öles szántóra
- 220 db 500–650 n.öles szántóra
- 110 db 650–1100 n.öles szántóra
- 50 db 1100–1500 n.öles szántóra
- 13 db 79 n.öles szőlőre
- 2 db 158 n.öles szőlőre
- 5 db 200 n.öles szőlőre
- 2 db 325 n.öles szőlőre
- 3 db 400 n.öles szőlőre
- 22 db 65 n.öles szőlőre bontották.⁶

A negyedtelkesek és kisházások külön, egyforma részt kaptak, legelőt semmit. A fél- és háromnegyed telkesek kétszer akkora területet vehettek. Ők régi legelőjüket földtörték és elosztották, a vásárolt hegyes részt legelőnek hagyták, a többit kiparcellázták. Így az urasági földből 161 kh legelőt hagytak, kb. 60 kh-at szőlőnek, szántónak földtörték. A plébános is igényelt földet az iskola számára, de a parasztok ígéretük ellenére sem adtak belőle. Így Apponyi gróf az eladás előtt 2 kh-at elajándékozott az iskolának.⁷

Az urasági földek megvásárlása nem változtatta meg a falu birtokstruktúráját. Míg 1876-ban 177 birtokos volt, 1884-ben számuk 182-re nőtt. Közülük azonban 52-nek 1 kh alatti, s 54-nek 1–10 kh nagyságú földterülete volt. Igen kevés a nagyobb birtokkal rendelkezők száma: 25–30 kh között 10, efelett mindössze két család gazdálkodott.⁸

2. MEZŐGAZDASÁGI TERMELÉS

Művelési ágak változása. A birtokrendezés folyamata kialakította az ország polgári birtokstruktúráját, szétválasztotta és rögzítette a parasztok és földesurak földtulajdonát. Földvásárlásra kevés alkalom kínálkozott, s akkor a kisbirtokosok nagy kockázatot, óriási terheket vállalva igyekeztek bővíteni gazdaságukat. A szakadati pusztá megvásárlása után a helybeliek számára lezárult a további földszerzés lehetősége. A parasztok közötti birtokforgalom csekély volt, csak a tönkrement, eladósodott gazdák-tól lehetett földet vásárolni. Így a parasztok terjeszkedésének iránya a műveletlen területek megmunkálása (ugar csökkentése, legelők feltörése), és az intenzív művelési ágak növelése felé mutatott a többiek rovására.⁹ A birtokrendezés során a volt jobbágyok és földesurak erdőjének és közös legelőjének elkülönítése teremtette meg a lehetőségét, a gabonakonjunktúra pedig az indokát a szántóföld területének növelésére, más művelési ágak, elsősorban a legelők és rétek rovására. A gabonafélék túlsúlya az 1890-es évek végéig Magyarország csaknem minden részén jellemző volt, az egyoldalú vetésforgók azonban mégis elsősorban az alföldi megyéket jellemezték. Az 1870–80-as években a termesztés technikájában is megkezdődött a fejlődés (jó eke, vetőmagok csávázása, rendszeres trágyázás stb.), amely a termésátlagok emelkedésében tükröződött.¹⁰

Művelési ágak arányának változása Szakadátton (kh)¹¹

Év	szántó	kert	rét	szőlő	legelő	erdő	f.a.a.n.e.	összesen
1876	1245.345	5.1375	104.688	74.1131	383.1261	-	53.1240	1867 kh 1240 nől
1884	1393.139	3.929	95.106	99.29	216.375	-	60.13	1867 1242
1888	1379.1155	6.1009	93.384	115.34	203.799	1.500	?	1867 1242
1890	1382.526	6.1298	94.687	111.405	206.867	-	68.659	1867 1242
1895	1377	6	93	111	206	-	67	1859
1910	1416.1460	6.1298	92.687	76.792	206.1146	-	68.659	1867 1242
1913	1418	7	92	72	210	-	69	1868
1921	1415.832	6.1298	92.687	71.1130	209.400	-	72.95	1867 1242
1935	1403	20	85	31	173	68	86	1866
1962	1003	36	84	24	365	266	91	1869

Szakadátton 1874–1884 között a legelő területét harmadával csökkentették (383 kh-ról 216 kh-ra) a szántó (148 kh-dal nőtt) és a szőlő (74-ról 99 kh-ra nőtt) javára. A nagyarányú legelőfeltörés miatt az állattenyésztésben nélkülözhetlenné vált a szántóföldi takarmánytermesztés mennyiségi növelése, az intezivebb növénytermesztésben pedig létfontosságú lett a szerves trágya gondos kezelése és fokozott felhasználása.

Növénytermesztés. Tolna megyében, így Szakadátton is a mezőgazdasági termelés már az előző időszakban meghaladta a kor általános színvonalát, a háromnyomásos gazdálkodásról áttértek a részleges vetésforgóra. Míg országosan 6–8–10 évenként, Tolnában 3 évente teljes trágyázásokat végeztek már a századfordulón.¹²

A mezőrendőri törvények közös gazdálkodásra vonatkozó rendelkezéseinek végrehajtásáról szóló adatgyűjtés szerint¹³ Szakadátton 1902-ben szabad gazdálkodást folytattak, legelőrendtartás nem volt. Hensch kategóriái szerint¹⁴ a szabad gazdálkodás nem ismert évekre előre meghatározott üzemtervet, hanem a mindenkori helyzetnek és a jövedelmezőségnek megfelelően alkalmilag határozta meg a gazdálkodás irányát. Ezzel megszabadultak minden kötöttségtől, és bátran, a józan ész által diktálva gazdálkodtak.

A nyomásos rendszerben minden egyéb szántóföldi tevékenységet a gabona-termesztésnek rendeltek alá. A magyar mezőgazdaság legjelentősebb terméke a búza volt. A kapások közül a kukorica főleg a paraszti gazdaságokban hódított tért fokozott munkai igényessége miatt. A burgonyát pedig szinte kizárólag paraszti birtokokon termesztették.

Tolna megye simontornyai járásában, a nem túl jó természeti adottságú, dombos, hegyes vidékeken, ahol nagyrészt parasztgazdaságokban folyt a termelés, igen jó terméseredményeket értek el.

Termésátlagok (q/kh)¹⁵

	simontornyai j. 1903	völgységi j. 1903	orsz. átl. 1901–5
búza	9,6	8,5	6,95
rozs	6,2	7,8	6,47
árpa	10,8	8,9	7,7
zab	9,8	7,0	6,33
kukorica	10,5	7,0	7,11
burgonya	56	-	44,75
tak. répa	125	160	134,5

A szántóföldi növénytermesztésben a több kézi munkát igénylő kapások térhódítása, a szintén munkaigényes állattartás mellett Szakadátón a már korábban meglévő intenzív kerti kultúrák közül a szőlő jelentősége tovább nőtt, a kenderé nagyjából változatlan maradt, a dohányé viszont teljesen megszűnt. Kenderrel minden házban foglalkoztak, elsősorban saját szükségletre termeltek, s ezt fel is dolgozták. Azok a kőművesek, akiknek nem volt saját földjük, béreltek egy darabka rétet, s ott termesztettek kendert.¹⁶

A dohánymonopólium bevezetése után (1851) egész Tolna megyében csökkent a termelés mennyisége, s a dohánytermesztő községek száma is jóval kevesebb lett. A simontornyai járásban megtermelt dohány alig több mint negyedrézére csökkent, 1903-ban pedig már csak a központi járásból van adat dohánytermesztésre. Szakadátón és valószínűleg a többi faluban sem szűnt meg egészen a dohány termesztése, ugyanis a törvény megengedte a saját szükségletre való termelést.¹⁷ Ez lehetővé tett bizonyos mértékű értékesítést és elősegítette a csempészt.

A parasztgazdaságokban a dohányból származó jövedelem kiesését valamivel pótolni kellett. Ennek egyik útja az állattenyésztés (a szarvasmarha mellett a sertés-tenyésztés lendült fel), ill. másik kerti kultúra, a szőlőtermesztés fejlesztése volt, amely ideig-óráig be is töltötte ezt a feladatát. A filoxéra megjelenéséig a szőlőterület dinamikus növekedést mutatott, 1888-ra érte el csúcspontját: 115 kh-at. Az ezt követő években egyre szemmel láthatóbb lett a tőkék pusztulása, kevesebb bor termelt, melynek azonban minősége egyelőre nem volt rosszabb a korábbinál: korai fajtájú szőlők közepes minőségű bort adtak.¹⁸

Az 1895-ös mezőgazdasági összeírás szerint látszólag még alig csökkent a szőlő területe. A 111 kh-ból azonban csak 59 kh-at műveltek, azaz a szőlőbirtokok féle parlag vagy kiirtott volt! Ez a parasztság számára érzékeny anyagi vesztséget jelentett, hiszen a töredékbirtokosok többségének csak egy darabka szőlője volt. A filoxéra által kipusztított szőlők egy részét ismét beültették ellenálló fajtákkal, másik részén szántóföldi művelést folytattak. A szőlőterület korábbi nagyságát már többé nem érték el: 1910-ben 76 kh-at műveltek.

Állattenyésztés. A hagyományos gazdaság szerkezetének alapvető változását, és ennek következtében az agrotechnika minden vonatkozású fejlődését, a parasztság állattartásának átalakulása jelentette. A piac szükségleteihez a szarvasmarha és a sertés tenyésztése igazodott legjobban. A jól tejelő tájfajták terjedése és a mesterséges takarmánytermelés általánossá válása szinte párhuzamosan haladtak egymással.¹⁹

Az elsősorban szarvasmarha-tenyésztéssel foglalkozó parasztgazdaságokban – melyek Szakadátón ló helyett igázásra főleg ökröket, teheneket használtak ebben az időszakban – a korszerű állattartás új fajtát kívánt. A tej- és tejtermékek iránti fokozódó igény és a szállítási lehetőségek javulása lehetővé tette, hogy a 19. sz. végétől a fogyasztótól távoli tájakon is nagyobb arányú tejgazdaság alakuljon ki (Moson, Tolna, Baranya, Veszprém, Vas megyék). Egyedi értékesítés helyett paraszti tejszövetkezetek szervezték meg a távolabbi piacra való szállítást.²⁰

A századfordulón Tolna megye szarvasmarha tenyészanyagának 68,7%-a nyugati, 31,24%-a magyar fajta volt. Szakadátón a 190 tenyészállatból 160 volt nyugati fajta. A 206 kh osztatlan, közös legelőre 120 szarvasmarha, 255 sertés, 456 juh járt ki.²¹ Azaz a marhák és sertések negyede, és az összes juh legelni járt, más szóval a szarvasmarhák és sertések 3/4-ed részét szántóföldön termesztett takarmányon nevelték.

Állatok számának változása²²

Év	ló	sz.marha	sertés	juh	igásfogat
1854	132	311	153	498	
1876					30 db 2 lovas szekér 40 db 2 ökrös szekér
1891	65	243	406	454	
1895	79	401 (244)*	840	444	1 egyes lófogat 24 kettős ökörfogat 41 tehénfogat
1911	84	470 (468)*	821	711	26 igavonó tehén 68 igavonó ökör, tinó
1913		516			

*pirostarka

Az 1880-as években megkezdődött fajtaváltás az 1910-es évekre lezárult. Ezt a folyamatot tudatosan is igyekeztek elősegíteni, ezért Szakadát község is tartott rendszeresen megfelelő minőségű tenyészbikát (1897-ben pl. 200 frt-ért vettek)²³.

A lovak és lófogatok száma a marhák számának emelkedésével egy ideig folyamatosan csökkent, majd azonos szinten maradt. Ennek oka egyrészt a szarvasmarha-tenyésztés fejlődése, másrészt a telekaprozódás. A törpegazdaságok lemondtak a lótartásról, s ezzel együtt a fuvarozásról is a drágább tartásmód, s a munka „férfi jellege” miatt. Hiszen az év nagy részében a férfiak többsége távol volt, a gazdaságban az asszonyok dolgoztak. A hús- és tejtermelés szempontjából egyaránt fontos szarvasmarha gondozását nők is el tudták végezni, így a törpebirtokokon igazásra is teheneket, ökröket használtak.

Tolna megyében a századforduló után már 39 tejszövetkezet működött.²⁴ Szakadát ekkor még nem alakult meg, de a tehenek számát tekintve, alacsony hozammal számolva is jelentős felesleg keletkezett, melyet minden bizonnyal a gyönki tejszövetkezeten keresztül értékesítettek, amit megkönnyített a vasút közelsége is. A járási székhely 1882-ben a budapest–pécsi vasútvonal elkészültekor Keszőhidegkúton létesített állomással bekapcsolódott az országos vasúti szállításba. 1893-ban megnyílt a Keszőhidegkút–Tamási helyi érdekű vonal is, amely tovább könnyítette a mezőgazdasági termények szállítását, értékesítését.²⁵

A parasztság kisebb birtokú rétegének a tej mellett fő bevételi forrása a sertésenyésztés és -hízalás lett. Ez nagymértékben függött a kukorica terméseredményétől, hiszen a makkoltatás, legeltetés nem biztosította a gyors hízalást. Eladásra főleg süldőket szántak. A fajtatisztaságra – ellentétben a szarvasmarháknál – egyáltalán nem adtak, valamennyi sertés kevert zsírfajta volt. Az állattenyésztés térhódításával a törpebirtokokon egyre nagyobb mértékben szorult háttérbe a gabonafélék termesztése, mind nagyobb területet átengedve a szalastakarmányoknak és kapásnövényeknek.

3. TÁRSADALMI VISZONYOK

Demográfiai robbanás. Az intenzív művelési ágak elterjedésében, az állattenyésztés átalakulásában nagy szerepe volt a megfelelő mennyiségű munkaerőnek. A lakosság számának jelentős növekedése egyrészt biztosította ezt a munkaerőt, másrészt szaporította a birtoktalanok számát, tovább fokozva a birtokaprózódást, amelyet a német falvakban érvényben lévő törzsöröklés sem tudott már feltartóztatni.

*Szakadát népessége*²⁶

1836	685 fő
1870	902 fő
1880	896 fő
1890	1050 fő
1900	1129 fő
1910	1115 fő

Az utolsó nagy kolerajárvány (1872–73) megtorpantotta a növekedést, de 1880–1900 között így is 230 fővel gyarapodott a lakosság. Világielenség, hogy a születések számának csökkenése mellett a halálozásoké ennél jóval nagyobb mértékben esett vissza: a javuló egészségügyi ellátás miatt elmaradtak a nagy járványok, a mezőgazdaság fejlődése pedig megszüntette az éhínségeket, így a természetes szaporodás ugrásszerűen emelkedett.

Demográfiai adatok (anyakönyvek alapján) Szakadát

Év	születés	halálozás	gyarapodás	házasságkötés
1868–1877	408	306	102	92
1878–1887	433	325	108	94
1888–1897	419	294	125	88
1898–1907	432	298	134	112
1908–1914	253	141	<u>112</u>	71
			581	

1870–1910 között a lakosság gyarapodása 523 fő. A népszámlálási adatokkal összevetve azonban lényegesen kevesebb a ténylegesen összeírt emberek száma (279 fővel). A demográfiai robbanás a korábban is létező belső migrációt jelentősen felgyorsította, amely elsősorban a városok felé irányult, s még a zárt egységben élő kis településeket is érintette.²⁷ A népesség elvándorlásának másik iránya a századforduló után a tengerentúlra mutatott.

Birtokaprózódás. A paraszti birtokot, mint az önálló megélhetés gazdasági alapját, az öröklés során való szétaprózódás fenyegette leginkább. A német falvak lakói sajátos öröklési rendjük fenntartásával igyekeztek ellene védekezni: a birtokot nem osztották szét a gyerekek között, hanem csak egyikük kapta, aki a többiek számára végkielégítést adott. Ennek két típusa terjedt el Szakadátan. Az elsőnél továbbra is egy gyerek örökölte az ingó és ingatlan vagyont, de ezt a testvérek számának megfelelően – elvben – egyenlő részekre osztották (gyakran az özvegy szülő is kapott egy gyerekrészt). Az örököst kötelezték arra, hogy a pénzre átszámított értéket záros határidőn belül fizesse ki testvéreinek (1–2 hónap, fél év), ami

rendkívül megterhelte birtokát, s gyakran teljes eladósodást vont maga után. Tehát előbb-utóbb kénytelen volt eladogatni a földből, ha adósságait törleszteni akarta. A szülő részét nem kellett kiadni, hanem annak fejében holtáig eltartani.²⁸

A végkielégítés másik típusánál az apai házból távozó fiú kapott néhány száz négyszögöl szőlőt, urasági birtokot, lánytestvére egy-két üszőt, pénzt azonban nem, így a birtok egységét jobban sikerült őrizni.²⁹ A testvérek közül egynek az előnyben részesítése egyre gyakrabban végrendelettel történt akkor, amikor a többiek már nem akartak megnyugodni az apai döntésben, s egyre rendszeresebbé vált az igények bírói úton való kielégítése.³⁰

Az előbb vázolt változtatások ellenére az első világháborúig nagyjából sikerült megőrizni az ősi örökösödési szokásokat, s nagyjából a paraszti birtokok egységét. De az esetenként kis területet érintő föld öröklése, a birtoktestről való leválasztása jelentősen felgyorsította a birtokaprózódás folyamatát.

*Birtokmegoszlás gazdaságnagyságok szerint*³¹

Gazdaságnagyság	Birtokosok száma	
	1884	1912
0-1 kh	52	101
1-5 kh	31	91
5-10 kh	23	27
10-16 kh	59	32
16-25 kh	2	18
25-30 kh	10	5
30 kh felett	2+2*	5+2*
Összesen:	182	281

* Telkes gazdák és Szakadát község

Nagymértékben nőtt tehát a birtokosok száma, de ez a szaporodás tulajdonképpen az 5 kh alatti birtokkategóriákban idézett elő változást (99 fővel nőtt a birtokosok száma; 41-el az 1 kh alatti, 60-nal az 1-5 kh-asok száma). Ez a gyarapodás főleg a 10-16 kh-as gazdaságokat apasztotta. Míg egyfelől nőtt a törpebirtokosok száma, s csökkent a féltelkeseké, másfelől megfigyelhetjük a birtokok koncentrációját is. Növekedett a 16-25 kh-as birtokok száma (de ide is le lehetett csúszni!), s a 30 kh feletti gazdaságok száma. Ez utóbbiak tulajdonosait nézve néhány család volt, amely akár 50-80 kh-at is magáénak mondhatott. Így például Müller Andrásnak és Györgynek egyaránt 33 kh-ja volt (feleségeiket is Müllernek hívták). Müller Jánosnak 36 kh-ja (felesége Kaufmann), Kaufmann Györgynek 42 kh-ja, Gänzler Jánosnak 47 kh-ja volt.

A dualizmuskori választói névjegyzékek a cenzus alapján készültek. Ezt vizsgálva is egyértelmű birtokaprózódásnak lehetünk tanúi:

1872-ben földrész alapján 71,

1880-ban földrész alapján 66,

1890-ben földrész alapján 62,

1901-ben földrész alapján 57,

1913-ban földrész alapján 56 polgár bírt választói joggal.³²

Kőművesek. A paraszti termelésből kiszoruló réteg (törpebirtokosok, mezőgazdasági munkások) kétlaki, átmeneti munkásréteggé vált, mely a 19. sz. utolsó harmadában a munkásság viszonylag nagy részét alkotta. Idényjellegű munkákat vállaltak, nem szakadtak el teljesen a mezőgazdaságtól, valódi ipari munkássá formálódásuk lassan történt.³³

Szakadátón a földművelésből megélni nem tudó szegényparaszti réteg már a korábbi időszakban is kőművesmunkából élt. Az 1868-as iparkamarai választásokon 2 szakadátai kereskedő, és 7 iparos bírt szavazati joggal: Hilbert György, Kanter János, Kirchner János, Schmidt János kőművesek, Krémer János kocsmáros, Pechtl Vilmos ács, Weichsel Jakab szabó, akik már három évnél régebben folytatták mesterségüket.³⁴ A faluban céhszervezet nem működött, így azok feloszlata nem befolyásolta a korábban kialakult helyzetet. Gyöngön 1872-ig 3 céhet tartottak nyilván: takács, szabó és varga, valamint vegyes (kovács, kádár, kőműves, bognár, asztalos, üveges), akik 1872-ben egy ipartársulattá kívántak alakulni, melynek szervezését törvény írta elő. Működést gyakorlatilag nem fejtettek ki azzal az indoklással, hogy nagy részük az ipart csak télen gyakorolja, az egész éven át ipart űzők nagyobb városok iparegyletének tagjai.³⁵

1876-ban a soproni iparkamra jelentése szerint Szakadátón az alábbi iparokat űzték.³⁶

	önálló vállalkozó	segéd	tanonc	1876-ban fizetett jövedelemadó
ács	1	-	-	3,00 frt
asztalos	2	-	-	8,60 frt
kocsmáros és mészáros	1	-	1	20 frt
kőműves	3	-	-	14 frt
kovács	1	1	-	6 frt
szárazmalom	2	2	-	30 frt
szatócs	1	1	-	20 frt

A statisztika nem tükrözi a tényleges helyzetet, mert nem veszi számba a nagyszámú kőművessegédet. Az anyakönyvek tanúsága szerint már 100-nál többen voltak.

Az 1900. évi népszámlálás szerint³⁷ a keresők fele az iparban dolgozott (411-ből 202), s ezek közül 174-en voltak kőművesek. Mivel a faluban, s a környéken ennyiük számára kevés munkaalkalom kínálkozott, az ország minden részébe jártak munkát keresni (főleg Pestre). Pénzük kevés volt, legtöbbször gyalog vágtak neki az útnak. Tavasszal elindultak, két-három hetente mentek haza, szombat délután, vasárnap délelőtt érkeztek csapatostól, „mintha csordát hajtottak volna.” Végleg novemberben maradtak a faluban, amikor befejeződtek az építkezések. A munkavállalások irányát – egyebek között – a különböző kórházakból érkezett gyógydíjigények is mutatják. Kirchner Erzsébet férje 5 évig Budapesten talált munkát. Staudt Péter munkanélküli kőműves is Budapestről érkezett betegen, teljesen vagyontalanul, csak egy 200 frt. értékű háza volt Szakadátón.³⁸

A simontornyai járás jelentős kétlaki munkássága ellenére sem tartozott a forradalmi vidékek közé. A közigazgatási bizottság a járásról szóló 1900. évi jelentésében azt írta, hogy munkásszervezkedés nem volt, új egyletek nem keletkeztek,

sem munkanélküliség, sem munkáshiány, sem sztrájkok „nem zavarták” a normális életet.³⁹ A 20. sz. első évtizedében a megye azon községeiben (Diószberény, Tolna, Bátaszék), ahol nagy létszámú kőművescsoportok voltak, sorra alakultak meg a MÉMOSZ-szervezetek. Így 1904-ben Szakadátton is. Működéséről, a községre, munkakörülményekre gyakorolt hatásáról azonban semmit sem tudunk, a községi krónikákban, visszaemlékezésekben tevékenysége nem szerepel, bár más forrásaink szerint még 1910-ben is működött a szervezet.⁴⁰

Kőművesek-gazdák ellentéte. A paraszti gazdálkodásból kiszorult réteg és a birtokosok között egyre mélyebb ellentétek keletkeztek, melyek már az urasági birtok megvásárlásakor is mutatkoztak. Egyenlenség támadt az éjjeliőri szolgálat teljesítése körül is. A századforduló táján – régi szokásjog szerint, képviselőtestületi szabályozás, határozat nélkül – a kőművesek a nyári hónapokban nem teljesítettek éjjeli őrseget, hanem minden évben októbertől számított hat hónapon keresztül házsám szerint, amikor a sor rájuk került. A többi iparos elégedetlenkedett emiatt, hiszen ők egész évben őrködtek, a földművesekkel együtt. Így kb. 1903-tól a kőműveseket is kötelezték nyári szolgálatra. Ha nem voltak otthon, helyettesről nekik kellett gondoskodni. Ezt sérelmesnek találták, ezért 1905-ben kérvényezték az előjáróságtól, hogy legyen úgy mint régen, csak akkor teljesítsenek szolgálatot, amikor otthon vannak (november 15.–március 15. között). Az előjárók ezt el is fogadták, azzal a kikötéssel, hogy e négy hónap alatt csak a kőművesek adják az éjjeli őrseget. Ez igen nagy tiltakozást váltott ki a kőművesekből, s fellebbezést nyújtottak be a felsőbb hatósághoz. Indoklásul felhozták, hogy kora tavasztól késő ősziig legtöbbször külföldön keresik kenyerüket, ezért az éjjeliőri természetbeni szolgálatot a férfiak nem teljesíthetik, így vagy feleségeik, vagy drága pénzen fogadott helyetteseik végzik el a rájuk kiszabott munkát. Ráadásul helyettest nem lehetett könnyen találni, mert az a férfi, aki nyáron odahaza volt, az jómódú földműves, és semmi pénzért sem áldozta föl éjszakai nyugalmát. A beadvány szerint a szakadátai 220 család közül 90 élt földművelésből, ezek legnagyobb része eladósodott. A többiek iparosmunkából éltek, tehát a falu nagy részét érintette a vitás kérdés. A törvényhatósági bizottság jóváhagyta a képviselőtestület határozatát, a kőművesek azonban a Belügyminisztériumba fellebbeztek. A miniszteri tanácsos megsemmisítette a képviselőtestület és a törvényhatósági bizottság határozatát is az 1848. VIII. tc-re hivatkozva, mely szerint az egyenlő teherviselés elvével ellenkezik, hogy éjjeliőri szolgálatot 4 hónapon át kizárólag kőművesek teljesítsenek, ezért visszaállították az eredetileg kifogásolt rendet.⁴¹

Néhány év múlva az éjjeli őrseg kérdése ismét felszínre került. Nyaranként a kőművesek feleségei teljesítettek szolgálatot, ezért kérték, hogy a község állítson még egy fizetett ört. Hivatalosan nőktől ezt nem is lehetett elvárni, ezért a jegyző figyelmeztette az előjárókat, hogy „a község békéje érdekében keressenek jó és törvényes megoldást”, ezt azonban kétszer is makacsul elutasították. Néhány hónappal később viszont váratlanul elhatározták, miszerint április 24.–szeptember 29. között csak egy ört rendelnek ki, az év többi napján úgy mint korábban, házanként 2-2 lakost.⁴²

A képviselőtestület (amely főleg a gazdák érdekeit védte) és a kőművesek között a választások körül is elégedetlenség támadt. Zei János és társai panaszt tettek a főszolgabírónál a képviselőtestületi választások időpontja miatt, amelyen távollétük miatt nem vehettek részt, nem szavazhattak, így kérték a választás eredményének megsemmisítését. Kérésüket elutasították, mondván „választási joguk

gyakorlásától elütve nem lettek, mert módjukban állott volna ügyeiket úgy rendezni, hogy a választás napján otthon legyenek és szavazataikat leadhassák.”⁴³

Kivándorlás. Az amerikai kivándorlás, mint a túlnépesedett korosztályok „foglalkoztatásának” egyik megoldása, a századforduló után kezdődött. Tömegessé akkor vált (1905–7 között), amikor az 1880-as években született népesség a fiatal felnőttkorba ért, s hatalmas tömegeiket a gyenge iparfejlődés nem tudta felszívni.

A tengerentúli kivándorlás előtt jelentkezett már bizonyos népmozgás, mely azonban a monarchia keretei között maradt általában. A gyönki főszolgabíró szerint ennek okát a már-már elviselhetetlen közterhekben, és az elszegényedésben kell keresni. A német ajkú lakosságnál pedig főleg az örökösödés okozta, ugyanis „a hagyatéki vagyont a fiú örökös szokta közönségesen átvenni a nővérek kifizetésének terhe mellett, az e szerint kifizetendő örökrészek magánbecsüs szerint oly magas összegekben lesznek megállapítva, hogy az átvevő nyakig veri magát adósságokba. Mídon látja, hogy a közterhek sokasága, a termények csekély ára s’ a szőlőbirtokok elpusztulása miatt adósságaitól menekülni képtelen, itteni vagyonát áruba bocsájtja s elkezd vándorolni, s’ megtelepszik az ország valamelyik olyan zugában, nevezetesen Horváthországban vagy Szlavóniában, hol a gazdasági viszonyok mostohábbak ugyan, mint itt, de mégis könnyebben megél, mert az itt eladott vagyona fennmaradó árából vesz települése helyén annyi földet, vagy sokkal többet is, mint amennyi itt volt, s’ adósság mentes lesz.”⁴⁴

Tolna megyéből Amerikába irányuló jelentősebb kivándorlást 1903 végéig nem észleltek.⁴⁵ 1900-ban nagy számban váltottak kőművesek útlevelet külföldre, ők azonban csak kenyérkereset céljából utaztak el. 1901-ben a völgyeségi járásból bányamunkások mentek Németországba dolgozni. A következő évben észlelték az első Amerikába irányuló kivándorlásokat a dunaföldvári, völgyeségi, simontornyai járásból. Bevallott célja a munkaszerezés volt, s a tengerentúli mellett igen jelentős volt a németországi kivándorlás is.⁴⁶

Az első nagyobb tömeg 1905-ben indult el; három hónap alatt 1751 útlevelet kértek (Amerikába 951, Németországba 800), s év végéig 488-an vándoroltak ki útlevel nélkül.⁴⁷ (Az útlevelek 70–75 %-át használták fel). A következő években a kivándorlás üteme úgy felgyorsult, hogy 1912-ben jóval többen mentek ki Amerikába, mint az 1905–7-es évek átlagában, s e mellett jelentkezett még a németországi mukavállalás is.⁴⁸

A kivándorlók nagy százaléka a tengerentúli utat nem végleges megoldásnak szánta, hanem átmenetinek, pénzszerzésnek tekintették. Egy-két évig dolgoztak, keresetüket hazaküldték, így viszonylag magas volt a hazatérők száma: az összes kivándorló 35–40%-a hosszabb-rövidebb idő után visszajött.⁴⁹

Tolna megye a kivándorlók számát tekintve nem tartozott a legveszélyeztetettebbek közé, a középtájon helyezkedett el: 1899–1913 között a tengerentúli kivándorlás a természetes szaporodás 35,4 %-a volt, ez 13 928 főt jelentett.⁵⁰ Ez a mozgalom leginkább az egymás mellett fekvő dunaföldvári (ahonnan a magyarok), és a simontornyai járásokban (ahonnan a németek vándoroltak ki) terjeszkedett. A többi járásra később terjedt át, kivéve a központit, ahol jelentéktelen maradt.

A simontornyai járás községei közül legtöbben Nagyszékelyből, Gyönkről és Hőgyészről indultak el, ami a körülöttük fekvő kisebb településekre is nagy hatást gyakorolt, ezért 1907-ben itt-ott munkáshiány is keletkezett.⁵¹

A hivatalos népszámlálások és az anyakönyvek alapján végzett demográfiai vizsgálatok eredményeit összevetve jelentős eltéréseket tapasztalunk. Az összeírások egy adott pillanatot regisztrálnak, s gyakran eltakarják a jelentős tényeket (az 1910. évi népszámlálásból pl. annyit tudunk meg, hogy külföldön 72 fő tartózkodik).

1870–1889 között a lakosság gyarapodása az anyakönyvek szerint 215 fő, a statisztikák szerint 148 fő, a hiány 67 fő. 1890–1900 között 62 személy „hiányzik”. Ezek az arányok 1900–1910 között csaknem 2,5-szeresére nőttek: azaz 1910-re 150 fő eltávozását állapíthatjuk meg. Ennek okát egyértelműen a kivándorlásban kereshetjük.

A visszaemlékezések szerint Szakadátton nem volt olyan ház, ahonnan valamelyik férfi ne próbált volna szerencsét.⁵² Nemcsak azok mentek ki, akiknek egyáltalán nem volt földjük, hanem a második, harmadik fiú is, hiszen jelentős örökségre nem számíthatott. Ha a családfő volt külföldön, a fiúk művelték az apai gazdaságot, hazatérése után pedig elmentek kőművesnek. Ahol többen voltak testvérek, öt-hat gyerek, egy-kettő maradt otthon, amennyire a föld futotta, a többi pedig elment.

1908 utolsó és 1909 első negyedében Szakadáttról Amerikába 28, Németországba 12 fő vándorolt ki.⁵³ 1908. dec. 19-én indult el Schäfer János, Staudt Jakab, Zei Ferenc, 1909. január 30-án Eckert Medárd, Schneider János, Faulhaber József, Schmidt Péter, Kerbsz András, Stehler András, március 20-án Pelcz József.⁵⁴ 1912 májusában 6 szakadátai lakost a határrendőrség trachoma gyanúja miatt nem engedett ki. Ezért júliusban a falu 1210 lakosa közül 819 főt vetettek alá egészségügyi vizsgálatnak. Az állandó lakók közül a vizsgálat idején 69-en nem voltak jelen. Észak-Amerikában illetve az egész nyáron és ősszel mint kőművesgéd és ács 250-en voltak távol.⁵⁵

A szakadátai kivándorlók többségének nem a letelepedés, hanem a pénzszerzés volt a célja, amely földek vásárlása révén elérhetővé tette számukra a gazdák közé való felemelkedést, ezért megtakarított keresetüket a családnak hazaküldték.

Gänszler András kétszer is járt Amerikában: 1907–9, 1910–13 között. 1907-ben 154 dollárt, 1908-ban 338, 1909-ben 241, 1910-ben 369, 1911-ben 410 dollárt küldött haza (ill. ennyi csekk maradt meg).⁵⁶ Ez óriási pénz volt (1512 dollár), mely kb. 7500 koronának felelt meg. Ezen az áron Szakadátton 8–10 kh viszonylag jó minőségű szántót vásárolhatott,⁵⁷ mivel itt a föld ára alacsonyabb volt, mint a megyében általában. (A járás más községeiben is magasabb az ár). A vételár alakulását a birtokosok eladósodása, a csekély fizetőképes kereslet, és nem utolsósorban a földek gyengébb minősége befolyásolta. Egy-egy parcella földet 2–300 koronáért lehetett venni. Így sikerült Gänszler Andrásnak 17 holdas birtokossá felküzdenie magát, holott apjától csak urasági parcellát, s egy darabka szőlőt kapott.⁵⁸

A kivándorlók mindegyikének természetesen nem sikerült ekkora jövedelemre szert tennie, ehhez nagy szorgalom, kitartás és takarékoskodás, a kitűzött cél mindenáron való elérésének vágya kellett. Olyanok is akadtak, akiknek csak a hajójegyre futotta hazafelé. Néhányan az első világháború alatt is kinnrekedtek, családot alapítottak, de olyanok is akadtak, akik 1919–20-ban tértek haza végleg.

4. KÖZSÉGI KÖZIGAZGATÁS

Községi törvények. A falvak hivatalos életének kereteit a községi közigazgatás határolta körül. Az 1871-es törvény meghatározta a települések kategóriáját, mely szerint Szakadát nagyközség lett. Rendezett tanácsa nem volt ugyan, de képesnek bizonyult saját erőből intézni feladatait, el tudta tartani jegyzőjét. Az önkormányzatot a képviselőtestület által gyakorolta a falu lakossága. Ennek egyik felét a virilisek alkották, ők automatikusan kerültek be, másik felét választották, minden 100 lélek után egy képviselőt. Választó volt minden 20 évnél idősebb, legalább két éve helybeli illetőségű községi polgár, aki adót (ház-, jövedelem- vagy földadót) fizetett.⁶⁰

A község belügyeiben maga határozhatott, szabályrendeletet alkotott, s ezt választott elöljárói és kezei által hajtatta végre. Elöljárót csak a képviselőtestület tagjai közül lehetett választani, a választási gyűlés elnöke a szolgabíró volt.⁶¹ A testület rendelkezett a községi vagyonnal, kivetette és behajtotta a községi adót, gondoskodott a saját kezelésében lévő utakról, iskolákról, irányította a tűz- és közrendőrséget, szegényügyet, gyakorolta azokat a jogokat és teljesítette azokat a köteleseket, melyeket a törvény ráruházott.⁶²

A képviselőtestület a bíróból és helyetteséből, legalább négy tanácsagból, pénztárnokból, jegyzőből, közjegyzőből, közgyámból, és esetleg a községi orvosból állt, kiket – a jegyző kivételével – három évre választottak. A jegyző hatáskörét a korábbihoz képest megnövelték, s nem a testülettől, hanem elsősorban a főszolgabírótól tették függővé.⁶³ Az állásra a pályázatot is ő írta ki, s elnökletével választottak a képviselők. A jegyző és a bíró osztoztak a felelősségen, így a jegyző megszűnt a „falu szolgája” lenni, általában a kormány helyi képviselőjévé lépett elő. Fizetését a megyei törvényhatóság állapította meg, mely 400 frt-nál kevesebb nem lehetett.

A község a felsőbb rendelkezéseket vita és határozat tárgyává nem tehetette, feltétlenül végre kellett hajtania, az általa hozott határozatokat pedig csak a felsőbb hatóságok engedélyével foganatosíthatta. A szakadati testület 1872-ben megállapította a hivatalnokok és szolgák fizetését. A jegyző (készpénzre számítva) 404 frt-ot, a bíró 31 frt 50 xrt, a kisbíró 21 frt-ot, az éjjeliőr 70 frt-ot, a levélhordó 20 frt-ot, a templomatyá 8 frt-ot, a bába 12 frt-ot kapott.⁶⁵

Az állami hatáskört 1876-ban tovább növelték a közigazgatási bizottság felállításával (felét hivatalból delegálták, felét választották), amely a vármegyei közigazgatás és az állami szakigazgatás közötti összhang megeremtésére volt hivatott. Határozatainak engedelmeskedni tartozott minden állami, és törvényhatósági közeg, bármikor megsemmisíthette az alispán és a községek határozatait. A főispán azonban a közigazgatási bizottság felett állt, s mindent a Belügyminisztérium elé terjeszthetett.⁶⁶ A csendőrség felállításával (1881) a megyei karhatalmat megszüntették.⁶⁷ 1883-ban korlátozták a megye adókivetési jogkörét (nőtt az állami dotáció politikai súlya).

1886-ban újra szabályozták a községi közigazgatást. A virilisekből és választottakból álló képviselőtestületet meghagyták, de bírókijelölési jogkörét elvették; a bírót, az orvost, és a jegyzőt a szolgabíró nevezte ki. A megyei törvényhatóság bármikor beavatkozhatott a község ügyeibe. Az elöljárókat öt különböző fórum is megfoszthatta tisztségüktől: a főszolgabíró, alispán, közigazgatási bizottság, törvényhatósági közgyűlés, főispán. Ezzel a lépéssel a községi autonómiát ténylegesen megszüntették.⁶⁸

A képviselőtestület minden évben költségvetést és számadást készít, melyet az alispánhoz terjesztettek be jóváhagyás végett. A községi önkormányzat maradványai lehetővé tették, hogy viszonylag önállóan gazdálkodjanak, saját vagyonukat, bevételeiket kezelhessék. De az alispán bármikor zár alá vehette a község vagyonát, s a törvényhatósági bizottságnak is megvolt a joga, hogy a képviselőket új költségvetés készítésére ill. kiigazításra utasítsa. Ezenkívül a költségvetést egy évre „hivatalból” is megállapíthatták, ha a kiigazítást megtagadták. Így 1886 után a községek életét a szolgabírói befolyás, a községi szervezet állami adminisztrációs jellege, és a lakosság teljes érdektelensége jellemezte. Ritkán tanúsítottak érdeklődést a községi ügyek iránt, gyakran maguk a képviselők sem jelennek meg a testületi üléseken.

Bevételek. A községi ügyeket 1889-ben választották el a hitközségi, közbirtokossági, és a volt úrbéresek ügyeitől. A közigazgatási egység bevételeit a földek, rétek jövedelme, vadászati bérlet, kocsmá bérbeadása, faiskolai bevétel, mezőrendőri bírság, fogyasztási italadó stb. jelentették. A kiadásokat a község állami adójára, illetékekre, hivatalnokok fizetésére, újoncozási költségekre, építkezésekre fordították. A kiadások fedezésére az 1890-es évekig nem volt szükség pótdadó kivételére általában.

A községi bevételek alapját földjeik jövedelme képezte. A telekkönyvek szerint 1884-ben 70 kh, 1912-ben 75 kh volt a község tulajdona, melynek bérbeadásából évi 6–800 frt jövedelem származott.⁷⁰ A 19. sz. végén másik fő bevétel a regále megváltási kötvények kamataiból s a községi kocsmá épületének bérbeadásából származott. Az 1888. XXXV. és XXXVI. tc intézkedett a nemesi jogon, ill. más kiváltságokon alapuló italmérésekről, mely jogokat ezután az állam magának tartott fenn. Az italok mérését állami engedélyhez kötötték, hatóságilag ellenőrizték, s ezután az államnak tartozott fizetni a bérlő az italmérési illetéket és adót. Azokat, akiket eddig illettek meg ezek a jogok, kártalanították. Ennek alapja az 1882–86 közötti összes adóköteles jövedelem 1/5-e, melyből 10%-ot levontak, s ennek 20-szorosa képezte a kártalanítás összegét.⁷¹ A községek a kártalanításként elismert pénzről kötvényt kaptak, melyet készpénzre váltani csak a felsőbb hatóságok engedélyével lehetett.

Szakadát már korábban megvásárolta a földesúrtól az italmérési jogot, melyet az 1870-es bírói elszámolással igazolt, ahol az italmérés már bevételi forrásként szerepelt.⁷² A község kártérítésként 12 736 frt-ot kért, a pénzügyminiszter 9618 frt-ot ismert el. Így 9600 frt értékű kötvényt kaptak, mely után évi 4,5% kamat járt. Így 1892–93-ban a 432 frt kamat és a kocsmá épületének bérleti díja (150 frt) együtt annyit jövedelmezett, mint a bérbe adott földek. 1889–91 között az italmérést a kocsmával együtt még évi 425 frt-ért adták ki Bräutigam János szakályi lakosnak.⁷³ 1892–94 között 150–160 frt-ot, 1895–97 között 234, 1898-tól 250 frt-ot kértek magáért a kocsmá épületéért.⁷⁴

Szakadát már 1891-ben engedélyt kért 2600 frt értékű kötvény pénzre váltására, hogy adósságait törleszthesse. Ezt először formai okokra hivatkozva (nem volt név szerinti szavazás) elutasították. A tiszti ügyész nem is javasolta a teljes összeg megadását⁷⁵, de a törvényhatósági bizottság méltányolta a község indokait, s így 2600 frt értékű kötvényt beválthattak. A maradék tőke után évi 315 frt kamatot kaptak.

1907-ben a községi kocsmát 1050 K-ért adták ki Berger István bérlőnek, aki az előző tarifánál csak 50 koronával volt hajlandó többet fizetni, mert így is igen

magasnak tartotta a bérleti díjat.⁷⁶ Olyannyira jövedelmezőnek tűnt Szakadátan az italmérés, hogy 1913-ban kérvényezték még egy kocsmá üzemeltetését. A kocsmák számának növelését a szolgabíró (erkölcsi okokra hivatkozva) nem javasolta, így az lekerült a napirendről.⁷⁷

Sokkal jelentéktelenebb, de állandó bevételt jelentett a község területére érvényes vadászati jog bérbeadása. Ezt évtizedeken keresztül a volt földesúr bérelte, úgyszólván jelképes összegért. Az 1880–90-es években évi 30 frt-ért, vagy 20 öl fáért, 1901–1907 között 9 öl keményfáért adták bérbe.⁷⁸ (Összehasonlításként: a papi fajárandóság 12 öl fa volt, amit később 100 frt-ért váltott meg a kegyúr). 1907-ben kísérletet tett az előljáróság arra, hogy nagyobb összeget kapjanak a vadászati jogért, mert értesüléseik szerint a bérlő nem akarta meghosszabbítani a szerződést. Végül a nyilvános árveréstől elálltak, mert az uradalom megadta a korábbi bért, s reálisan ennél többre nem számíthattak. (Évi 130 K és a tűzifaszükséglet).⁷⁹ 1913-ban továbbra is a hőgyérszi uradalomé maradt a vadászati jog 290 koronáért.⁸⁰

Adózás. A község lakóit, s a községi költségvetést egyre emelkedő mértékű adó terhelte. 1868-ban a törvényhozás egyszerűen átvette az abszolútizmus adórendszerét, néhány adótételt azonnal fölemelve. Az adók két csoportra oszlottak: egyenes (föld-, ház-, jövedelem-, és személyes kereseti) -adó, és közvetett (szesz-, bor-, sör-, hús-, és cukor) -adó.⁸¹ A legfontosabbról, a földadóról az 1868. XXV. tc. úgy rendelkezett, hogy a tiszta jövedelem 20,76%-a az adó, amelyhez még az úrbér állami kifizetésének megváltására 9% földtehermentesítési járulékot is hozzáadtak. Így tehát a földtulajdonosok tiszta jövedelmük 30%-át fizették ki földadó címén.⁸²

1875-ben született törvény az új kataszteri tiszta jövedelmek megállapítására, melynek munkálatai 10 évig tartottak, s 1884-ben léptek életbe. A tiszta jövedelem után 17,1% adót, 8,4% földtehermentesítési járulékot kellett fizetni, ami arányai-ban kevesebb ugyan, de összegét tekintve változatlan.⁸³ A földadóval szemben erősen megnőtt a többi egyenes adó jelentősége, ami a földbirtokosok érdekeit szolgálta. A házosztályadó a birtokos parasztság számára nem, de a birtoktalanoknak nagy terhet jelentett, mert mint alapadó maga után vont más adótételeket. Kereseti, és jövedelemadó pedig minden kereső családfőnek, sőt családtagoknak is kellett fizetni.⁸⁴

1867-ben formálisan eltörölték a pótadókat (ennyivel emelték az alapadót), majd 1875-ben általános jövedelmi pótadót vetettek ki, amely az eddigi egyenes-adók kulcsának közvetett felemelése volt. Szakadát lakói 1872-ben 2797 frt 38 xr állami egyenesadót, 1898-ban 4175 frt 41 xr állami adót fizettek. 1908-ban pedig 8028 K 83 fillért, ami igen nagy anyagi megterhelést jelentett mindenkinek. Az állam adóbevétele 1868–1891 között több mint kétszeresére nőtt.

Az állami adók mellett a lakosságot még a megyei, községi, városi pótadók terhelték, valamint a törvényhatósági utak fenntartását szolgáló, feudalizmusból maradt közmunka-kötelezettség. A községi pótadót ki nem vető falvak száma rohamosan apadt. A pótadók sokkal nagyobb arányban emelkedtek, mint az állami adók. 1881-ben a községi pótadók az állami adók 16,83%-át, 1898-ban 43,4%-át, 1908-ban 46,4%-át tették ki.⁸⁶ A lakosság száma is jelentősen nőtt, egy főre nem ilyen óriási mértékű az emelkedés, de személyenként így is háromszorosára nőttek a pótadók, amelyek a kisebb községekben jóval nagyobb terhet jelentettek.

Szakadátan 1893-ig általában nem volt szükség a kiadások fedezésére pótadót kivetni, mert bevételeik elegendőnek bizonyultak. 1897-ben 8% pótadót

vetettek ki, 1898-ban 11%-ot, 1907-ben 15%-ot, 1913-ban 25%-ot, de ugyanebben az évben a jégverés okozta árok helyreállítására pótlólag még 8%-ot róttak ki a lakosságra.⁸⁷ Az adók állandó emelkedése egyre nagyobb terhet jelentett. 1910-re a kataszteri tisztá védelme 50%-át elvitte az állami adó, s ezt tetézte még a többi. A közszükségleti cikkekre kivetett fogyasztási adók is állandóan emelkedtek, így a parasztság legszegényebb rétegeit terhelték leginkább. Rohamosan növekedett a be nem hajtott adók nagysága, a hátralékok kamata, melynek gyakori árverés lett a következménye.⁸⁸ A hagyatéki leltárak visszatérő tételévé vált a más községi lakosoknál fennálló tartozás, amelynek kiegyenlítése után igen kevés cselekvő vagyon maradt.⁸⁹

A mezőgazdasági népességet terhelte a közmunka-kötelezettség is, amely a községi és megyei utak, hidak, dűlőutak karbantartására szolgált. Az igásállatokkal rendelkezők évi 2, másokat 1–4 napi gyalogmunkára köteleztek, amit megfelelő napi áron megválthattak. 1869-ben Szakadátton 106 kétfogatú igás, 322 kézi napszámot írtak össze. 1871-ben 160 kétfogatú igás, 456 kézi napszámot, amit 502 frt 40 xr-ra megválthattak. 1897-ben már a kétfogatú igásnapok száma 197, a kézi napszámé 457.⁹⁰ A közmunkakivetés alapelve változatlan, így a legalább 2 igásállattal rendelkezők száma csaknem duplájára emelkedett, másrészt viszont az 1911-ben összeírt 200 állattulajdonos fele csak egy igásállattal bírt.

Beruházások. Az 1881-es házsámjegyzék alapján a község tulajdonában két pásztorház, egy községi kocsmá volt, mellette bolttal. Középületként szerepelt az iskola és a tanítói lakás, a jegyző lakása, valamint a katolikus kör épülete.⁹¹ Amellett, hogy az 1890-es évekig nem volt szükség rendszeres pótdó kivetésére, még jelentős beruházásokra is sor kerülhetett.

1883-ban megvették a faluban lévő Krausz Bernát-féle malmot 650 frt-ért. Az 1869-es összeírás szerint a patakmalom kapacitása 24 óránként 1 pozsonyi mérő búza volt.⁹² Ezután a faluban gőzmalom működött, mely 1906–7 körül költözött Gyönkre. A tulajdonos felajánlotta az épületet a falunak, de a 10 000 K-ás vételár mellett még magas átalakítási költségek is jelentkeztek volna, így az egyezség nem jött létre.⁹³

Az 1880–90-es évek a nagy beruházások időszaka Szakadátton. Az egyik legjelentősebb az új tanácsterem és a jegyzői iroda építése volt 1884-ben. Ennek ügye sokáig húzódott, mert – a plébános feljegyzése szerint – a nép nem szerette és becsülte a jegyzőt, Obenau Miksát, s nem akart „kedvére tenni”.⁹⁴ A falut a szolgabíró kötelezte az építkezésre. Mivel a képviselőtestület nem akarta a lakosságot hirtelen „nem kívánatos kiadásokkal” terhelni, ezért a domesticára (házadóra) és a közmunkaváltságra összegyűjtött pénzből finanszírozták a kivitelezést. Így a befizetéssel hátralékba kerültek, ami az 1883. és 1884. évi számadás elkészülte után derült csak ki. Ekkor fizetési haladékokat kértek a jegyző betegségére hivatkozva, ám a kitűzött határidőig sem fizettek, így 1885. szeptember 5-én a községi bormérés hasznélvezetét lefoglalták. Ezek után a hátralékot (448 frt 60 xr) még év vége előtt törlesztették.⁹⁵

1886-ban kezdődött meg az új, két tanteremes rk. iskola és a tanítói lakás építése. Terveit Quell János, „fiatal kőműves pallér” készítette, Kapp János gyönki építőmester véleményezte.⁹⁶ A költségeket a hitközség viselte, ami kb. 6000 frt-ot tett ki a megváltott fuvarokkal, és kézi munkával együtt. Hitközségi gyűlésen elhatározták, hogy a kiadásokat nem egyszerre fizetik. Ezért a volt földesúrtól megvásárolt pusztá vételárának törlesztésére szánt összegből 3000 frt-ot visszatartottak, ezt

6 év alatt törlesztették, a többi pótdóként kivetették a lakosságra. A megállapodás a kis- és újházások közötti ellentét elsimítása után jött létre a jegyző és a lelkész közvetítésével (valószínűleg a pótdó mértékét és megoszlását illetően voltak viták).

1888-ban a község 1100 forint kölcsönt kért a már felépült iskola, és az építendő községháza kiadásaira, mivel ezek erősen megterhelték a pénztárat. Meg is kapták a hitelt, viszonylag alacsony, 8%-os kamattal.⁹⁷ 1892-ben ezt a tartozást a gyámpénztárból felvett kölcsönrel egyenlítették ki, s még 300 forintot vettek fel előre nem látható kiadásokra.⁹⁸ 1894-ben ismét újabb kölcsönrel próbálták a túlkiadásokat fedezni, amit behajtás alatt álló peres követelésükkel szerettek volna kifizetni.⁹⁹ 1897-re visszafizették ezeket a pénzeket, de bevételeik már nem fedezték az egyre növekvő adókat, költségeket, így elkerülhetetlenül szükségessé vált a pótdók kivetésének rendszeressé tétele.

1897-ben a templom életveszélyessé vált, be kellett zárni. De új templom építéséről a község lakói „mitsem akarnak tudni, mindent a patrónustól várnak”.¹⁰⁰ A 23 ezer forint költséghez a lakóknak mindössze 4000 forinttal kellett hozzájárulni munkaváltság címén, mivel a lakosságra kivetett közmunka természetbeni teljesítése helyett pénzbeni megváltást kértek. De a sorozatos építkezések, gazdasági nehézségek, még megterhelőbb növekvő kiadások miatt nem meglepő, hogy minden pénzbe kerülő feladatot igyekeztek elhárítani (külön gazdasági ismétlő iskola, közbiztonsági híd stb.). 1907-ben a körállatorvosi állás megszervezését is főlegesen tartották, „ha azonban szervezése okvetlen megkívántatik”, akkor a gyönki körhöz csatlakoznak, s évi 50 koronát áldoznak erre a célra.¹⁰¹

A dualizmus időszaka alatt a növekvő adók behajtása mellett a felsőbb hatóságok fokozott elvárásokat támasztottak a falvak iránt. A korszellemnek megfelelően kívánták a középületek korszerűsítését, egészségügyi intézmények felállítását, az iskolák bővítését stb. A feladatok végrehajtására a szakadati képviselőtestület csak akkor vállalkozott, ha nem tudott kitérni előle, mert a kevés állami támogatás miatt a költségek főleg a lakosságra hárultak.

5. AZ EGYHÁZ SZEREPE

A kis, zárt falusi közösségek életét a vallás, az egyház jelentősen befolyásolta. A század végén az egyház és állam viszonyát az óvatos liberalizálás jellemezte: a zsidók polgári és politikai egyenjogúsítása, a bevett vallások egyenjogúságának elismerése. Ezt a helyzetet a polgári anyakönyvezés bevezetése egy időre feszültté tette.¹⁰²

Szakadaton Hunyadi Károly csaknem 30 évi működése végére a plébánia és a templom is roskatag állapotba került. A templom kívülről meszeletlen, szegényes, tornyán elferdült a kereszt. A plébánia annyira leromlott, hogy 1874-ben az új pap, Wajdits Gyula nem költözött be. A tető beázott, a templomhoz vezető lépcső töredezett, a sövény kidőlt, a méhes, a disznóolák hiányoztak, a baromfiistálló omladozott, a padláson nem volt ajtó, a belső pince leomlott. A 14 hold papi föld fele tarackkal volt tele, minden a pusztulás képét mutatta. Wajdits nagy energiával kezdte meg az újjáépítést. Nagyobb plébániaépületet építtetett (ami az uradalomnak 2400 forintjába került), s rendbe hozatta a gazdasági épületeket is. 1877-ben kijavították a templom belsejét. Hartay Gottfrid és Mettner Károly fes-

tette ki 100 frt-ért (a pap szerint Kanter János helybéli 40 frt-ért is kifestette volna). Wajdits szerette volna, ha a hívek új templomra gyűjtenek, de ez a törekvése nem járt sikerrel: „Igen nehezen vehető rá a nép, hogy a pörsölyön kívül adakozzék.”¹⁰³

1882-ben megkezdték a templomtorony kijavítását, de a lakók ekkor sem voltak hajlandók a költségekhez járulni attól félve, hogy a patrónusi teher rájuk marad. A felújítási munka 1500 frt-ba került, amelyhez 800 frt-ot adott az uradalom. Az ács teveli, a kőműves hógyészi, a bádogos gyönki volt, csak segéderőként dolgoztak falubeliek a renováláson.

1885-ben új temetőt vettek a régi fölött (2 holdat 450 frt-ért), s naptárt adtak ki az új templom építéséhez szükséges pénz előteremtésére. Négy év alatt 2600 frt gyűlt össze. Az építés azonban még 10 évig halasztódott, míg a régít életveszélyessége miatt be kellett zárni. Az alapítványi hivatalban 16 000 frt volt az új templomra. A nyolc ajánkozó kivitelező közül Trick János felsőiregi építőmester nyerte el a munkát, aki Kirstein Ágoston bécsi építész tervei alapján 23 000 frt-ért vállalta el (igen olcsó ajánlat volt). A tornyot csak megmagasították, a templom többi részét az alapoktól építették újjá. Az építőmester szerezte be az anyagot, fizette a munkásokat, a berendezésről nem neki kellett gondoskodni. Az építkezést 1899-ben igen sok nehézség után fejezték be, nem túl jó minőségben. A berendezés egy része később leégett a gyertyák miatt, 1916-ban az orgona fölötti plafon szakadt le és tönkretette a hangszeret.¹⁰⁴

A papi jövedelmet egyrészt a birtok bevétele, másrészt a különböző szertartásokért járó fizetségek, és kegyúri járandóságok tették ki. 1888-ban az adó mértékének megállapítására összeírták – bevallás alapján – a plébánosi jövedelmeket. Az ingó- és ingatlan vagyon, a plébánosi és templomi javadalom az adók levonása után együttesen évi 1328 frt volt. A papi és tanítói fajárandóságot a hidegkúti erdő eladásáig a kegyúr természetben szolgáltatta ki (12 öl). Ezt kisházások vágták ki hasábra, és rakták ölbe, a telkesek pedig rendeltetési helyére szállították. Később Apponyi gróf ezt 100 frt-ért megváltotta. A kisházások kötelezték magukat, hogyha 100 frt-ért nem vásárolható meg a fa, negyven forintig a hiányt közösen fedezik (1888-ban ez 17 frt 20 xr). A telkesek a készpénzért vett fát továbbra is rendeltetési helyére szállították.¹⁰⁵

1913-ban Pelz Árpád plébános, hogy megszabaduljon a papi földek művelésének költségeitől, gondjától, a püspök felszólítására 10 kh-at eladott Hilbert János „értelmes ifjú földművesnek”, ki 22 400 K-ért 40 évi törlesztésre vette. A plébános a kapott pénzt értékpapírokba fektette, ami évi 1004 K-t jövedelmezett. A varsádi úton maradt néhány hold a háztartási szükségletek kielégítésére.¹⁰⁶ A jövedelmezőnek tűnő üzlet azonban a háború alatt semmivé foszlott.

6. OKTATÁS, MŰVELŐDÉS, SZOKÁSOK

Az Eötvös-féle iskolareform az egyházi iskolákat állami felügyelet alá vonta, létrehozta a tanfelügyelői rendszert, a tanítói állásokat képesítéshez kötötte, állami tanítóképzőket hozott létre, előírta a kötelező tantárgyakat és az anyanyelvi oktatást, valamint 6–12 éves kor közötti tankötelezettséget, 15 éves korig az ismétlődő iskolát.¹⁰⁷

A falvakban a parasztság elemi ismeretekre való oktatása szinte kizárólag felekezeti iskolákban történt. A tanító a lelkész alá volt rendelve, fő tantárgya a val-

lástán volt. A tandíjat a szegényebbek nem tudták fizetni, az iskolák állapota gyakran siralmas volt. A tanítók fizetését a század végén is csak államsegéllyel lehetett a törvényes minimumra emelni.¹⁰⁸ Tolna megyében 1872-ben a tankötelesek 60–70%-a járt iskolába, ami országosan a jobbak közé tartozott.

Szakadátón katolikus elemi vegyes iskola működött, tanítási nyelve német volt.¹⁰⁹ A hitközség 1886-ban új, két tantermes iskolát építtetett tanítói lakással együtt, a templom szomszédságában. Az iskolára magyar felirat került, ami nagyon nem tetszett a német nemzetiségű faluban. A gyerekeket egy tanító oktatta. 1908. évi javadalmi összeírás szerint a kántortanító jövedelme

I. Készpénzben

a) párbér (hívektől párszerint)	54 K
b) tandíjmegváltás (hitközségtől)	24 K 70 f
c) ismétlő oktatásért (községtől)	40 K
d) stóla járandóság (hívektől)	120 K
e) alapítványi misék (alapítvány)	27 K 88 f

II. Ingatlanokból

a) 6 hold 914 öl szántó (községi és alapítványi)	280 K
b) kertföld jövedelem (község)	40 K
c) 3 szoba, 2 konyha és mellékhelyiségekből álló lakás (község)	160 K

III. Termények (hívektől pár szerint)

a) búza 8 q	128 K
b) rozs 43 q	567 K 60 f
c) kukorica 4 q	44 K
d) széna (községtől) 4 két fogatú	120 K
e) földmunkaváltság (hívektől)	30 K
f) fajárandóság (kegyúr) 5 öl	200 K
g) borjárandóság (hívektől)	336 K
	2172 K 18 f

A második tanítói állást 1886 óta tartották fenn. A fizetése olyan alacsony volt, hogy képesített segéderőt nem mindig kaptak. 1890-ben emelték fel a törvényes minimumra (30 frt). Jövedelme 1893-ban 636 K volt, amit 1900-ban fel kellett emelni az akkori minimumra (700 K).

A segédtanító fizetése 1908-ban:

- egyszobás lakás bútorzattal 20 K
- 660 K havi részletekben
- 1/4 hold kert haszonélvezete helyett 40 K készpénzben a községi pénztárból
- 1 méter tüzelőfa 20 K értékben.

Ezekért a javakért kötelessége volt az egyik tanterem növendékeit állandóan tanítani, az ismétlő iskolásokat a kántorral felváltva oktatni, s „növendékeit a zord idők beálltaig naponta templomba kísérni”, a kántori teendőikben segídeni.¹¹⁰

1910-re Szakadátón a 926 hat évnél idősebb ember közül 739-en tudtak írni-olvasni németül. Tolna megyében a tudatos magyarosító politika érdekében szorgalmazták a magyar nyelvű oktatást. Ennek erőltetése azonban nem a kívánt hatást érte el, „a tankötelezettség ideje alatt a magyar nyelv készséges elsajátítását” nem tudták biztosítani a német többségű falvakban. Szakadátón csak a felnőtt, idegenbe járó férfiak tanultak meg magyarul.¹¹¹

Az ismétlő oktatást hetente kétszer tartották, az iparostanoncok is ide jártak.¹¹² 1902-ben felszólították a községet, hogy állíttasson fel gazdasági ismétlő iskolát is. Az anyagi helyzetre, és arra való tekintettel, hogy a lakosság többsége nem földműves, hanem iparosmunkából élt, önálló iskolát nem hoztak létre, hanem a meglévő oktatáshoz kapcsolták a gazdasági ismeretek terjesztését.¹¹³ Az iskola működése 1903. január elsején kezdődött, 35 növendékkel. A község a volt faiskola 1200 □-öles, sövénnel bekerített területét ajánlotta fel az iskolának, melynek oktatása „a gazdaság minden ágára kiterjed a helyi viszonyokat és a gyakorlati élet követelményeit figyelembe véve.”

Az 1891. évi óvodai törvény végrehajtását Tolna megyében igyekeztek összekapcsolni a magyarosítási törekvésekkel. A német ajkú községekben az állami népiskolák és óvodák magyar nyelvűek voltak, a legtöbb felekezeti iskolában viszont német nyelven folyt az oktatás. A magyar nyelv elsajátítására nagyon fontosnak tartották az óvodai előkészítést, ezért szorgalmazták felállításukat. Egyrészt a „mindennapi tankötelezettség meghosszabbítására” nem volt más törvényes eszköz, másrészt a magyar tanítási nyelvvel szembeni ellenszenvnek nem akartak újabb tápot adni, ezért leginkább állami óvodákat szerettek volna felállítani, de központi támogatás nélkül kevés eredményt remélhettek.

Szakadátot 1896-ban csupán „nyári menedékház” felállítására kötelezték, méltányolva indokaikat, mely szerint állami egyenes adójuk csak 4000 forint, a gyerekek otthon felügyelet alatt vannak, s helyiséget sem tudnak biztosítani.

A vezetőnői állásra a közigazgatási bizottság írt ki pályázatot, de a csekély fizetés miatt pályázó gyakran nem akadt. 1903-ban 3 havi fizetésre 90 K, lakásbérletre 20 K, felszerelésre, játékra 20 K-t terveztek. Gyakorlatilag a nyári óvoda Szakadátton nem működött, hol járvány, hol kevés fizetés, hol „magyarul tudó alkalmas pályázó” hiányában.¹¹⁴

Az állandó állami óvoda felállítását az 1910-es évektől egyre jobban szorgalmazták a felsőbb hatóságok. A községi elöljáróság még nagyobb állami támogatás mellett sem kívánta létrehozni. A közigazgatási bizottság határozata, és a főszolgabíró rendelete értelmében¹¹⁵ kénytelenek voltak ugyan beleegyezni, hogy adnak helyet és helyiséget az óvodának és az óvónőnek, felajánlva 3% pótdadót. Viszont az államkincstártól kérték az óvodai alkalmazottak fizetését és a felszerelést. A képviselőtestület teljesen fölöslegesnek tartotta az óvodát azzal az indokkal, hogy a gyerekek jó helyen vannak otthon. Valódi oka tiltakozásuknak a gyerekek magyarul tanítása volt. Végül ügyes halogatással elkerülték az óvoda felállítását a tervbe vett új jegyzői lakás felépítéséig, amelyre a gazdasági pangás miatt viszont nem volt fedezet.¹¹⁶

A parasztság spontán művelődésének is kialakultak a sajátos keretei a különböző olvasóegyletek, olvasókörök által, melynek vezetői rendszerint a falusi értelmiség soraiból kerültek ki. Legtöbb helyen az országos, de még gyakrabban a helyi politikai, községi kérdésekről cseréltek eszmét.

Szakadátton 1892-ben alakult meg a polgári olvasó egylet.¹¹⁷ Bevallott célja, hogy „tagjai egy közös gyűlhelyen a barátságos közeledésnek, kedélyes társalgásnak, jobb ízlésű időtöltésnek, és általában műveltebb mulatásnak kellemeit hírlapok, folyóiratok és könyvek olvasásával, társas kártyajátékokkal kényelmesen élvezhessék.” A tagok évi másfél forint tagdíjat fizettek, minden „feddhetetlen egyén” (a férfiak) beléphetett az egyletbe, melynek ügyeit az elnök, öt választmányi tag, pénztárnok, könyvtárnok és a jegyző intézte. Évente két közgyűlést tar-

tottak, ott választották meg a tisztségviselőket is. Az egyesület működéséről nincs adatunk, 1913-ban már évek óta nem működött. A volt elnök elmondása szerint szabályszerű felosztató gyűlést tartottak, amit a belügyminiszter is jóvá hagyott. Vagyonuk felét a diplom orgonájának karbantartására, felét az ifjúsági könyvtárnak adták.¹¹⁸

A Gazdaszövetség 1900 januárjában határozta el a gazdakörök szervezését, melynek célja eleinte a szakismeretek terjesztése, és érdekvédelem volt. Pár évvel később az agrárszocialista mozgalom ellensúlyozására irányult. A gazda- és olvasókörök a falvaknak mintegy 1/10-ben alakultak meg, s kevés helyen tudták még a birtokos parasztságot is összefogni.¹¹⁹

Szakadátón 1906-ban alakították meg Bitter kántortanító segítségével a rk. munkás- és gazdakört. Az alapszabályban megfogalmazott célja „a keresztény katolikus gazdák és munkások anyagi és szellemi érdekeit előmozdítani önszervezés és szövetkezés által, igazait megvédeni és méltányos jogait kivívni, valláserkölcsi és hazafias érzületét ápolni, szellemi képességét és szaktudását terjesztetni, s így a nemzetközi vallásellenes felforgató eszmékkel szemben határozott keresztény alapokra helyezve békés úton, törvényes eszközökkel oldani meg a szociális munkáskérdést.”¹²⁰ Az alapszabályban azt is megfogalmazták, hogy felosztás esetén vagyonuk a rk. elemi népiskoláé lesz, magyarosítási célra. Kitűzött céljaik érdekében előadásokat, mulatságokat szerveztek, könyveket, folyóiratokat terjesztettek. Évi tagsági díj 4 K volt. Kezdetben 40 taggal indultak, amely fokozatosan elérte a 100 főt. A plébános rosszálló megjegyzése szerint „a tagok túlságos materiális gondolkodása az egész egyesület működését gazdasági irányúvá tette, s minden törekvésük abban koncentrált, hogy mindenféle gazdasági cikkekhez olcsón és előnyösen jussanak a mezőgazdák révén, kikkel üzleti összeköttetésbe léptek.”¹²¹ Úgy tűnik, a szakadátói gazdakör azon kevesek közé tartozott, mely a parasztság egy részét hosszabb ideig össze tudta fogni.

A népkönyvtárakat miniszteri rendeletre állami támogatással 1895-től kezdték megalakítani, így 1899-ig szövetkezetekben és olvasókörökben kb. 500 népkönyvtárat hoztak létre.¹²¹ Szakadátón 1907-ben alapították az ifjúsági könyvtárat részint az Apponyi-féle iskolaföldek kamataiból, részint püspöki támogatással. A felosztott polgári olvasókör könyveit is megkapták. Kb. 400 kötetük volt, vegyesen német és magyar nyelvű, amelyeket minden szombaton kiosztottak olvasni. Eleinte 150–200, később 100–120 jelentkező volt, különösen ősszel és télen. Nem valószínű ugyan, hogy minden könyvet el is olvastak, de az érdeklődés így is figyelemre méltó. A könyvekre nem nagyon vigyáztak, hamar elpiszkolódtak, tönkre mentek.¹²³

A parasztság szövetkezeti mozgalmának fellendülését 1898-tól a Hangya Fogyasztási és Értékesítési Szövetkezet megalakulása jelezte. 1903-ig közel 500 tagszövetkezet alakult, melyeknek csaknem 1/5-e hamarosan megszűnt csőd következtében. A tagszövetkezetek helyiséghiánnyal küszködtek, a központi áruellátás sablonszerű volt, s nem voltak megfelelőek a tisztségviselők sem.¹²⁴ Ez alól nem volt kivétel a szakadátói fogyasztási szövetkezet sem, amely 1902-ben jött létre, s biztatóan indult. De az első év lelkesedése hamarosan alábbhagyott, maguk a tagok sem vásároltak az egyesület bolti helyiségében, nem foglalkoztak az ellenőrzéssel, ráadásul mindig rossz és lelkiismeretlen üzletvezetők voltak. Így a negyedik évben felosztott a szövetkezet.¹²⁵

A német parasztek felemelkedésre összpontosított értékrendje határozta meg az öröklési, házassági szokásaikat, életmódjukat. Sokat és keményen dolgoztak, az asszonyok is, mindent alávetve a vagyon gyarapításának. Ezért az azonos anyagi helyzetűek házassodtak össze, akár földből, akár iparból származott is. A falusi értékrendben azonban mégis a gazdák foglalták el a vezető helyet, ezért a kőművesek is minden igyekezetükkel birtokossá akartak válni. A föld helyben tartása határozta meg azt is, hogy falubeliek házassodjanak össze. Így a kis, zárt falusi közösségekben egyre gyakoribb lett a rokonok házassága, ami a vagyonosoknál halmozottabban jelentkezett. Öltözködésben, étkezési szokásaikban is az egyszerűség, minden fényűzés mellőzése volt az általános.

1889-ben Szakadátón 178 lakóház állt. Ebből 116-hoz tartozott udvar, 21-nek volt udvara és kertje is. Udvar és gazdasági épület 29 házhoz csatlakozott, mindössze 9 lakóépület szerves tartozéka volt az udvar, kert, gazdasági épület. Két kertet 5 háznál, 2 gazdasági épületet 3 háznál tartottak nyilván.¹²⁶ Miután a községi rétnél, és bent a faluban elfogytak a házhelyek, újakat a prэшázak helyére építettek.¹²⁷

1900-ban 209 házat tartottak nyilván, ezek közül azonban mindössze egy épült téglából, s kő alapja is csak 11-nek volt, azaz vályogból, sárból 197 ház épült. 92 épület tetejét fedte zsúpszalma. 1910-ig számszerűleg mindössze két házzal lett több, de az épületeknél mégis óriási változások történtek (akkor is, ha a statisztikai adatgyűjtés erősen szépít). Ugyanis 6 ház készült téglából, s 146-nak kőből az alapja. Tiszta vályogház már csak 59, zsúpfedél 41 maradt.¹²⁸ A visszaemlékezések szerint csaknem minden házban égettek téglát, cserepet, mert az egyik partoldalból kitűnő agyag állt rendelkezésre.

A dualizmus fél évszázada alatt a magyar gazdaságban, társadalomban mélyreható változások történtek, melyek a legkisebb falvak életére is nagy hatást gyakoroltak. A polgári földtulajdon megeremtése széles távlatokat nyitott a mezőgazdaság fejlődése előtt, melynek eredményeként a korábbi, extenzív termelésről intenzívebb, sokoldalúbb gazdálkodásra tértek át.

A szakadátiai óriási terheket és a teljes eladósodás veszélyét is vállalva visszavásárolták volt földesuruktól birtokrendezéskor elveszített földjeiket. Újabb területek szerzésére igen kevés lehetőség adódott, így a terjeszkedés iránya a művelési rendszer megváltoztatása volt: a legelők feltörése szükségessé tette a még nagyarányúbb szántóföldi takarmánytermesztést, mely feltételezte az istállózó állattartásra való csaknem teljes áttérést. A korábban alkalmazott részleges vetésforgót a századfordulóra felváltotta a szabad gazdálkodás, mely a parasztek józan eszére bízta a vetésterület kialakítását. A gabonafélék rovasára még inkább előtérbe kerültek a sok kézimunkát igénylő kapások, a kukorica, burgonya termesztése. A korábban nagy jövedelmet biztosító dohánytermesztés a minimumra esett vissza. A kieső bevételt eleinte nagyarányú szőlőtermesztéssel pótolni tudták, de a filoxéra pusztítása ennek fejlődését is visszavetette. Így az állattenyésztés kínálkozott új, jól jövedelmező megélhetési forrásnak: az istállózás új fajtákat kívánt. A századfordulóra a szarvasmarhák fele nyugati fajtájú lett, melyet nemcsak hús- és tejtermelésre, hanem igázásra is használtak, nagymértékben csökkentve ezzel a lovak fontosságát. A sertések makkoltatását feleslegessé tette a kukorica térhódítása, elsősorban süldőket hízlaltak eladásra. A sertések fajtatisztaságára keveset adtak, 1911-ben valamennyi kevert zsírfajta volt. A tagosítás elmaradása a modern mezőgazdasági termelés további fejlődését egyre jobban akadályozta.

A 19. sz. végén a lakosság ugrásszerű gyarapodása mind szélesebb réteget szorított ki a birtokosok közül, akik megélhetésük érdekében iparosmunkát vállaltak. Vándorlásaik során szerzett tapasztalataik, a szorító földéhség lazítani kezdte a korábban szigorú öröklési rendet, felgyorsítva ezzel a birtokok szétaprózódását, amely a paraszti birtokot, mint gazdasági egységet összeomlással fenyegette.

A birtoktalanok számára a külföldön keresett pénz földvásárlásra fordítása kísérlet volt a gazdák közé való felemelkedésre, ami azonban csak keveseknek sikerült.

Az egyre növekvő közterhek, eladósodás mellett korszakunkban jelentős beruházásokra került sor Szakadáton. Új községházát, jegyzői irodát, tanítói lakást, templomot építettek. Rendbe hozták a plébániát, új temetőt nyitottak, több szobrot állítottak a falusiak. A német ajkú lakosság többsége megtanult írni, olvasni. Az idegenbe járás, és a magyarosítás hatására a felnőtt férfiak többsége megtanult magyarul.

A gazdasági fejlődés, a társadalom polarizálódása bomlasztani kezdte a hagyományos, zárt falusi közösséget, mely az első világháború alatt vált végérvényesen nyitottá.

VI. AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ ÉS A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG (1914–1919)

1. A HÁBORÚ NEHÉZSÉGEI

Kitörése után a gyors győzelembe vetett hit hamarosan szertefoszlott. A frontok ellátása a hátországtól nagy gazdasági erőfeszítéseket kívánt, ami szűkésképpen kiélezte a belső ellentéteket.¹²⁹ Az állam kibővítette gazdasági szabályozó jogkörét. A polgári személyek hadimunkára kötelezése mellett felhatalmazták a kormányt az elsőrendű közszükségleti cikkek árának központi maximálására. A gazdák kötelesek voltak bejelenteni és beszolgáltatni fölös készleteiket, sőt az ezeket előállító üzemeket is igénybe lehetett venni. Vagyis a hadigazdálkodásra való átállással erősödött az állam beleszólása a gazdasági életbe. A kormány a pénzügyi kiadási többletet papírpénz kibocsátásával és hadikölcsönökkel fedezte, ami egyre gyorsuló inflációt vont maga után.

A háborús konjunktúra ellenére a mezőgazdasági termelés már az első években fokozatosan csökkent. A bevonulások leginkább a mezőgazdaságot érintették, nagyfokú munkaerőhiány keletkezett, amit hadifoglyok munkába állításával csak 1915 után tudtak valamelyest enyhíteni. A komoly gazdasági nehézségek már 1915-ben jelentkeztek, decemberben be kellett vezetni a kenyérgyegyet. A helyzet a következő évben rendkívül súlyossá vált.¹³⁰ Ez leginkább a néptömegeket érintette: ők adták a katonákat, viselték el az inflációt, drágaságot, áruhiányt.

Szakadát községet is egyre jobban szorongatták a háborús nehézségek. Már az első évben újabb 10% pótdadót vetettek ki (szénát kellett venni a községi bikának, s kifizetni a kataszteri felmérések kiadásait).¹³¹ A községi bevételek alaposan megcsappantak, főleg a kocsmá jövedelmének visszaesése miatt, hiszen a borfogyasztó férfiak távol voltak, így a kocsmá alig hozott hasznot. Ezért Binder József bérlő kérésére úgy határoztak, hogy az 1915. évi 1600 K bérlési díj negyedét, majd nemsokára felét elengedték. A következő év elején úgy döntöttek, hogy „ha a háború a télen át tart”, a bérlet hátralévő ideje alatt a maradék 800 K felét is elengedik, mert a kocsmá, férfiak hiányában, semmit sem jövedelmezett.¹³² A kieső bevételek pótlására a lakosságra újabb 13% pótdadót vetettek ki, ami így 45%-ra emelkedett.¹³³ Meglévő kiadásait tovább növelte a körállatorvos fizetése és a körfertőtlenítő felállítás, valamint a hadikölcsönök jegyzése. A szegénypénztári alapból 1914-ben 500 K-t, a gyermekmenházi alapból ugyanebben az évben 1000 K-t, 1917-ben 700 K-t jegyeztek.¹³⁴

A lakosság fogyasztásának csökkenésére hivatkozással az előljáróság a hús- és boradó mérséklését kérte. Így 1915-ben 6363 K, 1916-ban 6243 K állami adóalappal kellett számolniuk.

1916-ban 44% pótdadót vetettek ki, mert a kocsmái haszonbér kevés volt, s sem fogyasztási italadókból, sem tenyészállatokból nem számíthattak bevételre. Az állattartó lakosok között a kukoricahiány olyan nagyfokú lett, hogy az állatok pusztulásával fenyegetett. Ezért a faluban rekvirált 15 q tengerit saját maguknak szerették volna megtartani, vagy máshonnan kiutaltatni. Erre azonban az alispánnak sem volt lehetősége, mert a saját házi és gazdasági szükségletre való vásárlás jogát Tolna megye területére már januárban megszüntették.¹³⁵

A harmadik háborús évben a béke utáni vágy egyre erősebb lett. 1917 elején

az előjáróság keserűen állapította meg, hogy „a békekötésbe vetett hit nem valósult meg, a kocsmáros is bevonult”. Családját meghagyták a bérelt épületben, bérleti díjat sem kértek, olyannyira pénztelenek voltak az emberek.¹³⁶

1917–18 tavaszán az élelmezési helyzet katasztrofálissá vált, a fejadagokat leszállították. A főszolgabíró szerint¹³⁷ körzetében a közállapotok lehangolóak. A mezei lopások egészen hihetetlen méreteket öltöttek, egyes családok állítólag teljesen ebből éltek. Tömegesen fordultak elő betöréses lopások, több rablóbanda garázdálkodott. A vasútállomásokon teljes anarchia uralkodott, a csendőrség létszáma kevés volt, nem tudott úrrá lenni a helyzeten.

1918-ban, szakadati „polgári egyénekről” készült kimutatás szerint¹³⁸ 384 férfi, 543 nő élt a faluban, azaz száznál többen vonultak be katonának a legjobb erőben lévő, a gazdaságokból legjobban hiányzó korosztályokból. Az otthon lévők közül mezőgazdasági keresőként 174 férfit, 382 nőt vettek számba, valamint 46 férfi és egy női iparost. Mivel már korábban a falu fele iparosmunkával keresett pénzből élt, a kőművesek bevonulását a családok nagyon megsínylették, hiszen kereső nélkül maradtak, kevéske földjükből megélni alig tudtak. Így sok nő lépett elő keresővé, s napszámból próbálták előteremteni a minimális megélhetést. Az 1920-as népszámláláskor kevesebb keresőt tartottak nyilván (465), mint 1918-ban (605), azaz a leszerelt katonák ismét elfoglalták helyüket a családi munkamegosztásban.

A rekvirálásokkal a lovak száma a felére csökkent, 1918-ban mindössze 45 volt Szakadaton. A többi állatból – meglepetésre, ellentétben az állatállomány országos pusztulásával – nem lett kevesebb. A szarvasmarhák száma 559-re emelkedett. (Ebből 2 tenyészbika, 98 igásökör, 188 fejőstehén, 229 növendék, 43 fél-évesnél fiatalabb borjú). A juhek száma valamelyest csökkent ugyan – 577 lett, ebből 5 tenyészkos és 202 bárány –, de a sertéseké változatlan volt, 813 (2 tenyészkan, 100 tenyészkoca, 492 malac). Híztlásra 665 darabot tartottak, ebből 661 saját szükségletet elégített ki.¹³⁹ Nagy nehézségek, takarmányhiány, munkaerőhiány, rekvirálások ellenére sikerült az állatállományt szinten tartani, ami óriási erőfeszítéseket, szívósságot követelt az otthonmaradottaktól. Valószínűleg a szőlőterület átmeneti (1915-ben 42 kh) csökkenésével is a takarmánytermő terület növekedett (vagyis az előregedett szőlőket csak a háború után telepítették be újra).

A háború elhúzódásával az élelmezési helyzet mind rosszabbá vált. 1915-ben 142 élelmezendő számára 30 728 kg gabonaszükségletet állapítottak meg, ami saját, illetve a község erejéből ki tudtak elégíteni. 1918 novemberében a szakadati ellátatlanok számára 100 q búzát kértek, ami helyett 10 q lisztet utaltak ki, de a Haditermény RT. értesítése szerint csak 60 kg tésztát, és 90 kg főzőlisztet szándékoztak kiszolgáltatni. Mivel akkor már 509 ellátatlan családtag részére kellett volna ez a mennyiség, Kirchner Vilmos és Ruppert András (későbbi intézőbizottsági tagok) jártak el érdekükben az alispánnál, sikerrel (1918. nov. 20.).¹⁴⁰

Év végétől egyre több leszerelő katona tért haza, kiknek ellátása újabb gondot okozott. Decemberben 54 volt katona részére 25 q búzalisztet kért kiutalni a bíró, mert a községben nem lehetett eleget rekvirálni, de ezt az alispán sem tudta biztosítani.¹⁴¹

1919 februárjáig már 100-nál több katona érkezett vissza. A faluban 4342 kg búzát, 22 710 kg rozsot rekviráltak (összesen 27 052 kg gabonát), a szükségesnél 4663 kg-mal kevesebbet, ezért vámörölő malmoktól kértek búzakiutalást, melynek zárlatát csak a miniszter oldhatta fel.¹⁴²

2. A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG

A proletárforradalom győzelme Szakadaton nem jelentett látványos fordulatot. A „rend” tulajdonképpen nem bomlott fel, a plébános feljegyzése szerint úgy az istentiszteletet, mint a hitoktatást megtartották, de a „kőművesek legnagyobb részt lelkesedtek a ‚kommunizmus’ diadaláért. Ők ezt úgy értelmezték, hogy másoktól, a telkesektől elveszik a földeket.”¹⁴³

A régi előjáróságot leváltották, április 9-én megválasztották a munkás, katona s földműves tanácsot. Elnökké Krémer Pétert (90. hsz.), pénztárossá Gänzler Andrást (48. hsz.), közgyámmá Kanter Andrást (138. hsz.) választották. Élelmezési bizottsági elnök Schmidt András (152. hsz.), tag Ruppert András és Kirchner Vilmos lett. A tanácsnak tagja volt még Krémer Vilmos, Kanter János (17. hsz.), Krebsz András (177. hsz.), Isztl Ádám (30. hsz.) és Krémer Ferenc.¹⁴⁴

Legfontosabb teendőjük az élelmiszer-szükséglet biztosítása volt. Márciustól-júliusig 7700 kg lisztet utaltak ki az ellátatlanok számára. Április 18-án elhatározták, hogy a faluban összegyűjtött 38 q rozst elszállítják a kijelölt helyre abban a reményben, hogy kapnak érte megfelelő mennyiségű lisztet. Más cikkekből is (só, petróleum, gyufa) igen nagy hiány mutatkozott, amit mérsékelni igyekeztek. A falu lakosságának fele ekkor már az ellátatlanok közé tartozott, ezért június 20-án 25 q liszt kiutalását kérték a hógyészi körzeti malomnál 591 személy részére. Nagyon szűkösön voltak ellátva élelemmel, ezért a kormánybiztos rendeletére Szakadát semmiféle terményt nem volt hajlandó önkéntesen felajánlani.¹⁴⁵

A gyönki járási tanács tervezetet készített egy önálló német közigazgatási egység létrehozására. Ehhez tartozott volna Belecska, Bikács, Diósberény, Dunakömlőd, Felsónána, Gyöng, Györköny, Kalaznó, Keszőhidegkút, Kistormás, Murga, Nagyszékely, Németkér, Pári, Szakadát, Szarazd, Udvari, Varsád, sőt Hógyész is. Ezt a javaslatot a megyei tanács elvetette, mert nem szándékoztak külön német járást létrehozni, csak a német kultúra terjesztése céljából akarták felállítani.¹⁴⁶

Az első világháború Szakadaton 34 áldozatot követelt, akik után 21 hadiözvegy és 14 szülőtlén árva maradt.¹⁴⁷ A rendkívüli gazdasági nehézségek, élelmiszerhiány, egyéb közszükségleti cikkek nélkülözése alaposan megnehezítette az emberek életét. A háborúból hazatért katonák és kőművesek jelentették a bázisát a Tanácsköztársaság szakadati eseményeinek, melyek azonban nem eredményeztek mélyreható változásokat a falu életében ilyen rövid idő alatt. Ezért a megtorlás is viszonylag enyhe volt, a visszaemlékezések szerint Gänzler András pénztárnok kapott 50 botütést tevékenysége miatt.¹⁴⁸

A háború alatt szétzilálódott gazdaság talpraállítása, az infláció leküzdése, a proletárdiktatúra céljainak megvalósítása néhány hónap alatt nem sikerült, a konszolidáció a fehérterror tombolása utáni években valósulhatott meg.

VII. A FALU ÉLETE A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT (1920–1944)

1. A MEZŐGAZDASÁG FEJLŐDÉSÉNEK MEGREKEDÉSE

Az első világháború után az egész magyar gazdaság súlyos helyzetbe került. A háború elvesztése, a Monarchia felbomlása új feltételeket teremtett a piacok, a nyersanyagforrások és a termelőkapacitás szempontjából: Magyarország csaknem mindenből behozatalra szorult, így szoros kapcsolatba került a világpiacal. 1920-ban az országot teljes kimerültség, szervezetlen termelés, gyorsuló infláció, általános áruhiány és éhínség jellemezte. A legfontosabb növények termelése a háború előtti szint felére, harmadára csökkent.¹⁴⁹

A gazdasági rekonstrukció, stabilizáció megteremtése után (1924–29) rövid ideig tartó konjunkturális szakasz lehetővé tette a gazdaság mérsékelt ütemű fejlődését. A nemzetgazdaság szerkezeti arányai miatt az ország helyzetét a mezőgazdaság határozta meg. Növénytermesztés terén mind mennyiségileg, mind termés-átlagokban a háború előtti szintet csak a búza és kukorica haladta túl. Az állatállományt vizsgálva a kép még kedvezőtlenebb: a szarvasmarhák száma 16%-kal, a lovaké 0,6%-kal, a sertéseké 25%-kal, juhoké 33%-kal alacsonyabb az 1911. évinél, számuk még az 1920-as évek első feléhez képest sem emelkedett.¹⁵⁰

Nem történt lényeges változás a vetésterület struktúrájában sem, az alacsony munkabérek a technikai fejlesztést sem ösztönözték. Így a gazdasági válság hatása katasztrofális volt az óriási elszegényedés, a fejlődés megtorpanása miatt. A mezőgazdasági termékek jó része eladhatatlan lett, vagy nagyon alacsony áron kelt el.¹⁵¹ A paraszti gazdaságok többsége – melyek a háború utáni inflációval megszabadultak terheiktől – ismét eladósodott, tömegek jutottak csődbe. Az adókiadások lényegesen meghaladták a bevételeket, így a törlesztések elmaradása, adósságok felgyülemelése, értékesítési nehézségek miatt a mezőgazdaság terhe 1932–33-ban közel négyszeresére, a törlesztésekre háromszorosára emelkedett a válság előttihez képest. 1932-ben az adósságok fele a 20 holdon aluli gazdaságokat terhelte, holott területi részesedésük csak 31% volt.¹⁵² Ez a helyzet létalapjaiban rendítette meg a parasztságot, amit súlyosbított a korábban iparban elhelyezkedők visszatérése a falvakba.

A válság utáni években a mezőgazdaság jövedelmének növelése nem a technikai fejlesztéssel, hanem a munkabér csökkentésével, és fokozott állami támogatással valósult meg. A mezőgazdaság egyoldalú szerkezetében kevés változás történt: a szántóföld növekedése útján csökkent a gabonafélék és az ugar aránya, emelkedett a kapások, hüvelyesek, takarmányfélék területe.

A termelési szerkezet különösen a 20 hold alatti gazdaságoknál volt igen torz, a gabonaneműek és kapásnövények a terület 9/10-ét foglalták el. Ipari növények 0,6%-kal, hüvelyesek 0,3%-kal, takarmánynövények 9%-kal részesedtek. A termés-átlagokat tekintve mindössze néhány terméknél sikerült túlhaladni a válság előtti szintet, a háború előtti nem.

Az állatállomány 1925–34 között állandóan csökkent, csak 1938-ra érte el az 1929. évi szintet, de az 1925. évi mennyiséget még ekkor sem.¹⁵³

A két világháború között a mezőgazdaság egészségtelen birtokstruktúrája

nem változott meg, a Nagyatádi-féle földreform sem módosított rajta lényegesen, a nagybirtok szerepe döntő maradt.

A mezőgazdaság fejlődésének mérlege: a szántóföldi növényeknél a vetés-szerkezet alig változott, átlagterméseknél a háború előtti szintet csak a búza és kukorica haladta túl, a többi még az 1925–29. évi szintet sem érte el. Az állatállomány 1911-hez képest 1938-ban szarvasmarhánál 12%-kal, sertéseknél 21, lovaknál 9, juhoknál 32%-kal alacsonyabb, viszont minőségileg bizonyos javulás következett be: a pirostarkák aránya 73-ról 78%-ra emelkedett, fokozódott a tejtermelés, növekedett a tejelési átlag, a hússertések részesedése 6-ról 19%-ra nőtt.¹⁵⁴

2. A MEZŐGAZDASÁGI TERMELÉS ALAKULÁSA SZAKADÁTON

A két világháború között a mezőgazdaság azon területein történt általában előrelépés, ahol több élőmunka ráfordításával lehetett eredményt elérni. Szakadátton a 18–19. században az átlagosnál intenzívebb földművelés és állattenyésztés alakult ki, amely a gyenge, kevés földön gazdálkodó parasztság számára viszonylagos jólétet biztosított. Az 1920–30-as években itt viszont éppen az intenzív kultúrák és az állattenyésztés veszítettek jövedelmezőségükből, súlyukból.

A művelési ágak egymáshoz való viszonyánál figyelemre méltó változások történtek. 1935-re nemcsak a rét (7 kh-dal), hanem a szántó (12 kh-dal) területe is valamelyest csökkent. (a 85 kh rétből mindössze 21 volt jó minőségű, a többi nedves, savanyú, semmire se jó terület). A legelő nagysága 37 kh-dal apadt, a szőlőművelés 71 holdról 31 holdra szorult vissza. A hegyoldalakon fekvő szőlők-ből 14 holdon direkttermő borokat szüreteltek. A szőlőterület csökkenését nem ellensúlyozta a kertek háromszorosára növekedése (6-ról 20 kh-ra), mert együttesen is 26 kh-dal kisebb lett nagyságuk, mint korábban. A gyümölcsfák számát tekintve ismét nagy fogyást tapasztalunk: az 1895. évi 7639-ről 4739-re apadt mennyiségük.¹⁵⁵

Az intenzív művelési ágak helyett egy új jelent meg a falu határában: az erdő. A hegyes, rossz adottságú, gyenge termőképességű részekre telepítették, amit korábban hihetetlen erőfeszítésekkel tettek művelhetővé. (A 68 kh-ból 37 szálerdő, a többi sarjerdő.) A művelési ágak irányának változása tehát kedvezőtlen irányba mutatott; a rossz értékesítési viszonyok miatt már nem tartották érdemesnek a silány borokat, kevés gabonát termő részeket művelni.

Az istállózó állattartás jelentős szántóföldi takarmánytermesztést követelt, időnként a gabonaterület rovására is. Szakadátton az állattenyésztés a háború alatt is megőrizte korábbi színvonalát, így az országostól még jobban eltérő vetésszerkezet alakult ki. Míg általában a 20 holdon aluli gazdaságok területének 9%-át vetették be takarmánnyal, addig itt az 1919–21 között készült statisztikai felmérés szerint a szántóterület 30%-án takarmányféléket termesztettek.¹⁵⁶ Ezt az istállózó állattartás mellett az is indokolta, hogy a 210 kh legelő kizárólag a telkes gazdák tulajdona volt, a legeltetésből a törpebirtokosok, zsellérek ki voltak zárva, így ők még ennél is nagyobb arányban vetettek takarmánynövényeket. A szántó maradék részén (mely sok helyen hegyes, vízmosásos, gyenge minőségű volt), a lakosság gabonaszükségletét alig-alig lehetett kielégíteni.

Már a háború alatt gondot okozott a lakosság ellátásához szükséges gabona megtermesztése, az alacsony hozamok súlyos élelmezési gondokhoz

vezettek. 1922-ben olyan kevés gabona termett, hogy még a telkes gazdák szükségletét sem fedezte. Így a község nem vett részt az inség-akcióban, de saját ellátatlanságai számára biztosította a kenyérrelvalót.¹⁵⁷ A következő években sem enyhült a gond, 1924-ben csaknem mindenki boltban vette a kenyeret.

A terméseredményeket számadatok hiányában nincs módunk nyomon követni. Viszonylag részletes ismereteink az állatállományról vannak.

*Állatállomány változása*¹⁵⁸

Év	ló	sz.marha	sertés	juh
1911	84	470 (468)*	821	711
1918	45	559	813	577
1921	?	586	606**	545
1935	88	443	966	556

* piros-tarka ** malacok nélkül

A háborút követő néhány nehéz évben tovább emelkedett a szarvasmarhák száma. Takarmánnyal való ellátásuk különösen a kisbirtokosok, törpebirtokosok számára okozott egyre nagyobb nehézséget. A telkes gazdák tulajdonában 472 szarvasmarha, 545 juh, 542 sertés volt, a zsellérek és kisházások 114 marhát és 154 sertést tartottak, melyek teljesen ki voltak zárva a legeltetésből. A szegényebbeknek tehát általában 1 marhája, 1-2 sertése volt, míg a telkesek 4-6 marhát birtokoltak. Ők a legelőre hajtás mellett is szántójuk nagy részére vetettek zabot, pillangósokat, hogy „virágzásban lévő állatállományukat” megfelelően takarmányozhassák, „míg a zsellérség azt napi munkájának keresményéből kénytelen beszerezni.”¹⁵⁹

A századfordulón a szarvasmarhák (120) és sertések (255) 1/4-ét, 1935-ben (225) felét, illetve 1/3-át (324) legeltették. A lecsökkent legelőre arányaiban és számszerűleg is jóval több állatot hajtottak ki. Így csak legeltetéssel nem tudták biztosítani megfelelő ellátásukat, vagyis ezeket az állatokat is félig istállózták.¹⁶⁰

A mezőgazdaság fejlődésének megtorpanása, ami az állatállomány csökkenésében is mutatkozott – azaz a válság hatása – Szakadátón állatfajonként másként jelentkezett. A lovak száma nagyjából megegyezett a háború előttivel. A marháké 1935-ben az 1911. évi 94,2%-a, ebben az összefüggésben a csökkenés tehát nem túl jelentős, jóval kisebb mint országosan, különösen ha azt is figyelembe vesszük, hogy a fajtaváltás már megtörtént. Viszont ha az 1921. évi számot hasonlítjuk össze az 1935. évvel, akkor azt tapasztalhatjuk, hogy a szarvasmarhák száma 1/4 részével csökkent. Ezt a nagy fogyást nem ellensúlyozhatta a sertésállomány növekedése (1935-ben az 1911. évi 117,6%-a), amelynek túlnyomó része zsírfajta maradt (945).

A juhtenyésztésnél is jelentősnek mondható a csökkenés (22%), bár fajtáját tekintve fésűs merinó lett valamennyi. Elmondhatjuk tehát, hogy Szakadátón is érvényesült az állatállomány csökkenésének tendenciája a két világháború közötti időszakban. Ez elsősorban nem az országgal való összehasonlításkor számottevő, hanem önmagához mérten esett vissza igen nagy mértékben.

Az istállózó állattartás, a gondos trágyakezelés lehetővé tette nagy területek rendszeres trágyázását, amelyre legalább három évente sort kerítettek. 1935-ben

394 kh-at trágyáztak, szinte kizárólag istállótrágyával, a műtrágya felhasználása minimális volt. Ebben az évben főleg a szántókat javították fel, amiben az erős májusi fagy is szerepet játszhatott, a szőlők, gyümölcsösök, vetések nagy része elfagyott.¹⁶¹

A technika térhódítása lassan jutott el a szakadati gazdákhöz. Munkájukban néhány egyszerű gépet használtak, jellemzésükre néhány adat: valamennyi gazdaság rendelkezett szecskavágóval, boronával. A faluban 140 eke, 37 henger, 19 vetőgép, 60 kapálógép volt. Mindössze 2 motoros cséplőgépet és 5 egyéb gépet vettek számba.¹⁶² A betakarításnál csak a közepesnél nagyobb paraszti gazdaságok tudtak bércséplőket alkalmazni. A törpebirtokokon a betakarítás továbbra is kézierővel történt.

A földek megmunkálásában igen fontos szerep jutott az ökröknek és tehéneknek. Míg a megyében az ökrök igázása ekkorra háttérbe szorult, addig Szakadaton 1935-ben 17 kettős ökörfogatot, 60 tehénfogatot és mindössze 29 kettős, 1 egyes lófogatot vettek számba, valamint 152 igásszekeret.

A szarvasmarhák számbeli csökkenése ellenére a tej továbbra is fontos bevételi forrást jelentett. A tejgyűjtőnél 1929-ben végzett vizsgálat adatai szerint¹⁶³ az összegyűjtött tejet a szakályi tejüzembe szállították, ott pasztörözték. Helyben nem volt jégverem (amit a vizsgálat kifogásolt, és pótolni rendelt), ezért nyári időben – a sokszor több órát igénybe vevő szállítás miatt – könnyen előfordult a tej megsavanyodása. Új tejszarnok építésére 1938 nyarán került sor. A községi út mentén Krémer Péter udvara szélére 4000 pengőért építtette a tejszövetkezet Häfner Antal kőművessel.¹⁶⁴

A megfelelő, jó minőségű szarvasmarhák tenyésztéséhez a község apaállatok tartásával járult hozzá. 1938-ban az apaállatvizsgáló bizottság megállapítása szerint az anyaállatok számához a 3 bika kevés, s elrendelték egy negyedik beszerzését. Ennek végrehajtására a község halasztást kért, mert a bikaistállót a közelgő tél miatt nem tudták már kibővíteni. Mire elkészült, a sajátjaik közül is kiselejtezésre került egy apaállat, így 1939 tavaszára 1 községi, s 3 vármegyei bikát tartottak, mert az utóbbi csak évi 150 P terhet jelentett.¹⁶⁵

3. TÁRSADALMI VÁLTOZÁSOK

Szakadát népessége 1920-ban a háborús veszteség (34 fő) és a külföldön lévők (37 fő) miatt kevesebb volt, mint 1910-ben (1031 fő). 1930-ra 1129, 1941-re 1159-re gyarapodott a lakosság, azaz elérte, illetve meghaladta az 1900. évi maximumot. A falu határához tartozó kevés föld már korábban sem tudta eltartani az itt élőket, s még inkább így volt ez a két világháború közötti időszakban.

1920-ban 312 mezőgazdasági, 140 ipari keresőt írtak össze. 1930-ra számuk 221-re, illetve 210-re módosult, majd 1941-re ismét emelkedett a mezőgazdasági keresőké (291), csökkent az ipari foglalkoztatottaké.¹⁶⁶ Ez a jelenség nehezen magyarázható. Egyrészt a statisztikai adatgyűjtések nem egységes szempontok szerint készültek, másrészt a kategóriák értelmezése is okozhatott torzításokat. Az összes kereső száma gyakorlatilag alig változott (452–431–449), de egymáshoz való viszonyuk jelentősen módosult. 1930-ban volt a legmagasabb az ipari keresők aránya, holott a munkanélküliség leginkább ezekben az években sújtotta a kőműveseket, s a faluba hazatérve napszámosmunkából éldegéltek. A birtokszer-

kezetben sem következett be olyan változás, amely indokolta volna a mezőgazdaságból élők számának változásait.

A háború előtt már nagyon jelentős birtokaprózódással találkoztunk. 1921-ben a Nagyatádi-földreform előkészítése kapcsán elkészítették a birtokviszonyok vizsgálatát.¹⁶⁷

E szerint ingatlannal nem bírt 14 család 61 családtaggal, csak háza és telke 64 családnak volt 251 családtaggal,

1- 5 kh-as birtokos	85 családnak volt	346 családtaggal,
5-10 kh-as birtokos	26 családnak volt	109 családtaggal,
10-20 kh-as birtokos	51 családnak volt	212 családtaggal,
20-40 kh-as birtokos	7 családnak volt	46 családtaggal,
40-60 kh-as birtokos	2 családnak volt	16 családtaggal, azaz a

249 családból (1070 fő) 235-nek volt gazdasága. Az 5 kh alatti törpebirtokokból megélni nem lehetett, ezek a családok is ipari munkával, kőműveskedéssel, nap-számmal tartották el magukat.

A földreformkor Szakadát Vizsolyi Ákos gerenyási birtokából 48 kh-t kapott, de ebből csaknem 16 hold a plébániáé, illetve tanítói javadalom lett.¹⁶⁸ Így ez a vásárlás sem oldhatott meg semmit a falu szegényeinek problémájából, holott az előljárárság megítélése szerint égetően szükségük lett volna rétre és legelőre.

1935-ig változatlan maradt a gazdaságok száma.¹⁶⁹ A 235 birtokból

1 kh-nál kisebb szántó nélküli	18	} 63
1 kh-nál kisebb szántóföldes	45	
1- 5 kh-as gazdaság	73	
5-10 kh-as gazdaság	32	
10-20 kh-as gazdaság	51	
20-50 kh-as gazdaság	13	
50-100 kh-as gazdaság	2	
209 kh (telkes gazdák legelője)	1	

Az 1 kh-nál kisebb gazdaságok száma nem változott. Valamennyivel csökkent az 1-5 holdasoké, ennyivel emelkedett az 5-10 holdasok száma. A változás két irányban történhetett: a törpebirtokosok egy része elveszítette minden földjét, amit más kisbirtokos vásárolt meg, s így néhányan magasabb kategóriába kerültek. Ugyanakkor mások földjük egy részének elvesztésével töredékbirtokossá csúsztak le. Az egyes gazdaságok átlagos területe csökkent, legtöbb a kategóriák alsó határa körül helyezkedett el.

Az első világháború alatt érvényre jutott egyenlő öröklés furcsa módon – látszólag legalábbis – nem fokozta tovább a birtokaprózódást. Ennek egyik magyarázata a kevesebb gyerek születése, másik, hogy a lányok is kaptak már földet, s maradéktalanul érvényre juthatott a vagyoniilag egyenlők házassága, így két gyerek esetén, a házasság révén a földek összeadódásával gyakran sikerült megőrizni a gazdaságok nagyságát. Viszont a földek szétparcellázásával a korábbi széttagoltság hihetetlen méreteket öltött: 10-15 holdas gazdaságokat 60-80 tagban művelték.

A földművelésből kiszorult számára az iparosmesterség elsajátítása jelentett lehetőséget a megélhetésre, nyújtott csekélyke reményt a felemelkedésre. Szakadát a Gyönki Ipartestülethez tartozott. A bejegyzett mesterek bizonyos számú tanoncot tarthattak, így az inasoknak nem kellett tanonciskolába járni, a mester megadta a papírt 2-3 évi tanonckodás után. Ilyen kőművesmester volt Streitenber-

ger István, Schüsler Ferenc, később Häfner József, Häfner Antal, Zei Antal, akik évente 3–4 tanoncot tartottak.¹⁷⁰

A gazdasági válság alatt jelentősen csökkent a bejelentett tanulók száma, ami a 30-as évek második felében ismét emelkedést mutatott.

Kisebb számban, de más mesterségek képviselői is tartottak tanulókat: Schäfer József bogár, Fetzner András, Schäfer Ádám cipészek, Schüsler Ferenc fényképész, Hochmann Márton, Gänzler János, Häfner János ácsok, Krebsz György, Staudt András asztalosok, Schüsler János kovács egy-egy tanoncot oktattak, de a kőművesmunka népszerűségével, hagyományaival nem vehették fel a versenyt.¹⁷¹ Ez a sokféle iparos általában helyi, vagy környékbeli igényt elégített ki, míg a kőművesek szerte az országban és a határokon kívül is kerestek munkát.

A kivándorlás folyamatát az első világháború megakasztotta. Ez a kedvező kereseti lehetőség később már sokkal kevesebb embert érintett, a meggazdagodni vágyók számára csupán szűk lehetőséget kínált. A szakadátiai közül többen a tengerentúlon rekedtek a háború alatt (az 1920. évi népszámlálás szerint 37-en). Egy részük megnősült és letelepedett. Akik családot hagytak itthon, 1919-ben és főleg 1920-ban hazatértek. Pénzük igen sokat ért az infláció miatt: egy dollárért 600 K-t is kaphattak. Többen földet vásároltak, így pl. Péter Ádám édesapja (aki 1913-ban ment Észak-Amerikába, s a háború alatt egy gyárban dolgozott), hazatérése után a varsádi határban vett 10 hold földet.¹⁷²

1922–23-ban a megélhetési nehézségek, a munkanélküliség, a radikális földosztás elmaradása újult erővel vetette fel a kőművesek részéről a kivándorlás igényét. Az előjárásigot szakadatlan útlevélkérelmekkel ostromolták, mert úgy értesültek, hogy 1923-ban már kaphatnak kivándorlási engedélyt Észak-Amerikába (kezdetnek 20 nyomtatványt kértek).¹⁷³ A kivándorlók közül 6–7 család letelepedett Kanadában, mert ingyen kaptak az államtól földet és gazdasági felszerelést.¹⁷⁴

A kőművesek a külföldön keresett pénzt már nem minden esetben fordították földvásárlásra, gyakran házakat építettek rajta. Régi vályogházaik helyére nagy, jellegzetes téglapületeket emeltek, látszólag a „szegények éltek jómódban”. Krämer János is Amerikában keresett pénzén építtette házát 1926-ban. Miután a befejezéshez nem maradt elég tőkéje, ismét visszautazott, s egy festékgyárban dolgozott. A bankszervek szerint 1926-ban 650 D, 1927-ben 200 D, 1928-ban 258 D, 1929-ben 402 D küldött haza (kb. 5–6-szoros szorzóval váltották át).¹⁷⁵

Pénzt keresni az 1920-as években a szakadátiai kőművesek a tolnai, bátaszéki, diósberényi kőművesekkel együtt Törökországba is eljutottak, ahol 30–40 férfi talált hosszabb-rövidebb ideig munkát magának.¹⁷⁶

A gazdasági válság azonban a külföldi pénzkeresés lehetőségét is elzárta a szakadátiaiak elől. A munkanélküli kőművesek hazamentek, s a faluban próbálkoztak valamilyen megélhetéssel. Az általános elszegényedés már 1929-ben érezhető volt, a törpebirtokosok közül egyre többen szorultak kölcsönre¹⁷⁷ (a pécsi egyházmegye is a hitelezők közé tartozott). A korábban elképzelhetetlen nyomor egyre növekedett, 1931-re „a nép szegénysége hihetetlen magas fokra hágott”. A bankok nem adtak kölcsönöket, az adósokat pedig egyre jobban szorongatták. A mezőgazdasági árak alacsonyak voltak, s jóformán már egyetlen kőművesnek sem volt munkája sem itt, sem a környező falvakban. A községi pénztárba, illetve az állami

adókra a pénzt nem tudták fizetni, 1932-ben már csak erőszakkal lehetett beszélni. Az adószedőket, hivatalnokokat csendőrök kísérték.¹⁷⁸

A nehéz helyzetből alig-alig tudtak kilábalni. 1933–34-ben is igen kevés munka akadt, 1936-ban a kőművesek jó része még mindig napszámból élt. 1937-ben ugyan senki nem volt már kereset nélkül, de 1939-ben újabb súlyos munkanélküliséggel kellett szembe nézniük, ami az állatértékesítés nehézségeivel párosulva ismét nagyfokú romlást idézett elő, bár még az előzőt sem heverték ki. Ezért a község előljárósága is igyekezett némi munkaalkalmat biztosítani (útjavítás, községi réten kaszálás, gyűjtés), ami létfenntartásukat segítette.¹⁷⁹

A munkanélküliség levezetésére jó lehetőségnek tűnt Németországban munkát vállalni, ezért a helybeli kőművesek nagy része 1939–40-ben megpróbálkozott vele. A népszámláláskor kb. 80-an tartózkodtak távoli munkahelyeken.¹⁸⁰ Keresményük hazaküldése körül nehézségek adódtak. Havonta csak 40 márkát adhattak postára, az is késve érkezett, rosszul váltották át. Az átcsempészett pénzt zugforgalomban értékesítették, de itt sem kapták meg a megfelelő ellenértéket. Ezért sokan Németországban különféle tárgyakat vásároltak, s azt hozták haza. Ezért sokan otthagyták munkahelyeiket.

A kőművesek 1938. január 28-án újra megalakították érdekvédelmi szervezetüket, a MÉMOSZ helyi csoportját, melynek működését az alispán is engedélyezte. Novemberben viszont arra való hivatkozással, hogy a csoport 15 év óta(!) alapszabályszerű működést nem folytat, vagyona, vezetősége, tagjai nincsenek, a belügyminiszter az egyesületek feletti főfelügyeleti joga alapján a szervezetet feloszlatta.¹⁸¹

4. KÖZSÉGI KÖZIGAZGATÁS. A FALU ÁLTALÁNOS HELYZETÉNEK ROMLÁSA

Közigazgatás. A községi önkormányzat vizsgált időszakunk alatt, nagyon szűk körben mozgott. Ezt a mozgásteret tovább korlátozta az az intézkedés, mely a községi költségvetések és zárszámadások jóváhagyását miniszteri hatáskörbe utalta.¹⁸² A közigazgatás rendezésére 1929-ben került sor. Megállapították, hogy legelhanyagoltabbak a községek, a képviselőtestületek összetétele egysíkú, s működésüket a „rendeletinvázió” akadályozza. A falusiak nagy része távoltartotta magát a közlélettől, melynek igazi irányítója a jegyző volt, aki legfőképpen a megyei és állami igazgatás faluba kihelyezett végrehajtója volt.

Az 1929. 30. tc. szabályozta a községi választójogot, a községi előljárók elleni fegyelmi eljárás jogkörét kivette a szolgabíró kezéből, s független vizsgálóbiztosra bízta.

Szakadát község bevételeinek jelentős részét továbbra is a kocsmá biztosította. Éppen ezért 1920-ban nem javasolták még egy kocsmá nyitását, mert ez jövedelmeik csökkenésével járt volna együtt. Alig telt el néhány hónap, mikor a felsőbb hatóságok mégis engedélyezték új üzlet nyitását. Ezért a községi kocsmá bérlőjének, Fritz Györgynek elengedték a félévi haszonbér felét, s a következő évtől új, jól fizető bérlőt kerestek.¹⁸³ A gazdasági stabilizáció alatt nem is jelentett gondot a jövedelmezőség. A válság alatt viszont igen megcsappant a bevétel, ezért a nehéz gazdasági helyzetre való hivatkozással leszállították a bérleti díjat.

Az 1935-ben kötött haszonbérleti szerződés tartalmazta az épület leírását, mely 4 szobából, 1 konyhából, 1 kamrából, 1 pincéből, 1 padlásból, 1 istállóból, fél-

szerből, mészárszékből, vágóhídból állt. Évi bérleti díját 310 P-ben határozták meg. Az épületeket kívülről a községnek, belülről a bérlőnek kellett tataroztatni. A vágóhidat minden vágás után „a közegészségügyi előírásoknak megfelelően” tisztán kellett tartani, a kocsmáros csapost nem alkalmazhatott, s a nagyszobát évente kétszer a telkes gazdák rendelkezésére kellett bocsátani a pásztorok gabonajárandóságának összeszedésére.¹⁸⁴

A bérleti díjat 1939-től 500 pengőre emelték, de az előjáróság megértőnek mutatkozott, és a „gazdasági viszonyokban beállott nagymérvű pangás, a munkanélküliség” és a fiatalság nagy részének Németországba távozása miatti kevesebb bevételre való tekintettel 100 pengőt elengedett a bérből. Ezt a vármegyei kisgyűlés nem hagyta jóvá, hiszen a falu állandó segélyre szorult, s kötelezték az eredeti összeg kifizetésére a kocsmarost.

A vadászati jog bérbeadásából származó jövedelem kevés, de biztosnak látszó bevételi forrás volt. 1920–30 között évi 460 K bérért kötötték meg a szerződést, 1930–40 között a Gyönki Vadásztársaság bérelte a falu határát évi 362 P-ért, ami túl soknak bizonyult, mert már 1933-ban felére szerették volna csökkenteni. A képviselőtestület 20% elengedését jóváhagyta. 1940-ben Schützler Ferenc ígért leg-többet – évi 205 P –, így tíz évre ő kapta ezt a jogot.¹⁸⁵

Az előjáróság hatáskörébe tartozott a községi földek, rétek hasznosítása is, amit a felsőbb hatóságokkal nem kellett jóváhagyatniuk. 1938-ban 15 kh községi földet 14 bérlőnek 6 évi időtartamra, évi 33 q búza árért adták ki. A használónak 3 évente kellett trágyázni a bérelt területet.¹⁸⁶

A községi rétek hozama is komoly bevételi forrást jelentett, de 1938 tavaszán a rét mellett lakók baromfiak nagy kárt tettek benne. Ugyanis a rét tüskével való bekerítését még pénzért sem vállalta senki, végleges kerítés készítéséhez pedig nem volt fedezet. Ezért az előjáróság felszólította a környék lakóit, hogy a baromfiakat zárják be, mert a községi rétek „nem képezhetik közpréda tárgyát”. A Donáth-patak medrének karbantartásánál is gondok jelentkeztek. Óriási pénzért tisztíttatták ki, tették rendbe, de a parti tulajdonosok a rendszeres karbantartást elhanyagolták.¹⁸⁷

A Gyönki utca a községi költségvetés állandó teherterele volt. A vízgyűjtő területéről az összes csapadék ott folyt le, mely időnként jókora árvizet eredményezett, ami az évről évre kijavított, feltöltött, vízfogókkal ellátott árkokat kimosta, közlekedésre alkalmatlanná tette. A házak falát alámosta a víz, a kerítéseket, kapukat, baromfit időnként magával sodorta. Emiatt állandóan panaszkodtak az ott lakók. A megoldás az utca kikövezése volt. Mivel 1938-ban a falu már a legszegényebbek közé tartozott, rendszeresen államsegélyre szorult, így a kövezés költségeit is így próbálták megoldani. Ehhez viszont a kiadások 20%-át vállalni kellett, amit az alispántól kértek, annyira rosszul álltak.¹⁸⁸

Az 1920-as években a község anyagi helyzete még viszonylag stabil volt. 1921-ben a jegyző mellé – mivel ezernél több lakos, 240 ház, 280 adófizető volt, így az adóügyek egy embert lefoglaltak – létesítettek egy segédjegyzői állást. Ezt azonban nem töltötték be, hanem helyettest alkalmaztak. Ezen állapot megszüntetésére a segédjegyzői állást írnokira változtatták, mert így olcsóbb volt (a jegyző feleségét alkalmazták írnoknak).¹⁸⁹

Pénzügyeik végleges szétzilálódását a gazdasági válság és a jegyző feyvelmi ügye okozta. 1930-tól egyre kevésbé folytak be az adók, a kiadások pedig folyton nőttek. A községi földek, rétek bevétele az alacsony értékesítési árak miatt csök-

kent, a szegénység miatt kevesebb bor fogyott a kocsmában, a munkanélküli kőművesek nem tudták fizetni az adókat, így a községi pénztár teljesen kimerült.¹⁹⁰

1932-ben a falu ínségeseinek olcsó búzát ígért a vármegye, ha a község garanciát vállal a fizetésre. Ezt még pótköltségvetéssel sem tudta az előjáróság előteremteni, hogy „mások helyett és mások jóvoltáért áldozatot hozzon, tekintettel arra, hogy ezt a kedvezményes árat – 6 P – a legszorultabb helyzetben lévő is ki tudja fizetni, ha kölcsönkérés útján is... a község még szükségmunkával sem tudná ledolgoztatni az ínséggabona árát.” Így ilyen gabonát csak készpénzért adtak át, mert a „község háztartása a rossz kereseti viszonyok és súlyos gazdasági helyzet miatt a tönk szélén áll.”¹⁹¹

A jegyzőt különböző visszaélések miatt 1930 novemberében felfüggesztették állásából. A fegyelmi eljárás befejezéséig a községnek fizetnie kellett 1/3 illetve 1/2 illetményét, és a felfüggesztett irnokét is. A helyettes anyagi juttatásairól is nekik kellett gondoskodni, ami a párosuló gazdasági válsaggal teljesen aláásta a falu fizetőképességét. A csaknem öt évig húzódó ügynek „nagyon rossz morális hatása van a község belbékéjét illetően. Az egész fegyelmi eljárás nem deríthet ki a községre nézve olyan súlyos hiányokat elő, mint ennek az ügynek folyományaként előállott helyettesítési költségek”. Az állam a falu érdekeinek teljes mellőzésével védte képviselőjének érdekeit, végtelenségig halogatva az ügy lezárását. Végül a jegyző bűnössége bebizonyosodott, s elítélték.¹⁹²

A háztartási, költségvetési túlkiadások és a bevételek elmaradása miatt Szakadát egyre gyakrabban szorult államsegélyre. Előfordult, hogy legsürgősebb kiadásait (napszámbérek) sem tudták kifizetni. Épületeik javítására mindössze évi 100 pengőt fordíthattak, pedig mindegyik régi és rossz ház volt, így csak toldozni-foldozni tudták.

Ilyen körülmények között nem talált megértésre a gyönkiek javaslata, hogy közösen állítsanak fel zöldkeresztes egészségvédelmi körzetet, melyre a sok tbc-s beteg és magas csecsemőhalandóság miatt nagy szükség lett volna.¹⁹³

1938-ra tarthatatlanná vált a községháza és jegyzői lakás állapota. Egyik része 200, másik 70 éves, fala repedezett, nedves volt. Két évig tartó huzavona után került sor az új épület felépítésére, amit államsegélyből oldottak meg. Az építkezés azért is sürgető volt, mert kilátásba helyezték Szakadát és Diósberény kisközséggé visszaminősítését. A vita arról folyt, hogy melyik falut csatolják a másikhoz, hol legyen a körjegyzőség. A körorvos végül Berényben maradt (de gyógyszerár csak Gyönkön volt), megkapta a jegyzői lakást és irodát, Szakadáton pedig új községházat építettek, itt lett a körjegyző székhelye. Az összevonásra 1940. január 1-én került sor. A költségvetés 58,4%-át Diósberény, a többit Szakadát fedezte. Ez utóbbihoz 149% pótdadó kivetésére volt szükség.¹⁹⁴

Szakadát villamosításának terve kétszer is felmerült a két világháború közötti időszakban. 1928-ban az alispán és a főszolgabíró rendeletére kötelezettséget kellett volna vállalni 3000 kW magán, 1600 kW közvilágításra, s belépni a vármegyei villamosági szövetkezetbe. Mivel a lakosság csak „200 lángot” jegyzett, s a költségvetést sem akarták terhelni, lemondtak a villanyról.¹⁹⁵ A válság egy időre levette a napirendről ezt a kérdést, míg 1939-ben az iparügyi miniszter elrendelte a falu villamosítását. A közvilágításra 3% pótdadót szavaztak meg (ez már semmit nem rontott a helyzeten), s elkezdődött a villanyoszlopok, vezetékek kiépítése. Nagy részük elkészült, több épület hálózatát is megcsinálták, de a hálózatba való bekapcsolásra csak a második világháború után került sor.¹⁹⁶

5. MŰVELŐDÉS, OKTATÁS, ÉLETMÓD

A falu közéletének egyik része a helyi közigazgatásban, másik része társadalmi egyesületekben folyt. Itt általában ugyanazok tevékenykedtek, akik hivatalosan is fontos szerepet játszottak: a tanító, pap, jegyző. Az egyesületekbe az emberek művelődni, szórakozni, beszélgetni jártak. Évente egy-két alkalommal tombolát (bált) tartottak. A gazdakör működése az első háború alatt szünetelt, de a nehézségek mérséklődése után ismét fellendült tevékenysége. Italmérsi engedélyt is kértek, de ezt az előjáróság nem támogatta, saját bevételeik megcsappanásától félve.¹⁹⁷ Az iparosok és gazdák külön körbe jártak. Az utóbbiak a 240. sz. házat bérelték (Gänszler Jánosét), az iparosok a mellette állót, Schneider Jánosét.¹⁹⁸ 1926–27-ben a gazdakör épített egy új épületet, melyre 2500 P államsegélyt kaptak, s felvettek 2500 P kölcsönt is, melyet 10 év alatt, évi 4% kamattal fizettek ki. A kivitelezést főként társadalmi munkában végezték. Igen élénk tevékenység alakult ki: énekkart szerveztek, színelőadásokat tartottak, táncesteket, előadásokat rendeztek, ide helyezték a népkönyvtárat (kb. 350 kötet), 1940-ben rádiót vettek. Az iparosok közül is sokan beíratkoztak a körbe (nem mindenkit vettek föl). Az elnök mindig a pap volt, a pénztárost, könyvtárost, 6–8 vezetőségi tagot úgy választották.¹⁹⁹

Az iparoskör nem szűnt meg, átköltözött a gazdakör régi épületébe. Tagsága nem volt olyan stabil, mert nem volt értelmiségi vezetősége, így az iparosok 70%-a nemsokára a másik körbe járt.

Az egyház, és helyi képviselője a plébános, még mindig fontos szerepet játszott a falu közéletében. Az állam biztosította az egyház jogait, messzemenően támogatta anyagilag, adóinak behajtásáról is részben az állam gondoskodott. Az oktatásban csökkent az állami ellenőrzés, s az egyház különböző ifjúsági szervezetekre is kiterjesztette hatását (KALOT, KALÁSZ).

A szakadati plébánia földjeinek árán vásárolt részvények az inflációval teljesen elvesztették értéküket. A földreform kapcsán ezért a plébániahivatal 10 kh-at, a II. tanítói javadalom 6 kh-at kapott Vizsolyi Ákos gerenyási birtokainak azon részéből, amit vagyonszármazás címén az államnak leadott. A hitközség a föld megváltását nem vállalta, így ezt a pap (Bräutigam Ferenc) és a tanító fizette. A javadalmi föld először 1926-ban termett. A következő évben a plébánosi földet haszonbérbe adták Krémer Józsefnek 20 q búzáért, a tanítóit Kanter Jánosnak 12 q búzáért. A templom 4 m. hold és az iskola 2 m. hold földjét pedig Krémer Péternek 14 q búzáért adták ki.²⁰⁰

A templom állapota leromlott az eredetileg hanyag építkezés miatt. 1922-ben ideiglenesen 350 000 K-ért restaurálták Streitenberger István vezetésével. 1937-ben került sor a teljes renoválásra, amit ugyanő végzett el 5400 P-ért. Több helybeli kőműves is részt vett a munkákban: Ruppert György, Krémer András, Hilbert András, Schüsler János, Kirchner József. Az ígás és kézi napszámot a község lakói adták házról házra.²⁰¹

A restaurálás alatt felmerült, hogy a háború alatt elvitt nagyharang helyett újat vesznek. A hívők adakozásából 1200 P össze is gyűlt, a hiányzó 400-at a község ígérte meg. Ezt nem tudták betartani, mert a vármegye nem hagyta jóvá.²⁰²

Apponyi Albert gróf halála után a papi fajárandóság fizetése körül vita támadt, mert az özvegy nem akarta továbbra is kiszolgáltatni ezt a kegyúri járandóságot,

mivel földjeiket már 1878-ban eladták. Végül egyszeri 2000 P megváltásban kiegyeztek.²⁰³

A vizsgált időszakban kísérlet történt az alsófokú oktatás kiterjesztésére, melynek legfőbb célja a magyarosítás volt. Ezért a közigazgatási bizottság 1928-ban a 85 óvodás korú, német anyanyelvű gyerekekre való tekintettel utasította a községet óvoda szervezésére. Mivel erre önerőből képtelenek voltak, a VKM támogatását kérték, de az óvoda megszervezésére így sem került sor a tetemes költségek miatt.²⁰⁴

A két tantermes, kéttanítós iskola a népesség szaporodása, és a magasabb követelmények miatt, egyre szűkebbnek bizonyult. A minisztérium 1938-ban kötelezte az iskolaszéket egy harmadik tanterem és tanítói állás megszervezésére, amelyhez mindössze 10% hozzájárulást kértek a falutól. A képviselőtestület még így sem szavazta meg, de a „hatásos érvek” (kilátásba helyezték mindkét tanító államsegélyeinek felfüggesztését), meggyőzték őket, megszervezték az állást. Az 1940/41-es tanévben első osztályba 14, másodikba 21, harmadikba 19, negyedikbe 28, ötödikbe 23, hatodikba 27, azaz összesen 132 tanuló járt iskolába.²⁰⁵ Emellett az iskolában működött a gazdasági továbbképző és az ismétlőiskola is, szintén egyházi fennhatósággal.

Az iskolából kikerülő fiúk számára még 1921-ben létrehozták a leventeintézményt, mely katonai előképzést, és „keresztény-nemzeti jellegű” nevelést biztosított. Szakadaton 1926-ban alakult meg a Levente Egyesület a plébános elnökletével és a kántortanító jegyzőségével. A leventék részére a község engedett át területet az északi részen lévő legelőből. 1935-ben ötven, 1937-ben 76 levente volt, így szükségessé vált egy újabb oktató beállítása.²⁰⁶

A felnőtt férfiak számára – főszołgabirói rendeletre – 1936-ban hozták létre a polgári lövészegyletet a haderőn kívüli lövész kiképzésre. 1940 márciusa után már csak sportlövészettel foglalkozhattak, így megszűnt működésük.²⁰⁷

A német nemzetiségű faluban az első világháború végképp felbomlasztotta a szigorúan zárt falusi közösséget, amelynek keretei közül az idegenbe járó munkások már korábban igyekeztek kilépni. A háború után Amerikából hazatérők nemcsak földek vásárlásába fektették pénzüket, hanem jómódjukat külsőségekkel is akarták bizonyítani: nagy, modern kőházakat építettek. 1935-ben 235 ház állt, s Krémer János (123. sz.) lebontotta az utolsó 18. századi telepesházat. Az építkezésekhez majdnem minden házban égettek téglát, de egy téglagyár is működött. A háború után új gyárat építettek amerikai típusú gömbölyű kemencével, de rossz téglát adott, ezért lebontották. Helyette 12 kamrás kemencét csináltak. A gyárban dolgozók egy része nem helybeli volt, de munkát kaptak özvegyasszonyok, szegény kőművesfeleségek is.²⁰⁸

A német nemzetiségű faluban még 1926-ban megalakult a Magyarországi Német Népművelési Egylet csoportja, amely néhány évig működött kulturális céllal. 1933-ban Fritz Antalt választották elnöknek, aki ezt a tisztséget nem fogadta el. Így minden iratot visszaküldtek a budapesti központnak, s tovább nem tevékenykedtek.²⁰⁹

Az 1930-as évek végén az egész Dunántúlon kibontakozott a Volksbund-mozgalom, mely erős agitációt fejtett ki a német anyanyelvű lakosság között Németország hódítási céljainak támogatása érdekében. A mozgalom tömegbázisát főleg a szegényebb rétegek alkották, akik számára a szociális célkitűzések jelzavai vonzóan bizonyultak.

Szakadátón 1940 júniusában alakult meg a szervezet, melyhez sokan csatlakoztak; itt is inkább a szegényebb rétegek. Vonzerőt jelentett az is, hogy a mozgalom egyik vezető személyisége, Schlitt Ádám, a debreceni egyetem nyelvészprofesszora Szakadátról származott.

Az 1941-es népszámlálás szerint az 1159 lakosból 1122 német anyanyelvű volt, közülük 717-en beszéltek magyarul. Nemzetiség szempontjából sokan vallották magukat magyarnak (62%), amire igen kevés példa akadt Tolna megyében. Éppen ezért sokan beléptek az 1942-ben alakult „Hűséggel a hazához” mozgalomba, s jelentős bázisa volt a magyarságot demonstráló KALÁSZ-lányegyesületnek. A Volksbund az iparoskör helyiségében működött. Szervezetileg erősnek tűnt, de a szakadátiaiak még ekkor is csöndesek voltak, jelentős megmozdulásokra, provokációkra nem került sor, hiszen korábban sem tűrtek meg maguk között szélsőséges elemeket. A megélhetésért a rossz adottságok miatt mindig nagyon meg kellett küzdeni, s ez sok embert anyagiassá is tett.²¹⁰

A két világháború közötti időszakban a mezőgazdaság fejlődésének megrekedése Szakadátón a megművelt terület (főleg a szőlő) csökkenésével, illetve a művelési ágak extenzív irányú változásával jelentkezett. A szarvasmarha-tenyésztés – főleg értékesítési nehézségek miatt – visszaesett. A meglévő állatállomány takarmánnyal való ellátása azonban a legelő és a szántó további csökkenése miatt még így is időnként a lakosság gabonával való ellátásának rovására ment. A birtokaprózódás erre az időszakra nem számszerűsíthető, aminek ellentmond az egyenlő öröklés elvének érvényre jutása. A gazdaságok átlagos területe a kategóriák alsó határa felé mozdult el, s hatalmas méreteket öltött a birtoktestek szétagolódása. A megélhetést nem biztosító töredékparcellák az eladósodás miatt gyakran cseréltek gazdát, lehetővé téve kevesek számára nagyobb területek megszerzését.

A földjükből megélni nem tudó iparosok számára az általános gazdasági nehézségek, a válság hosszú ideig tartó munkanélküliséget, nyomort eredményezett, s az amerikai kivándorlás, mint felemelkedési lehetőség is megszűnt a harmincas évekre.

A községi szervezet anyagilag teljesen kimerült, állandó államsegélyre szorult, így visszaminősítették kisközséggé. A falu képe minden baj és gond ellenére lényegesen megváltozott: új típusú házak épültek, gazdakört, kocsmát, tejgyűjtőt, községházát építettek, restaurálták a templomot.

6. A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ

Hatása már 1940-ben érződött. Májusban a részleges mozgósításkor 42 férfit hívtak be katonának (a két tanítót is), emiatt kisebb pánik támadt a faluban. 1941-ben a délvidéki harcok miatt voltak bevonulások (50 fő).²¹³ Bevezették a cukorjegyeket, kenyérjegyet. Magyarország háborúba lépésével egyre érezhetőbbé váltak a szigorítások. Egymás után zározták a mezőgazdasági terményeket, fokozódtak a különféle igénybevételek. 1942-től érvénybe lépett a Jurcsek-féle beszo­l­gáltatási rendszer, melyet a szántóterület kataszteri tiszta jövedelme után vetettek ki. Kötelezővé tették az ipari növények termelését, az árakat államilag szabályozták, a polgári keresletet visszaszorították, a jegyrendszert lépésről lépésre szélesítették.

A regresszív beszo­l­gáltatási rendszer a szegényebbeket jobban terhelte. Egyrészt földjüket magasabb értékkel becsülték, másrészt a kisebb gazdaságokban

intenzívebb művelést folytattak, így kötelezettségeiket csak saját fogyasztásuk visszaszorításával tudták teljesíteni. Az életkörülmények a ruházati és iparcikkek hiánya miatt is egyre romlottak.²¹²

A bevonulások miatt az iskola tanítóhiánnyal küszködött. 1943-ban 100 rendes és 64 ismétlőiskolás volt, de tanító egy sem, csak államilag kirendelt tanítónőkkel tudták ideig-óráig pótolni a hiányt. 1944-ben a tanítás már a bombázások miatt is rendszertelenné vált, április elején be is zárták az összes iskolát, s csak októberben kezdődött ismét, de a menekülők elhelyezése miatt többször szüneteltetni kellett a tanítást.²¹³

A férfiak bevonulása, a gyakori közmunkák miatt az asszonyokra ismét nagy terhek hárultak, a szántást, vetést, betakarítást is legtöbbször nekik kellett elvégezniük. Ennek megkönnyítésére nyári napköziotthont állítottak fel a gyerekek részére, amit az őszi munkák befejezéséig tartottak fenn.²¹⁴

Szakadára 1942-ben érkeztek az első harctéri halálhírek (Hilbert János, Fork Jakab, Krémer János, Brettner János), 1943 végéig 12 honvéd tűnt el. A katonai megszállás alatt, de főleg Szálasi hatalomra jutása után, a németek elkezdték a katonai sorozást és munkaszolgálatra való behívásokat. A falu „magyar nemzetiségű férfiai és legényei” megszöktek a német sorozás elől, s a magyar hadseregbe jelentkeztek, oda vonultak be. „A Gestapo emberei mindenkit terrorizáltak és elfogtak, akik érdekeik ellen szóltak és „fekete autóval” elhurcolták. Nyomott hangulat ült meg mindenkit.²¹⁵

1944 végén egyre több menekülő csoport haladt át a falun. Magyarok, s Bácskából menekülő németek. Novemberben ágyúszó hallatszott mindenfelől, a német hadsereg Szakadaton állomásozó csoportja elmenekült. Igénybe vettek a lakosságtól mindent, amire szükségük volt; kocsit, lovat. A magyar katonaság maradt. Sok hadianyaggal rendelkeztek, de ellenállást nem fejtettek ki. A német megszállás alatt kár nem nagyon érte a falut; csata, bombázás nem volt, minden épségben maradt.

1944. december 2-án reggel Rudolf-major felől érkezett Szakadatra az első szovjet járőr kb. 15 ember, 2 lovassal. Az előljáráóság a községháza erkélyére fehér zászlót tűzött ki, s Szivér Béla jegyző, Eberhardt József plébános többekkel együtt a Szt. Flórián szobor környékére a járőr elé ment. Itt gyülekeztek a magyar katonák is (kb. 20–25), akiket leszereltek és kocsin Hőgyészre szállítottak. Mindenkit felszólítottak, hogy végezze mindennapi munkáját. Csak a német szót nem hallották szívesen, így a volt volksbundisták, SS-katonák is magyarul beszéltek.²¹⁶

1945. január elsején 92 férfit és nőt gyűjtöttek össze közmunka végzése céljából. 14 napi ételmezt kellett magukkal vinni. Először Gyönkre, majd néhány hét múlva a Szovjetunióba szállították őket, több szomszéd falubelivel együtt. Szakadatra 1949-ben 70-en tértek vissza. A háború befejezéséig (a dunántúli harcok miatt) gyakran rendelték ki a község lakóit robot(közmunka) végzésére, lövészárkok ásására. A hadsereg ellátására igénybe vették a megmaradt fogatokat, állatokat, terménykészleteket. Így 1945 júniusára 159 tehén, 17 ló, 448 sertés (főleg malacok) maradt.²¹⁷

1945 januárjában a falu lakossága 924 fő volt, ebből 336 férfi és 588 nő. A szovjet csapatok elől 17 ember (3 család) menekült nyugatra.²¹⁸

A háború befejezése, a magyar közigazgatás helyreállítása utat nyitott a demokratikus fejlődés előtt, amely azonban a német lakosságú faluban, a potsdami határozatok árnyékában, erős németellenes hangulatban, kevés jót ígért.

VIII. KI- ÉS BETELEPÍTÉSEK 1945–1948

A 600/1945. M. E. számú rendelet intézkedett a földműves nép földhözjuttatásáról, a nagybirtok és a volksbundos földek elkobzásáról. A német nemzetiségű falvakban ezért nehezen ment a földigénylő bizottságok megalakítása, az igénylők összeírása. Ha volt is jogos igénylő, a kisajátítandó földekből nem mertek kérni, féltek a szomszédok haragjától. Sok helyen egyéb igénylők hiányában ismét németeknek jutatták az elkobzott vagyonokat.

1945 áprilisában a faluban egy bejelentett párt, az FKGP működött. A Nemzeti Bizottság is megalakult már, de a képviselőtestületet és előljárást még nem választották meg. A rendelet értelmében megkezdték a volksbundosok és német nemzetiségűek vagyonának összeírását, elkobzását. A 242 házból 82-t ítéltek meg elkobzandónak, 292 kh 859 n. öllel.²¹⁹ A földigénylő bizottság helybeli őslakós németekből állt, így nagy indulatokat kavart a falu ingó- és ingatlan vagyonának újraosztása. Néhány évvel későbbi elmarasztaló megállapítás szerint²²⁰ az előljárást és a KFB azzal a céllal osztotta szét a lakosság között az élő és holt felszerelést, hogy kivonják a telepítés alól. Árukat leromlott pengőben beszedték, de ezt a földbirtokrendező alapnak később sem fizették be. Ezt a tevékenységet „vagyonmentő akciónak” nyilvánították, s 1946 októberében vizsgálatot indítottak ellenük.

Miután a falu szegényei, akik az igényelt vagyonból kaptak, szintén németek voltak, nem sokáig birtokolták a kapott jószágokat, át kellett adniuk a telepeseknek.

Az első telepések a Nógrád megyei Bujákról érkeztek, az egyetemi uradalom béresei voltak. Egykor az ország minden részéből szegődtek oda, így nem alkottak egységes csoportot, az önálló gazdálkodáshoz keveset értettek. Visszaemlékezések szerint²²¹ a telepések toborzása a következőképpen történt: *„Az öcsém Mátraverebélybe’ volt orvos. Na, és azt mondta, hogy minden este ki lett ott dobolva, és a környékbeli falvakba is, hogy Tolnába’ és Baranyába’ ott áll a jószág és nem etetik, nem kell senkinek. A házak meg a padlások tele vannak. Hevesből, Szolnokból jöttek, ezek voltak azok a telepések, akik egy-két évig itt voltak, aztán visszatelepültek a bányavidékre. Ami a házban volt eladták, elvitték, a házat is eladták... Azt nem tudták, a földön hogyan kell dolgozni. Egy család szántott, azt csalámadét vetettek. Az asszon egy gyűrődesszkat tett a hátára, az ember meg ment utána, s dobta a kukoricát, hogy szétmenjen. Aki egész életében a bányában volt, hát mit tudott az? Sok szegény állat elpusztult. Ha csak kieresztették volna, a hó alól is kikapták volna a fűvet a községi réten.”*

A telepések általában a már korábban elkobzott, leromlott kondíciójú állatokat kapták meg. A 28 bujági család 15 kh bevetett területet, ill. holdanként 25 kg vetőmagnak való kukoricát kapott.²²²

A régi rend, erkölcsi normák fellazulásával, a megélhetési nehézségekkel a lopások olyan ijesztő számban szaporodtak el a községben és a határban, hogy nem tudtak ellene védekezni. „Már bűnnek sem tartják, mert mindenki csak a megélhetését igyekszik biztosítani úgy azok közül, akik igényeltek, úgy azok is, akikről mindent eligenyeltek.”²²³

Több család a kitelepítés elől Gerenyásra ment cselédnek, mások önként jelentkeztek kitelepülni, egyes források szerint a kőművesek, nekik kevés itthagynivalójuk volt.

1946 nyarán (június–augusztus között) a kitelepítő oszlop az igazolási eljárások miatt lezárta a község határát, nagyon nehéz volt a gazdasági munkákat elvégezni, sok telepes nem is nagyon igyekezett a munka után nézni.

Az igazolások után a kitelepítendőök névjegyzékét az V-ös kitelepítési oszlop állította össze, amit lepecsételve, borítékba zárva adtak át az előjáróságnak. Felbontani csak a kitelepítési kormánybiztos rendeletére lehetett. A helyzet így igen bizonytalan volt, senki nem tudta pontosan – de sokan sejtették – kit fognak kitelepíteni. Kb. 500 főre számítottak, kitelepítésre hozzávetőlegesen 600-an kerültek (sokan visszaszöktek, nem távoztak el ennyien véglegesen).²²⁴

1946 őszéig 88 házból mozdították ki a tulajdonosokat, s összeköltöztették őket. 44 szarvasmarhát, 28 sertést, 49 juhot s kb. 300 holdat hagytak vissza. A házban maradt 22 eke, 31 kocsis, 15 fogat, 4 vetőgép, 1 kalapálóke, 2 henger, 4 morzsoló, 6 szelelőrosta. A betelepített házak száma 29 volt, a még rendelkezésre állóból 27-et nem ítélték gazdálkodásra alkalmasnak.

Ez év őszén került sor a telepesek felülvizsgálatára, s a méltatlannak bizonyultakat kimozdították a juttatott ingatlanból (a völgyeségi átlag 17%). Szakadátan 24 földművesből 2 családot, a 3 iparosból egyet, két egyéb kategóriába sorolt családot mozdítottak ki telephelyükről.

A telepesek őszi vetése 45 kh búza, 65 kh rozs, tavasziak alá 80 kh-at szántottak fel. 7,5 q vetőmagot a gazdasági felügyelőségtől, 7,5 q-t a közellátási felügyelőségtől kaptak. Élmezésük rossz volt, mert kenyérellátmányt nem kaptak.²²⁵

1946 telén 8 telepes szarvasmarhája a takarmányhiány miatt nagyon leromlott, így szóba került az állatok másnak juttatása, mert kevés kivétellel munka helyett mindent igényeltek. Az állatok etetéséhez ekkor is a kitelepítendőktől szertettek volna takarmányhoz jutni.

A kitelepítések elhúzódása, újabb betelepítések elmaradása erre az időre viszonylagos békeállapotot teremtett a faluban. Újra működni kezdett a rk. munkás- és gazdakör, ami egyetlen olyan kulturális egyesület volt a vidéken, amelyet a belügyminiszter nem oszlatott fel, „mivel a magyarság ápolásának tűzhelye és központja volt”. 1944-ig tevékenykedett, akkor 130 tagja volt. Végeredményben ők alkották a hűségmozgalom bázisát is. Az igazolási eljárások befejezéséig nem lehettek tagjai azok, akik nyugaton voltak, így 1946 októberében 32 tagot számláltak. Elnöke Éberhardt József plébános volt. Az egyesület célja a „munkásproblémák szociális úton való megoldása”, munkásügyek megbeszélése. Hetenként többször összejöttek előadásokra, beszélgetésekre.²²⁶

1947 tavaszán elkészült az igazoló bizottság javaslata, melyben 130 család vagyonát rendelték elkobozni, 38 család esetében a határozathozatalt fölfüggesztették, 24 családot mentesítettek az igazolási eljárás alá vont 192 család közül. A kitelepítésre kötelezetteknek általános jelenség volt az állatok kicserélésének, eladásának szándéka, ill. szaporodtak az engedély nélküli vágások.²²⁷

Az összeköltöztetett lakosok kitelepítése május 28-án kezdődött meg. 18 családot (95 fő) szállítottak először Mucsiba. Ruhaneműt, élelmet vihettek magukkal, bútoraik, gazdasági felszereléseik a házban maradtak. A faluban 426 német, 563 magyar lakos maradt, így a már betelepült felvidékiekkel együtt 1009 ember élt Szakadátan.

A felvidékiek június végén költöztek Szakadatra, 42 család 174 fővel Perbetéről, majd 7–8 család érkezett Nagysallóról. Ők magukkal hozhatták teljes gazdasági

felszerelésüket, bútoraikat, állataikat. Sokan módos gazdaként, több vagon holmival érkeztek. Nem felelt meg nekik olyan ház, ahonnan hiányzott a gazdasági épület, ahol csak két kút volt az egész utcában, tehát a kőművesek házai, amelyek egy része már üresen állt, mert korábban sem ítélték már telepítésre alkalmasnak, illetve tulajdonosaik egy része önként elment. Így a kitelepítés további szempontja legfőképpen az lett, hogy olyan házat adhassanak az érkezőknek, ahol „kurta farkú malac” volt az udvarban, azaz vagyonos volt. Így a 133 hűségmozgalmistából – a módosabb parasztokból – öten maradtak, a többit kitelepítették.

A felvidékiek jó gazdák voltak, de sík területhez szoktak, nem hegyes-dombos földekhez. Szép lovaik szántáskor még csak elmentek felfelé a hegyen, de lefelé térdre ereszkedtek, úgy csúsztak. Eltartott egy ideig, míg megszokták a másféle terepviszonyokat. Nehéz szekereikkel, szerszámaikkal nem lehetett boldogulni a szakadáti dombokon. Nem is nagyon tetszett nekik ez a vidék, visszavágytak Komáromba, ahonnan „haza lehetett látni”.²²⁸

A kitelepítés 1947 szeptemberében folytatódott, meglehetősen kíméletlen módon. A falut körbekerítették, s reggel 7-kor megjelent egy-egy rendőr a kitelepítendőkhöz házaiknál, egy órát adva a csomagolásra. Ekkor vitték el a vagyonosabb, magukat német anyanyelvűnek, de magyar nemzetiségűnek valló lakosokat. Helyükbe Nógrád megyéből 17 családot költöztettek, akik a falu legszebb házait kapták meg.

1948. március 16-án 40 családot, 210 fővel a szovjet zónába vittek. Helyükre Zsitvabesenyőről, Keszegfalváról jöttek lakók, de hamarosan visszamentek a bányavidékre jobb megélhetést remélve.²²⁹ A földalap tulajdonába került elkobzott állatokat felosztották a telepések között.

A helybeli őslakosság közül végső összegzésben 109 család került kitelepítésre, helyükre 154 telepes család költözött. A közel húszféle faluból jött emberek összetétele igen vegyes volt, közülük sokan vissza, vagy más (ipar)vidékre települtek. Így már az 1949-es népszámlálás szerint is kevesebb a lélekszám a korábnál, 976 fő. A keresők száma emelkedett (445 fő), melyből 134 nő volt. A mezőgazdaságból többen igyekeztek megélni, mint korábban: 693-an. 1 kh alatt 2 önálló kereső, 1–10 kh között 62, 10–25 kh között 48, 25 kh fölött egy önálló keresőt írtak össze. A 10 kh alatti birtokosok közül sokan napszámból tartották el magukat, e mellett a faluban még 98 mezőgazdasági munkást 109 eltartottal vettek nyilvántartásba. A korábnál jóval kevesebben éltek ipari munkából, mindössze a lakosság 19%-a.²³¹

Nemcsak a foglalkozási statisztika, hanem a birtokmegoszlás is lényeges változásokat mutat. A telepések általában a házhoz tartozó ingatlant kapták, néha máshonnan is néhány száz ölet, valamint búzát, rozst, kukoricát.²³² 1949-ben 144-en rendelkeztek gazdasággal, 90-nel kevesebben, mint 1935-ben.²³⁵

1 kh alatti gazdaság	5
1–3 kh-as gazdaság	17
3–5 kh-as gazdaság	7
5–10 kh-as gazdaság	59
10–15 kh-as gazdaság	53
15–20 kh-as gazdaság	2
25–30 kh-as gazdaság	1

A 63 1 kh alatti gazdaságból csak öt maradt, a 105 1–10 kh-as gazdaságból 83. A 10–20 hold közötti birtokok száma nőtt ugyan, de mindenképpen az alsó határ körül helyezkedett el többségük. A korábbi tizenöt 20 kh-nál nagyobb gazdaságból

Telepeseknek juttatott állatok megoszlása²³⁰

	tehén	ökör	üsző	tinó	borjú	kanca	csikó	koca	hízó	süldő	malac	juh
régi telepesek	34	19	7	-	2	5	-	14	-	40	36	74
felvidékiek	23	6	2	-	3	2	-	7	-	31	28	79
mosonszolnokiak	29	26	5	-	1	-	-	15	45	32	50	-
állami gazdaság	3	-	10	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Nagytéténybe	-	-	-	-	-	-	-	-	-	34	-	-
Pincehelyre	-	-	16	2	-	-	-	-	-	-	-	-
Összesen	89	51	40	2	6	7	1	36	45	137	114	153

mindössze egy maradt. Tehát a statisztikából leginkább a töredéktelekesek maradtak el, akik korábban sem voltak képesek megélni földjükből. Ők lettek azok, akik mezőgazdasági munkásként éltek tovább, ill. akiktől elkobozták a földet. A kitelepítéseket 1948–49-ben végleg lezárták. A hazai németység 1950-ben visszakapta állampolgárságát, az áttelepítések mindent felzaklató időszaka elmúlt. 1948-ban államosították az iskolát, 1949-ben a villany is kigyulladt.

Az etnikailag vegyessé változott faluból a következő években egyre nagyobb mértékű lett az elköltözés. A paraszti gazdálkodás nehézségei elől sokan az iparban helyezkedtek el, s végleg elmentek. 1952 májusában 877 lélek lakott Szakadátton. Ebből 784 katolikus, 93 protestáns. Őslakó 436 (45,4%) maradt, a többi új telepés.²³⁴ A ki- és betelepülésekkel alapvetően átalakított faluban a végleg meggyökerözők lassan megbékéltek egymással az elkövetkező évtizedekben.

IX. A FELHASZNÁLT IRODALOM

- Andorka Rudolf*: Paraszti családszervezet a XVIII–XIX. században = *Ethnographia*, 1975. 2–3. sz. 340–367.
- Balogh István*: A paraszti gazdálkodás és termelési technika = A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848–1914. Szerk. Szabó István I–II. Bp. 1965. (A továbbiakban: A parasztság Magyarországon...) I. köt. 349–428.
- Balogh István*: A paraszti művelődés = A parasztság Magyarországon... II. 487–564.
- K. Balog János*: Harcba a tőke ellen. Szekszárd.
- Balogh Sándor*: A népi demokratikus Magyarország külpolitikája 1945–1947. Kossuth, 1982.
- Csizmadia Andor*: A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. sz-tól a tanácsrendszer létrejöttéig. Bp. 1976.
- Donáth Ferenc*: Demokratikus földreform Magyarországon 1945–1947. Bp. 1969.
- Erdősi Ferenc*: Adatok Tolna megye tömegközlekedési hálózatának kialakulásáról = TTMT X. Szekszárd, 1983. 275–360.
- Fehér István*: Politikai küzdelmek a Dél-Dunántúlon 1944–1946 között. Bp. 1972.
- Für Lajos*: A paraszti gazdálkodás alakulása 1848–1914. = Valóság, 1976.
- Gaál László*: A magyar növénytermesztés útja. Bp. 1978.
- Gunszt Péter*: A mezőgazdasági termelés története Magyarországon 1920–1938. Bp. 1970.
- Gyimesi Sándor*: A parasztság és a szövetkezeti mozgalmak = A parasztság Magyarországon... II. 616–652.
- Horváth Zoltán*: A községi önkormányzat és a parasztság = A parasztság Magyarországon... II. 565–615.
- Kisasszony Éva*: Földosztás Tolna megyében = TTMT IV. 1972. 373–464.
- Lőrincz Ernő*: A munkaviszonyok szabályozása = Magyarország története IV. Egyetemi tankönyv, Bp. 1972. (1849–1918); Magyarország története VI/1–2. Bp. 1979. (1848–1890); Magyarország története VII/1–2. Bp. 1978. (1890–1918); Magyarország története VIII. Bp. 1976. (1918–1945).
- Matavovszky Béla*: Tolnavármegye tanügye Szekszárd, 1886.
- Matyasovszky Miklós*: Törzsöröklési jog és törzsöröklési szokás Bp. 1904.
- Orbán Sándor*: Két agrárforradalom Magyarországon Bp. 1972.
- Orosz István*: A differenciálódás és kisajátítás = A parasztság magyarországon... II. 9–145.
- Puskás Julianna*: Kivándorló magyarok Bp. 1982.
- Rácz István*: Parasztek elvándorlása a faluból = A parasztság Magyarországon... 433–486.
- Solymár Imre*: A völgyeségi svábság értékorientációja és ennek néhány orvos-egészségügyi vetülete = Orvostörténeti Közl. 1984–85.
- Szabad György*: A hitelviszonyok = A parasztság Magyarországon... II. 184–245.
- Takács Lajos*: Dohánytermesztés Magyarországon Bp. 1964.
- Tárkány Szücs Ernő*: Jogi népszokások parasztságunk öröklési rendjében (1700–1945) = Agrártört. Szle. 1980. 3–4. sz. 273–310.
- Tárkány Szücs Ernő*: Magyar jogi népszokások Bp. 1981.
- Tilkovszky Loránt*: Ez volt a Volksbund Bp. 1978.
- Vadas Ferenc*: A faddi dohány = BBÁM Évkönyve XII. Szekszárd, 1984. 265–322.
- Varga István*: A közterhek = A parasztság Magyarországon... II. 246–320.
- Vörös Antal*: A magyar mezőgazdaság a kapitalista átalakulás útján (1849–1890) = A magyar mezőgazdaság a XIX–XX. században. Agrártörténeti tanulmányok 4. Bp. 1976.

Források

Tolna Megyei Levéltár alispáni, főispáni, közigazgatási bizottsági, szakadati községi iratai, földmérési igazgatóság, simontornyai j. főszolgabíró iratai; gyönki járásbíró, megyei tanfelügyelőség, megyei gazdasági egyesület iratai. Választói névjegyzékek, hagyatéki leltárak, képviselőtestületi jegyzőkönyvek, anyakönyvek, egyesületi alapszabályok. Megyei intéző bizottság, népgondozó hivatal, gyönki ipartestület, állami telepfelügyelőség, szakadati telepfelügyelő, nemzeti bizottság, községi földigénylő bizottság iratai. Szakadati plébánián található egyházi iratanyag.

X. JEGYZETEK

- 1 Magyarország története IV. Bp. 1972. 129.
- 2 Uo. 154.
- 3 Tolna Megyei Levéltár (=TML) Földmérési igazgatóság (=Földm. ig.) Szakadát, 1876-os telekkönyvek.
- 4 Szakadati plébánia története (=SZPT) 1878. 207–208.
- 5 Uo.
- 6 TML Földm. ig. Szakadát 1884-es telekkönyv alapján számítva.
- 7 SZPT 207–208.
- 8 TML Földm. ig. 1876, 1884-es telekkönyvek.
- 9 Orosz István, 1965. 108–110.
- 10 Vörös Antal, 1976. 92.
- 11 TML Földm. ig. 1876, 1884-es telekkönyvek – 1888. 1910. évi telekkönyvek és kiigazításuk – Mezőgazdasági összeírás 1895. I. köt.
- 12 Für Lajos, 1976. 189.
- 13 TML Gazdasági Egyesület vegyes i. 1902. június.
- 14 Gaál László, 1978. 470–471.
- 15 Für Lajos, 1976. 210, 228. – TML GE vegyes i. A mezőgazdasági termények 1903. évi átlagos termése, súlya és értéke Tolna vm 6 járásából – Mivel járási adataink csak egy év termését mutatják, ez jelentős torzítást hordozhat magában.
- 16 BBAM Tört. adattár 839–86.
- 17 Vadas Ferenc, 1984. 275. – TML GE Vegyes i. A mg-i termények 1903. évi...
- 18 SZPT 240.
- 19 Balogh István, 1965/I. 379.
- 20 Uo.
- 21 TML GE Vegyes i. Szarvasmarha tájfajták és bivalyok elterjedése Tolna vm területén (én). – Uo. jelentés 1902. június.
- 22 TML Alisp. i. 626/1876. – TML Stj. főszb. kimutatás Szakadát községben található háziállatokról 1891. évben – 1895. évi mezőgazdasági összeírás I. – MSK 41. Állatszámllálás 1911.
- 23 TML Alisp. i. 2116/1896–97. évi költségvetés.
- 24 TML GE Vegyes i. Szarvasmarhaállomány nyilvántartása 1911–1920.
- 25 Erdősi Ferenc, 1983.
- 26 A népmozgalom főbb adatai községenként 1828–1900. III. k. Bp. 1974. – MSK 1900. évi népszámlálás – MSK 1910. évi népszámlálás.
- 27 Magyarország története IV. Bp. 1972. 357.
- 28 TML Stj. fszb. 2387/1885. Schlitt Jakab hagyatéki tárgyalása – TML Gyönki Járásbíróság 1630/1918. Zei Péter hagyatéka – Uo. Schmidt Vilmos hagyatéka 4956/ár. 889.
- 29 BBAM Tört. adattár 655/86.
- 30 Tárkány Szücs Ernő, 1981. 756.
- 31 A képviselőtestület jelentése szerint az elszegényedés nem volt olyan mértékű, hogy csupán napszámomunkából élők is lettek volna. A jelentés célja azonban az volt, hogy a napszámokra ne vessenek ki külön adót. – TML Alisp. i. 1942/1889.
- 32 TML Kölesdi választókerület névjegyzékei.
- 33 Magyarország története VI/2. Bp. 1979. 926.
- 34 TML Alisp. i. 830/1868. Kereskedelmi és iparkamarák beosztása (községenkénti kimutatás az iparosokról)
- 35 TML Alisp. i. 730/1872. Céhek feloszlata – Stj. fszb. jelentése az ipartársulatokról, 1877.
- 36 Soproni Kereskedelmi és Iparkamara 1876. évi jelentése 890–891.
- 37 MSK 1900. évi népszámlálás I. rész. Bp. 1902.
- 38 TML Alisp. i. 396/1886 – Uo. 2940/1895.
- 39 TML Alisp. i. 388/1901. Közigazgatási Bizottság jelentéséhez adatok.
- 40 K. Balog János: i. m.
- 41 TML Alisp. i. 763/906. A szakadati eljáróság jelentése – Jegyzőkönyv rendkívüli közgyűlésen – Fellebbezés – Törvényhatósági közgyűlés határozata – Fellebbezés.
- 42 TML Képv. test. jkv. Szakadát 1/1909 – 14/1909 – 19/1909.
- 43 TML Alisp. i. 14022/1908. Zei János és társai panasza.
- 44 TML Alisp. i. 830/1893. Fonyó László fszb jelentése a kivándorlásról 1893. ápr. 30-án.

- 45 TML Alisp. i. 1818/1900. Tvm jelentése a törvényhatósági bizottságnak 1900. aug. 11-én - Uo. 305/1901 - 1549/1901. - 420/1902. - 14519/1903. Kivándorlásról jelentés.
 46 TML Alisp. i. 3117/1904. Közig. biz. éves jelentése.
 47 TML Alisp. i. 8543/1905 - 12336/905.
 48 MSK 67. Kivándorlás 1899-1913. 58.
 49 Puskás Julianna, 1982. 25-26. 67. - Magyarország története VI/2. 1979. 1044.
 50 Puskás Julianna 1982. 67. - MSK 67. Kivándorlás 1899-1913. 57. - Rácz István 1965. 435. - Rendszeres kivándorlási statisztikákat a belügyminiszter rendeletére 1899-től készítettek, ezek azonban nem egészen megbízhatóak, mert a hivatal jó munkáját az alacsony számok bizonyították.
 51 TML Alisp. i. 12235/1907.
 52 MSK 42. köt. 48-49. - BBÁM Tört. adattára 639-86.
 53 TML Alisp. i. 3764/909.
 54 TML Alisp. i. 838/910. Kivándorlók jegyzéke.
 55 TML Alisp. i. 8996/1912.
 56 A csekkek a család tulajdonában vannak (Gänszler Péter, Szakadát)
 57 TML GE Gazdasági monographiai adatok Tolna vm-ről az 1911. évi állapot szerint. Földárak khként koronában.

	szántó		legelő		rét		szőlő	
	max.	min.	max.	min.	max.	min.	max.	min.
Szakadát								
I. oszt.	1600	900			1500	1000	-	-
II. oszt.	900	400	200	100	1000	800	1500	1000
III. oszt.	300	100			600	400	1000	800
Simont. j.								
I. oszt.	2400	1600	1000	700	3000	2000	4800	3200
II. oszt.	1600	1000	600	400	2000	800	3200	2000
III. oszt.	600	300	400	100	800	200	2000	1000

- 58 V. Kápolnás Mária: Öröklési szokások egy szakadati sváb parasztcsaládban=Dunatáj 1986/4.60-68.
 59 Csizmadia Andor, 1976. 119.
 60 Uo. 128. - Horváth Zoltán, 1965. 601.
 61 Horváth Zoltán, 1965. 602.
 62 Csizmadia Andor, 1976. 127.
 63 A szakadati képviselőtestület 20 tagból állt: 10 virilisből és 10 választottból. - Csizmadia Andor, 1976. 132. - Horváth Zoltán, 1965. 602. - Magyarország története IV. 1972. 155.
 64 Horváth Zoltán, 1965. 602.
 65 TML Alisp. i. Conventionális táblázat 1872.
 66 Magyarország története IV. 1972. 231.
 67 1883-ban Gyöngyön 6 csendőr állomásozott. - TML Alisp. i. 447/1881.
 68 Magyarország története IV. 1972. 232. - Horváth Zoltán, 1965. 611.
 69 TML Alisp. i. 1942/1889.
 70 TML Alisp. i. 1849/1892. - 2126/1898. - 2116/1896.
 71 Magyar Törvénytar 1896-97.
 72 TML Alisp. i. 1202/1892.
 73 TML Alisp. i. 79/1889.
 74 TML Alisp. i. 3281/1898.
 75 TML Alisp. i. 1077/1891. - 2497/1891.
 76 TML Képv. test.jkv. 21/907. - 22/907.
 77 TML Alisp. i. 738/913.
 78 TML Alisp. i. 2088/1888. - 601/1891 - 165/1894 - TML Képv. test.jkv. 6/907.
 79 TML Képv. test.jkv. 10/907.
 80 TML Képv. test.jkv. 1/913. - Alisp. i. 4566/1913.
 81 Magyarország története IV.1972. 183.
 82 Varga István, 1965. 262.
 83 Uo. 268-269.
 84 Uo. 272, 276-277. - Magyarország története IV. 1972. 183.

- 85 TML Alisp. i. 1847/1872. – 2126/1898 – Képv. test. jkv. 18/907.
 86 Varga István, 1965. 283–284.
 87 TML Alisp. i. 523/1867. – 2126/1898. – 2116/1896. – Képv. test.jkv. 29/913. – 14/908. – 18/907.
 88 Varga István, 1965. 285–286.
 89 TML Hagyatéki leltárok – pl. Zei Donát hagyatéki leltára, 1900. okt. 3.
 90 TML Alisp. i. 233/1869. – 137/1871 – 2116/1896 – 2126/1898.
 91 TML Földm. ig. Házsámjegyzék 1881.
 92 Kárpáti Andrásné: A Tolna megyei malomipar története = TTMT 1987. XI. 343–425.
 93 TML Képv. test.jkv. 15/909.
 94 SZPT 1885.
 95 TML Alisp. i. 1415/1885. Közmunkaváltság ügye.
 96 TML Alisp. i. 575/1886. – SZPT 1886.
 97 TML Alisp. i. 993/1888.
 98 TML Alisp. i. 1404/1892.
 99 TML Alisp. i. 3025/1894.
 100 SZPT 1898.
 101 TML Képv. test. jkv. 23/1907 – 25/1909.
 102 Magyarország története IV. 1972. 290, 155.
 103 SZPT 203–204.
 104 Uo. 1898–1916.
 105 TML Alisp. i. 2428/1888. – SZPT. 1888. 235.
 106 SZPT 1913.
 107 Magyarország története IV. 1972. 155.
 108 Balogh István, 1965/II. 528, 533.
 109 Matavovszky Béla, 1886. 16.
 110 SZPT 1886, 234–235. – TML Tvm. Tanfelügy. Javadalmi jkv. – TML Közig. Biz. III–567/1913.
 111 MSK 42. köt. 1910. évi népszámlálás 48–49.
 112 TML Alisp. i. 1145/1874.
 113 TML Stj. fszb ad 7962/902. – TML Közig. Biz. 401/1903.
 114 TML Stj. fszb 308/1897. – Közig. Biz. 246/1891; 130/1899; 63/1898; III. 435/1904; III. 1067/1903; III. 1397/1907.
 115 TML Képv. test. jkv. 35/912. – 14/913.
 116 TML Képv. test. jkv. 26/1913 – 10/1914 – 22/1914 – 16/1917. – Balogh István 1965/II.553. – TML Alisp. i. 591/1894.
 117 TML Alapszabályok gyűjteménye.
 118 TML Alisp. i. 4543/913. A vármegye területén létező egyletek és társulatok jegyzéke.
 119 Balogh István, 1965/II. 557.
 120 TML Alapszabályok gyűjteménye – Alisp. i. 5260/908 – SZPT 1906.
 121 SZPT 1884.
 122 Balogh István, 1965/II. 559.
 123 SZPT 1907.
 124 Gyimesi Sándor; 1965. 628, 630, 633.
 125 SZPT 1902.
 126 TML Földm. ig. Lakóházak kivonata 1889.
 127 BBÁM Tört. adattár 639–86.
 128 MSK 1900. és 1910. évi népszámlálás.
 129 Magyarország története 1972. IV. 541–542.
 130 Uo. 557.
 131 TML Képv. test. jkv. 37/914.
 132 TML Képv. test. jkv. 36/914. – 38/914. – 8/915. – 9/915.
 133 TML Képv. test. jkv. 35/914. – 9/915.
 134 TML Képv. test. jkv. 35/914. – 13/915. – 6/915. – 39/914. – 4/917.
 135 TML Alisp. i. 7052/916.
 136 TML Képv. test. jkv. 7/917.
 137 TML Alisp. i. 4809/918. Stj fszb jelentése az alispánnak 1917. nov. 5.
 138 TML Alisp. i. 6923/1918. ápr. 25. – MSK 1920. évi népszámlálás.
 139 TML Alisp. i. 6923/1918. – TML GE vegyes i. Tolna vm szőlőterülete az 1915. évi statisztikai adatok szerint.

- 140 TML Alisp. i. 925/1917. (1915. aug. 12.) – TML Int. Biz. IV.–418/919. Szakadati ellátatlanok gabonaszükségele.
141 TML Int. biz. IV.–418/919. 1918. dec. 29. Lisztszükséglet.
142 Uo. 1919. febr. 16 és febr. 18.
143 SZPT 1919.
144 TML Int. biz. IV.–418/919. ápr. 9.
145 TML Int. biz. IV.–418/919. ápr. 18., jún. 20. – TML Int. biz. VI/101/1919.
146 TML Int. biz. II–1953/919. ápr. 29., máj. 12.
147 SZPT 1923. – TML Stj. fszb Hadiözvegyek és árvák járadékstatisztikája, Szakadát.
148 BBÁM Tört. adattár 655/86.
149 Magyarország története VIII. 1976. 435–438.
150 Uo. 502.
151 Uo. 597–600.
152 Uo. 601.
153 Uo. 730–734.
154 Uo. 737–740.
155 MSK 1895. és 1935. évi mezőgazdasági összeírások.
156 TML Képv. test. jkv. 45/922.
157 SZPT 1925.
158 MSK 41. köt. 1911. évi állatszámítás – TML Alisp. i. 6923/1918. – Képv. test. jkv. 38/921 – MSK 1935. évi mezőgazdasági összeírás.
159 TML Képv. test. jkv. 38/921.
160 1935. évi mezőgazdasági összeírás.
161 Uo.
162 Uo.
163 TML Alisp. i. 4354/1930. Szakadati tejgyűjtő hiányai.
164 SZPT 1938.
165 TML Képv. test. jkv. 52/1938. – 49/1939.
166 MSK 1920., 1930., 1941. évi népszámlálások.
167 TML Képv. test. jkv. 38/921. – SZPT 1925.
168 SZPT 1925.
169 MSK 1935. évi mezőgazdasági összeírás.
170 BBÁM Tört. adattára 639–86.
171 TML Gyönki Ipartestület, Tanoncjegyzékek 1929–1945.
172 BBÁM Tört. adattára 638–86.
173 TML Alisp. i. 1070/923. Szakadát részére útlevevényomtatványok.
174 BBÁM Tört. adattára 655–86.
175 Csekkok a család tulajdonában (Péterné Krémer Mária, Szakadát)
176 BBÁM Tört. adattára 655–86.
177 SZPT 1929.
178 SZPT 1931–32. – TML Képv. test. jkv. 15/931. – 6/932. – Alisp. i. 20246/932.
179 TML Képv. test. jkv. 16/936. – 34/939. – Alisp. i. 18096/937.
180 TML Képv. test. jkv. 36/940.
181 TML Egyesületi alapszabályok gyűjt. – Alisp. i. 11782/943.
182 Csizmadia Andor 1976. 481–482. 1924. 4. tc. 1927. tc.
183 TML Képv. test. jkv. 17/920. 23/920. 23/921. – 27/921. – 33/921. – 18/931. – Alisp. i. 14549/921.
184 TML Képv. test. jkv. 52/935. – 1936–38 között volt érvényben.
185 TML Képv. test. jkv. 22, 26, 27/1919. – 5–9/931. – 18/933. – 23/940. – Alisp. i. 34/920. – 14845/933. – 23/940. – Alisp. i. 340/920. – 774/941.
186 TML Képv. test. jkv. 55/928.
187 TML Képv. test. jkv. 19/938. – 50/935.
188 TML Képv. test. jkv. 20–21/938.
189 TML Képv. test. jkv. 15/926.
190 TML Képv. test. jkv. 15/931. – 6/932.
191 TML Képv. test. jkv. 4/932.
192 TML Képv. test. jkv. 29/932. – 17/933. – 16/936. – Alisp. i. 460/935.
193 TML Képv. test. jkv. 34/936. 28/936. Alisp. i. 9910/937.
194 TML Képv. test. jkv. 23/938. – 31/938. 9, 51, 53/939, 10, 12, 22/940. – Alisp. i. 2156/940.
195 TML Képv. test. jkv. 9/928. – 6/929.

- 196 TML Képv. test. jkv. 17/939. – 45/939.
197 TML Képv. test. jkv. 33/923. – TML Alisp. i. 1879/923.
198 BBÁM Tört. adattára 655–86.
199 BBÁM Tört. adattára 655–86 – SZPT 1927–28.
200 SZPT 1925–26.
201 SZPT 1922, 1937.
202 TML Képv. test. jkv. 18/938. – 15/939.
203 TML Alisp. i. 13564/935 – SZPT 934.
204 TML Alisp. i. 864/929. – Képv. test. jkv. 8/928. – 9/929. – SZPT 19291.
205 SZPT 1939–40. – Képv. test. jkv. 27–28/939.
206 Magyarország története VIII. 1976. 486. – TML Alisp. i. 1593/926. – Alisp. i. 9351/926. – 6083/936.
– 10949/936. – 19121/937.
207 TML Egyesületi alapszabályok gyűjteménye PLE jkv. – Alisp. i. 3812/940.
208 SZPT 1936. – BBÁM Tört. adattára 639–86.
209 TML Alisp. i. 7560/926. – 10947/936.
210 MSK 1941. évi népszámlálás – SZPT 1940–41. – TML Alisp. i. 9910/937. – BBÁM Tört. adattára
639–86, – Uo. 655–86.
211 Uo.
212 Magyarország története VIII. 1976. 1131–33. 1143–44. 1147–48.
213 SZPT 1943 – TML Képv. test. jkv. 2/944.
214 TML Alisp. i. 16727/943.
215 SZPT 1942–44.
216 SZPT 1944.
217 SZPT 1945. – TML Alisp. i. 235/945. – Telepfelügyelőség iratai, Szakadát. Havi jelentés 1945. VI.
7.
218 Uo.
219 TML Alisp. i. 1142/946.
220 TML Szakadati tel. fel. i. 64/947.
221 TML Uo. Tel. felügyelő havi jel. 1945. VI. 7. – BBÁM Tört. adattára 639–86.
222 TML Tel. felügy. i. 64/947.
223 SZPT 1945. – BBÁM Tört. adattára 639–86. – 655–86.
224 TML Alisp. i. 101/947. Kitelepítésre kerülő adóalanyok összeírása 1946. szept. 10. – Áll. tel. fel. i.
Telepítési adatok Szakadát, 1946. nov. 30.
225 TML Szakadát, tel. i. Tvm Telepítési Tanács 20589/946. – Tel. fel. i. Telepítési adatok 1946. nov.
30.
226 TML Alisp. i. 125/949. – 162/950. – SZPT 1946.
227 TML Tel. fel. i. 96/947. Szakadát kobzási javaslata – Uo. 84/947.
228 BBÁM Tört. adattára 655–86 – 639–86.
229 TML Tel. fel. vegyes i. Kimutatás 1947. június 27-én Perbetéről települt családokról.
230 SZPT 1947–48.
231 TML Tel. fel. i. Kimutatás a Földalag jószágelosztásáról 1947. XI. 16.
232 MSK 1949. évi népszámlálás, foglalkozási adatok.
233 Uo.
234 SZPT 1949–1952.

XI. FÜGGELEK

Szakadati plébánosok - Die Pfarrer von Szakadát

Willerscheid Péter	1723-1726
Szigethy András	1726-1736
Illyr-Anonymus	1736
Marker Ágoston Antal	1737-1740
Kovács Simon	1741-1756
Inda János	1757-1758
Winkler Mihály	1759-1768
Dr. Mittelbacher Dániel	1769-1771
Gruber József	1772-1801
Füleki László	1802-1840
Mutschenbacher József	1841-1843
Hunyadi Károly	1844-1873
Wajdits Gyula	1874-1884
Szinger Keresztély	1887-1896
Pelz Árpád	1897-1918
Nagy István	1918
Bräutigam Ferenc	1919-1934
Éberhardt József	1934-1948
(Protocollum parochiae Szakadathiensis)	

*Szakadati tanítók - Die Lehrer von Szakadát**I. tanító (kántor) - az állás 1731-től létezik*

?-1746	Fent János
1767-1771	Schmidt János
1777	Kaizer János
1820(?)-1864	Konner András
1864-1897	Hiller Mihály
1897-1903	Hiller Gyula
1903-1918(?)	Bitter Antal
1918-1931	Hiller Gyula
1937-1938	Kántor (Kanter) György
1938-1940	Keresztes Imre
1940-	Schultz Ádám

*II. tanító (segéd- v. osztálytanító) az állás 1886-tól létezik
Die Hilfslehrer*

1887-1889	Hiller Mária
1889-1890	Biensack Ede
?-1904	Pech Jakab
1904-1911	Korizmits Kornélia
1911-?	Bitter Antalné Geyer Irén
1929-1930	Lónyai Dezső
1930-1940	Gép Károly
1940-?	Major Mátyás

III. tanítói állás 1940-től.

Szakadati jegyzők
Die Notäre von Szakadát

1822	Teuzlinger János
-1855	Konner András
1855-1859	Kremer István
1859-1885	Obenau Miksa
1885-1886	Pájerli Ádám
1886-1888	Szuppán Ármin
1888-1926	Albrechtovics (Albán) Imre
1926-1930	Berényi György
1930-1935	helyettesek
1935-1940	Makó András
1940	dr. Simon Ferenc
1940-1941	Wéber László
1941-	Szivér Béla
(TML Alisp. i. és képv. test. jkv alapján)	

Szakadati bírók névsora - Die Richter von Szakadát

1724	Sebastian Häfner
1725	Thomas Kremer
1726	Johannes ViBek
1727	Johannes Wilhelm Fork
1728-1731	Wilhelm Staudt
1732-1734	Wilhelm Eckert
1735	Wilhelm Schlitt
1737-1738	Andreas Krem
1741-1742	Bernhardt Schmidt
1748	Mathias Schmidt
1763	Heinrich Schiszler
1765	Johann Schneider
1773	Franz Schmidt
1782	Wilhelm Schäfer
1786-1787	Heinrich Kremer
1794	Anton Schmidt
1797	Jakob Iszil
1809	Johann Schmidt
1815	Adam Kremer
1820	Adam Kremer
1822	Adam Kremer
1828	Adam Kremer
1849	Müller Jakab
1851	Kremer Péter
1854-1856	Müller Jakab
1861-1862	Müller János
1875	Müller András
1878	Krémer János
1889	Kaufmann György
1897	Hilbert István
1906-8	Rieger András
1909-11	Geiger Péter
1912-14	Krémer János
1915-19	Müller György
1919 április 9- július 19-ig	Krémer Péter intéző bizottsági elnök
1919-22	Müller György
1922-24	Zeí György
1924-27	Krémer Antal

1927-30	Müller György
1931-32	Krémer János
1935-36	Geiger Péter
1937-43	Müller János
1943-45	Krémer Péter
1946-47-ben	önkormányzat felfüggesztve
1947-48	Staudt Péter
(TML Alisp. i. és képv. test. jkv alapján)	

Az egyes foglalkozási ágakban 1833-1867 között Szakadátón dolgozók összesített száma

Die Zahl der in den einzelnen Berufszweigen tätigen zwischen 1833-1867

kőműves	107 fő
pásztor	29 fő
napszámos	21 fő
takács	16 fő
ács	13 fő
molnár	13 fő
kovács	8 fő
szabó	8 fő
zenész	8 fő
mészáros	7 fő
téglás	7 fő
varga	6 fő
tanító	5 fő
asztalos	4 fő
szolga	2 fő
kalmár	1 fő
bába	1 fő
vadász	1 fő
erdőkerülő	1 fő
csósz	1 fő

(A szakadati anyakönyvek alapján)

A kőművesek számának alakulása

Die Anzahl der Maurer

1838 -	37 fő
1842 -	35 fő
1846 -	42 fő
1850 -	55 fő
1854 -	63 fő
1858 -	68 fő
1862 -	79 fő
1866 -	66 fő
1870 -	101 fő
1874 -	106 fő
1878 -	108 fő
1882 -	110 fő
1886 -	101 fő
1890 -	117 fő
1894 -	114 fő
1898 -	123 fő

(Megjegyzés: összeállítva a szakadati anyakönyvek alapján. Az adatok hozzávetőleges pontosságúak. A kőművesek valóságos száma magasabb volt, 1900-ban pl. 174 fő.)

Szakadát község területe és kataszteri tiszta jövedelme 1914-ben
 Das Territorium der Gemeinde Szakadát und ihr Realeinkommen

	szántó	kert	rét	szőlő	legelő
1. osztály	16 kh	-	3 kh	-	-
2. osztály	152 kh	-	15 kh	-	-
3. osztály	381 kh	7 kh	28 kh	12 kh	-
4. osztály	465 kh	-	28 kh	33 kh	122 kh
5. osztály	255 kh	-	13 kh	27 kh	88 kh
6. osztály	104 kh	-	2 kh	-	-
7. osztály	41 kh	-	3 kh	-	-
8. osztály	3 kh	-	-	-	-
Összes terület	1418 kh	7 kh	92 kh	72 kh	210 kh

Egész határ: 1868 kh
 Tiszta jövedelem: 21 290 korona
 Földrés: 6816
 Birtokív: 281
 (TML Földmérési Ig. iratai, Szakadát)

Mértékegységek

Maße

1 akó (pozsonyi, pesti) = 50,8 liter
 1 cseber = 42,3 liter
 1 font = 0,50 kg
 1 forint (pengő) = 2,5 váltó forint
 1 forint (osztrák értékű) = 0,95 pengő forint
 1 icce = 2 meszely = 0,8 liter
 1 mázsa = 50 kg
 1 mérő (pozsonyi) = 62,498 liter
 1 mérő (pesti) = 93,747 liter

XII. ZUSAMMENFASSUNG

Die – an sich bedeutungslose – Gemeinde Szakadát liegt im ehemaligen Kreis Simontornya.

Für die Landschaft sind Hügel und steile Berghänge charakteristisch, die für den Ackerbau keine günstigen Voraussetzungen bieten. Szakadát war schon im 14. Jahrhundert bewohnt, jedoch durch die türkische Herrschaft und die Befreiungskriege wurde die Ortschaft unbevölkert.

Graf Mercy, ein General der Habsburgerarmee, Militärgouverneur des Banats erwarb im Jahre 1722 das Hőgyész Herrschaftsgut, zu dem auch Szakadát gehört. Er besiedelte die Gemeinde vom Jahre 1723–1724 mit Deutschen.

Die genaue Herkunft der Szakadäter ist umstritten. Es steht aber fest, dass sie aus der Gegend von Limburg stammen.

Mercy schloss mit den Neubauern Contracte. Der Szakadáter Contract blieb nicht erhalten. Da die Bedingungen der Ansiedlungen in den verschiedenen Dörfern einander ähnlich waren, führen wir den im Jahre 1722 geschlossenen Contract mit Kismányok an:

Das Dorf verfügte über den ganzen Hotter, einschliesslich der Schenkonzession, die Herrschaft behielt sich nur das Jagd- und Fischereirecht vor. Sie wurden vom Frohndienst und vom Zehent befreit. Sie bekamen unentgeltlich Bau – und Brennholz, durften mit Eicheln mästen. Dafür musste ein Bauer mit einer ganzen Session 15 Ft, einen Kübel Weizen, einen Kübel Hafer und drei Fuhren Heu zahlen. Die Neubauern waren 3 Jahre lang und ihre Weingärten 6 Jahre lang steuerfrei.

Die Anzahl der Bevölkerung wuchs schnell. 1725 waren es 39 Familien. Auf die Neubauern warteten grosse Schwierigkeiten.

Die Leute waren arm, hatten keine Zugtiere, die Felder waren seit Jahrzehnten nicht bestellt. Die Leute arbeiteten als Tagelöhner in Hőgyész und sogar in Szigetvár.

Sechs Jahre später, 1731 lebten nur noch 13 Familien im Dorf. Die Flucht der Bevölkerung hängt auch damit zusammen, dass nach 6 steuerfreien Jahren die Steuerpflicht eingeführt wurde. Die Menschen kehrten nicht nach Deutschland zurück, sondern zogen in andere Dörfer um, wohin die Herrschaften sie mit weiteren Begünstigungen lockten.

Die anfänglichen Schwierigkeiten wurden um die Mitte des Jahrhunderts überwunden. Die Bevölkerungszahl erhöhte sich auf 61 Familien. Der Viehbestand verzehnfachte sich.

1756 gab es 86 Pferde, 107 Ochsen, 111 Kühe, 187 Schweine, 305 Ziegen und Schafe in der Gemeinde. Das bestellte Feld war sechsmal so gross wie im Jahre 1731. Die Bauern trieben Dreifelderwirtschaft.

Die Katholische Gemeinde hatte schon im Jahre 1727 einen eigenen Pfarrer. Dem Pfarrer hatten sie folgendes zu zahlen:

1. Jedes Ehepaar einen Metzen (Zentner) Weizen,
1/4 Metzen Hafer oder Gerste oder Mais, in Geld 17 Kreuzer.

Die Ledigen, Verwitweten und Armen hatten die Hälfte zu entrichten.

2. Die ganze Gemeinde zahlte fünf Klafter Holz, eine Fuhre Heu und Stroh.

3. Die Weingartenbesitzer eine Halbe (icce=ungefähr 1 liter) Wein.

Für die Taufen, Trauungen und Begräbnisse musste man extra zahlen. Die Schule wurde 1731 gegründet.

Der bedeutendste Pfarrer der frühen Zeit (1759–69) war Michael Winkler. Er liess die Kirche neu errichten, besorgte eine Orgel. Er schrieb eine Pfarrchronik, in der er über die Herkunft, Sitten und Gewohnheiten der Szakadáter berichtet.

Laut Winkler waren die Leute trinksüchtig und wild, es kam oft zu Raufereien. Winkler bezichtigte sie auch der Sittenlosigkeit. Die Jungen und Mädchen hüteten in der Nacht gemeinsam das Vieh auf der Weide. Andere Mädchen schliefen im Sommer in der Scheune, im Stall, auf dem Flur, wo sie ihren Geliebten empfingen.

Entrüstet schreibt Winkler über ihre Gleichgültigkeit in religiösen Fragen. Sie hoben nicht einmal ihren Hut vor dem Allerheiligsten, in der Fastzeit assen sie Fleisch, während den Begräbnissen machten sie Spass. Bei der Opferung stiessen sie mit Weingläsern an, und als der Pfarrer den Messwein trank, leerten sie auch ihre Gläser.

Zudem waren sie auch abergläubisch – zur Trauung ritten die Frauen zum Beispiel auf Besenstielen.

Sie sollten auch verschiedene Schwangerschaftsverhütungsmethoden gekannt haben.

Kranke Menschen und Tiere beteten sie gesund.

Im Jahre 1765 gab es Unruhen im Komitat, so auch in Szakadát.

Die Bauern verweigerten den Frohndienst (Robot) und die Zahlung verschiedene. Abgaben und Steuern.

Die damalige Königin Maria Theresia regelte in einem Erlass – sogenannten Urbarium – die Rechte und Pflichten der Bauern. Eine Hufe (Session) bestand in Szakadát aus 22 Joch Acker, acht Joch Wiese, ein Joch Hofland. Die Hutweide gebrauchten sie gemeinsam.

Dafür mussten sie 1/9 der Fechsung den Grundherren abgeben, 104 Tage lang Handdienst oder 52 Tage Zugfrohne leisten, einen Forint Zins zahlen und Geschenke geben.

Die Szakadáter Bauern besaßen im allgemeinen keine ganze, sondern nur eine halbe oder eine viertel Session, d.h. nur 8–15 Joch Feld.

Insgesamt hatten 47 Bauern 22 Sessionen zu eigen. Ausserdem lebten 23 sogenannte Kleinhäusler in der Gemeinde, die überhaupt keinen Acker, nur etwas Weingarten besaßen.

Der Hotter wurde für so viele Leute zu eng. Die Ursache war die hohe Zuwachsrates der Bevölkerungsanzahl. Es wurden im Durchschnitt jährlich 30–50 Kinder geboren und starben nur 20–30 Personen. Die meisten Verstorbenen waren Kinder, mehr als die Hälfte waren unter dem sechsten Lebensjahr.

Ein Beispiel: In der Sippe Gänslér sind zwischen 1780–1818 42 Kinder geboren, von denen nur 9 aufwuchsen. Da aber die Familien viele Kinder hatten, durchschnittlich zehn, nahm die Bevölkerung ständig zu.

Die Leute heirateten ziemlich früh, die Männer mit 20, die Frauen mit 18 Jahren. Die meisten Hochzeiten fanden in der Faschingszeit statt.

Im Jahre 1786 wurden sämtliche Ehen zwischen dem 10. Januar und 14. Februar geschlossen. Der andere mögliche Termin war der Spätherbst, als die landwirtschaftlichen Arbeiten schon vorbei waren. Die Ehepartner schlossen einen Ehecontract, in dem die Mitgift der Braut angeführt wurde. Die junge Frau bekam von ihren Eltern ausser der Kleidung ein Bett, Bettzeug und etwas Bargeld.

Die Kosten der Hochzeit bestritten die Eltern.

Wilhelm Weller brachte zur Hochzeit seines Stiefsohnes 3 Eimer (150 l) Wein, 25 Pfund Rind- und 25 Pfund Schweinefleisch auf.

Das junge Ehepaar lebte meist bei den Eltern, arbeitete in der väterlichen Wirtschaft. In einer Bauernwirtschaft arbeiteten durchschnittlich drei erwachsene Männer - Vater, Söhne, Schwiegersöhne.

Von den verheirateten Kindern blieb meistens nur eins im Familienhaus, welches zum Erben der Wirtschaft ausersehen wurde.

Ein Jahrzehnt arbeiteten sie als Knecht und Dienstmagd für ihren Lebensunterhalt. In der nächsten Periode wirtschafteten Vater und Sohn/Schwiegersohn gemeinsam, den Ertrag ihrer Arbeit teilten sie auf. Als der Vater schon alt wurde, überliess er die ganze Wirtschaft seinem Erben, für sich behielt er nur ein Paar Rindvieh.

Die anderen Söhne und Töchter wurden vom Erben ausgeschlossen. Als Gutmachung bekamen sie ein Stück Weingarten und etwas Bargeld. Sie bildeten den Nachschub der armen, mittellosen Kleinhäuslerschicht in der Gemeinde.

Das Verfahren der Eltern scheint unbarmherzig zu sein, drückte aber eine wirtschaftliche Notwendigkeit aus: hätte man die halbe oder 1/4 Session in 2-5 Stücke geteilt, wären 2-5 lebensunfähige Wirtschaften zu Stande gekommen. Die Geschwister hätten nicht nur das Erbe, sondern auch die Not untereinander teilen müssen.

Die, aus dem Erben ausgeschlossenen Geschwister konnten sich die Tatsache meistens nicht gefallen lassen. Es kam oft zu erbitterten Prozessen zwischen den Familienmitgliedern.

Die aus der engen Dorfflur stammenden Einkünfte ergänzten die Szakadáter mit Tabakbau. Man begann damit bereits 10 Jahre nach der Ansiedlung. 1788 betrug die Tabakproduktion 34 Zenter, vier Jahrzehnte später waren es schon 400 Zentner. Für einen Zentner bekamen sie 9 Ft. Das Tabakeinkommen war dreimal höher als das des Ackerbaus und zehnmal höher als das des Weinbaus.

Die landwirtschaftliche Tätigkeit konnte trotzdem nur einem Teil der Bevölkerung den Lebensunterhalt sichern.

Aus den vom Erben ausgeschlossenen wurden Kleinhäusler. Sie waren gezwungen, sich einen anderen Erwerbszweig zu suchen. Die Pfarrer trugen den Beruf der Einzelnen in das Kirchenbuch ein, so lässt es sich behaupten, wie viele Leute sich von der Landwirtschaft getrennt haben. Zwischen 1833-1867 gab es 259 Menschen, die nicht als Bauern tätig waren. Unter ihnen waren 29 Hirten, 21 Tagelöhner, 16 Weber, 13 Zimmerleute, 13 Müller, 8 Schmiede, 8 Schneider, 8 Musikanten usw. Die zahlenmässig grösste Gruppe bildeten die Maurer mit 107 Mann.

Warum war dieses Handwerk so volkstümlich?

Das liegt daran, dass der Maurer keine Werkstatt einrichten musste, es war also ein billiger, für die armen Kleinhäusler erreichbarer Beruf. Der andere Grund war, dass sie nicht an einen Ort gebunden waren. 100 Maurer hätten nämlich im Dorf und in der Gegend keine Arbeit gefunden. So machten sie sich im Frühling auf den Weg, um Arbeit zu suchen. Sie arbeiteten in grösseren ungarischen Städten, in Wien, in Deutschland, um die Jahrhundertwende kamen sie auch nach Amerika. Sie waren wochen - manchmal monatelang fern von ihren Familien. Von ihrem ersparten Geld kauften sie Feld und bauten Familienhäuser. Sie konnten sich von ihrem Heimatort, von der Landwirtschaft nicht endgültig loslösen.

Die Periode führte auch im Leben der Kirche grosse Änderungen herbei. Die

Tätigkeit der Pfarrer Joseph Gruber (1772–1802) und László Füleki (1802–1841) umfasste fast sieben Jahrzehnte. In der Zeit von Gruber gehörten zum Szakadáter Pfarrbezirk mehrere umliegende Dörfer, überwiegend mit protestantischer Mehrheit: Diósberény, Kalaznó, Udvari und Szárazd.

Der Pfarrer führte nicht nur über die Katholiken, sondern auch über die Protestanten die Aufsicht.

Ein Patent von Joseph II. gewährte den Protestanten die religiöse Gleichberechtigung, somit fiel die Obrigkeit der katholischen Kirche weg.

Um die Jahrhundertwende bekam Diósberény einen eigenen Pfarrer, wodurch nicht nur die Komptenz, sondern auch das Einkommen des Szakadáter Pfarrers zusammenschumpfte.

Trotzdem liess der neue Pfarrer Füleki 1803 ein neues Pfarrhaus bauen. 1815 wurde die Kirche renoviert, der Turm wurde mit Blech bedeckt.

Von den Schullehrern kennen wir nur einige Namen.

1771 unterrichtete Johann Schmidt 40 Schüler, 1777 waren es unter Johann Kaiser schon 70 Schüler. 1846 besuchten 66 Jungen und 56 Mädchen die Schule. Der Lehrer war damals Andreas Konner. 1848 bekam er einen Gehilfen, Johann Burger.

Im Reformzeitalter entfaltete sich das nationale Bewusstsein der Ungarn. Ihr Ziel, die Herausbildung einer einheitlichen ungarischen Nation, wollten sie durch gewaltsame Magyarisierung der Nationalitäten erreichen. Das Tolnaer Komitat wollte den Schwaben die ungarische Sprache als Unterrichts- und Amtssprache und die ungarische Tracht aufzwingen.

Ihre Strebungen hatten keinen nennenswerten Erfolg gehabt, andererseits riefen sie keine feindlichen Gefühle der Deutschen der Ungarn gegenüber hervor. Diese Tatsache bestimmte das Verhältnis der Schwaben zur ungarischen Revolution und zum Freiheitskampf im Jahre 1848–1849. 1848 bedeutete auch in der Geschichte der Gemeinde einen Wendepunkt. Aus den Frohnbauern wurden freie Bauern.

Die letzten Herrschaften waren die Apponyis, die um 1770 das ganze Hőgyész Herrschaftsgut von der Familie Mercy gekauft haben. In vielen Dörfern des Komitats kam es während der Revolution zu Aufständen. Doch die frommen Leute von Szakadát empörten sich nicht, sie nahmen die Geschehnisse gelassen zur Kenntnis.

Während des Freiheitskampfes im Jahre 1848–1849 rückten 13 Szakadáter in die ungarische Armee ein. Ein Teil von ihnen waren Freiwillige, die anderen bekamen 200–500 Ft Entgeltung. Die Eingerückten stammten ausnahmslos aus armen Kleinhäusler – bzw. Handwerkerfamilien. Nach der Niederlage des Freiheitskampfes gerieten 10 von ihnen in österreichische Gefangenschaft.

Zur endgültigen Regelung der aufgehobenen feudalen Verhältnisse kam es erst im Jahre 1853. Szakadát musste seine Freiheit teuer bezahlen. Sie verloren die Hälfte der Hutweide, verzichteten auf den ganzen Wald. Auch einen Teil des Ackers mussten sie mit Geld auslösen. Doch die Befreiung der Bauern förderte die Entwicklung der Landwirtschaft. Im Ackerbau trieben sie das Dreijahrssystem. Im ersten Jahr bauten sie Weizen oder Roggen, im zweiten Jahr Mais, Kartoffeln, Hafer, im Dritten Gerste, Wicken und Tabak an.

Der Futterpflanzenanbau ermöglichte die Erweiterung der Tierzucht. 1854 gab es 309 Rinder, 132 Pferde, 498 Schafe, 153 Schweine im Dorfe. Das machte

wiederum die öftere Düngung der Felder in jedem dritten Jahr möglich. So haben sich der Ackerbau und die Tierzucht einander gegenseitig fördernd entwickelt.

Das Ergebnis 150 Jahre fleissiger Arbeit war ansehnlich:

Die Neubauern fassten in Ungarn Fuss, sie machten das öde Land urbar, entfaltet eine entwickelte Landwirtschaft und bildeten eine breite Schicht fleissiger Handwerker heraus.

Sie fanden eine neue Heimat, der sie jahrhundertlang zugetan waren. Die, während der Revolution 1848 begonnene bürgerliche Umwälzung wurde mit dem Ausgleich von 1867 abgeschlossen. Es bildete sich eine neue konstitutionelle Staatseinrichtung heraus, und aus dem Reich der Habsburger wurde ein dualistischer Staat. Die Aufhebung der feudalen Überreste hatte für die Gemeinde Szakadát keine besondere Bedeutung. Ihren, während der Besitzregelung verlorenen Boden konnten die Bauern 1878 zurückkaufen. Für 170 Joch Acker, 223 Joch Hutweide zahlten sie 45 000 Ft. Die Summe streckte die Kreditanstalt der Kleingrundbesitzer vor. Den gekauften Boden teilten sie in 108 Teile, damit jeder Eigentümer in jeder Flur ein Stück Feld bekomme. Die Kleinhäusler erhielten ihren Anteil abgesondert. Die Bauern durften zweimal so grosses Terrain kaufen. Sie rissen die frühere Hutweide auf und wandelten sie in Acker und Weingärten um. Der Ankauf des Herrngutes änderte die Besitzstruktur in der Gemeinde nicht, da die mittellosen Leute nichts erwarben.

Nach der Erwerbung des Gutes, gab es keine Möglichkeit mehr die territoriale Expansion fortzusetzen. So vermochten die Bauern den Ertrag der Landwirtschaft nur durch die Steigerung der Produktivität zu erhöhen. Zwischen 1874-1884 minderte man um 1/3 die Hutweide, zugunsten des Ackers und der Weingärten. Wegen der Brache der Hutweide tat die Steigerung der Futterpflanzenproduktion not. Im Pflanzenbau wuchs die Bedeutung der arbeitsintensiven Hackfrüchte und des Weinbaus, der Tabakbau wurde aber völlig eingestellt. Die ausgebliebenen Einkünfte ersetzte der Weinbau, der im Jahre 1888 mit 115 Joch seinen Höhepunkt erreichte.

Von der Phylloxere wurde aber bis 1895 die Hälfte der Weingärten ausgerottet. Einen Teil baute man wieder an, aber das frühere Ausmass erreichte der Weinbau nie mehr. Die grundsätzliche Umwandlung in der Bauernwirtschaft führte die Entwicklung der Viehzucht herbei. Den Schwerpunkt bildete die Rinderzucht. Die Rinder wurden statt Pferde als Zugtiere angewandt. Um die Jahrhundertwende vollzog sich eine Änderung der gezüchteten Rasse: An Stelle der ungarischen treten Rinder westlicher Herkunft auf.

In der Verbreitung der arbeitsintensiven Methoden spielte der Zuwachs der Bevölkerungsanzahl eine wichtige Rolle. Um die Jahrhundertwende lebten 1129 Menschen im Dorf. Das hatte aber auch die Zerkleinerung der bäuerlichen Grundbesitze zur Folge. Diesen Prozess konnte nicht einmal das Erbrecht der Schwaben aufhalten. Im allgemeinen erbte nur eins von den Geschwistern das väterliche Gut, die anderen bekamen ihren Erbteil in Bargeld. Das trug zur Verschuldung der Bauern bei. Wurden die Lasten unerträglich, sah sich der Bauer gezwungen, einen Teil des geerbten Besitzes zu entäussern. Eine günstigere Form für den Erben war, als die anderen Geschwister als Abfertigung nur etwas Weingarten, eventuell ein Kuhkalb bekamen. Trotzdem nahm die Zahl der Kleingrundbesitzer zwischen 1884-1912 um 99 Personen zu. Auf der anderen Seite bildete sich eine Schicht von Grossbauern. Die Familien Kaufmann, Müller und Gänslar hatten 50-80 Joch Feld zu eigen.

Jene Leute, die aus der Landwirtschaft ihren Lebensunterhalt nicht sichern konnten, wurden schon früher Maurer. Laut der Volkszählung im Jahre 1900 waren die Hälfte der Erwerbstätigen Handwerker. Von den 202 Personen waren 174 Maurer.

Im Leben der Gemeinde spielten die Landwirte die führende Rolle, so kamen die gesellschaftlichen Gegensätze in Auseinandersetzungen zwischen den Bauern und Maurern zum Ausdruck.

Nach der Jahrhundertwende bot die Auswanderung nach Amerika den Weg zum Aufstieg. Laut der Volkszählung von 1910 hielten sich 72 Szakadater im Ausland auf. Sie wollten sich nicht endgültig in Amerika niederlassen, sondern nur Geld verdienen. Im Mai 1912 arbeiteten 250 Szakadater fern von ihrer Heimat. Das ersparte Geld schickten sie ihren Familien. Andreas Gänzler sandte z. B. zwischen 1907-1911 mehr als 1500 Dollar nach Hause. Von diesem Geld konnte er 8-10 Joch Feld guter Qualität kaufen. So gelang ihm der Aufstieg zum Bauer mit 17 Joch Feld, obwohl er von seinem Vater nur ein Stück Weingarten und eine herkömmliche Parzelle bekam.

Das Organ der Selbstverwaltung in der Gemeinde war die Gemeinderepräsentanz, deren Hälfte gewählt, die andere Hälfte aus den grössten Steuerzahlern zusammengestellt wurde.

Der Gemeindenotar wurde von der Gemeinde unabhängig gemacht. Den Richter und die Geschworenen wählte die Gemeinderepräsentanz. 1872 bekam der Notar ein Gehalt von 404 Ft, der Richter 31 Ft, der Kleinrichter 21 Ft, der Nachtwächter 70 Ft, der Briefträger 20 Ft, die Hebamme 12 Ft und der Kirchen-diener 8 Ft.

Das meiste der Einkünfte der Gemeinde stammte aus dem Besitz des Dorfes. 1884 hatte Szakadát 70 Joch Feld, die Jahreszins betrug 600-800 Ft. Die andere Einnahmequelle war das Schankrecht.

Der Bevölkerung wurden neben den staatlichen auch Komitats- und Kommunalsteuern aufgelegt. Die Steuerlast wurde immer höher, im Jahre 1910 erreichte sie die Hälfte des Realeinkommens.

Die 1880-1890-er Jahre waren die Epoche der grossen Investitionen. 1884 baute man einen neuen Ratsaal und ein Büro für den Notar. 1886 begann man mit dem Bau einer neuen Schule mit zwei Klassenzimmern. Den Bauplan fertigte der junge Baumeister Johann Quell an.

Am Ende der 30-jährigen Amtszeit des Pfarrers Karl Hunyadi, befand sich das Pfarrhaus und die Kirche in baufälligem Zustand. Der neue Pfarrer, Gyula Wajdits liess im Jahre 1874 ein neues Pfarrhaus bauen. 1882 verbesserte man das Kirchendach.

Drei Jahre später kaufte die Gemeinde einen neuen Friedhof über dem alten. Das Dorf sammelte auch zur Errichtung einer neuen Kirche Geld. Die neue Kirche wurde im Jahre 1899 fertig.

Der Schulunterricht geschah weiterhin in konfessionellen Schulen. Die Unterrichtssprache war in Szakadát die deutsche Sprache. Die Magyarisierung nahm in den Schulen in den 1890-er Jahren ihren Anlauf. Die Schule vermochte die ungarische Sprache den Schülern nicht beizubringen. Der grösste Teil der Erwachsenen konnte lesen und schreiben, die ungarische Sprache kannten aber nur jene, die als wandernde Handwerker mit den Ungarn in Berührung kamen.

1892 bildete sich der bürgerliche Leseverein, dessen Vorhaben die Volksbil-

dung war. 1906 entstand der Arbeiter -und Bauernzirkel, der auch als Interessenvertretung tätig war. Aus der Jugendbibliothek liehen sich sonnabends 100-120 Leute Bücher aus.

Die auf den gesellschaftlichen Aufstieg gerichtete Wertordnung der deutschen Bauern bestimmte auch die Gewohnheiten, Ehen und ganze Lebensweise. Es heirateten Leute gleichen Vermögensstandes untereinander. In der Wertordnung der Gemeinde nahmen die Bauern einen höheren Rang ein als die Handwerker, deshalb wollten alle eine eigene Wirtschaft erwerben. Damit das Vermögen nicht in die Hände fremder Leute gerate, kam es immer öfter zu Ehen zwischen Verwandten. Ihre Kleidung und Nahrung war einfach, jeglicher Aufwände ledig.

1900 standen 209 Häuser im Dorfe. Von ihnen war eins aus Brennziegeln, 11 hatten Fundamente aus Stein, die übrigen waren Lehmbauten. 92 Gebäude waren mit Stroh bedeckt.

Die Periode vom Ausgleich bis zum ersten Weltkrieg war eine Epoche der raschen wirtschaftlichen Entwicklung. Sie wurde vom Krieg unterbrochen. Die Versorgung der Front verlangte vom Hinterland grosse Anstrengungen. Trotz der Kriegskonjunktur ging die landwirtschaftliche Produktion zurück, es meldeten sich Verpflegungssorgen.

Aus Szakadát rückten mehr als 100 Männer ein, von denen 34 nie zurückkehrten. Die ausserordentlichen wirtschaftlichen Schwierigkeiten, der Mangel an Lebensmitteln und an Bedarfsartikeln machte das Leben schwer. Die aus dem Krieg zurückgekehrten Soldaten und Maurer bildeten die Basis der Räterepublik in Szakadát. Die wichtigste Aufgabe der Vertreter der neuen Macht war die Sicherung der Verpflegung. Da die Bodenreform verblieb, kam es zu keinen tiefgreifenden Umwälzungen im Leben des Dorfes.

Der zerrütteten Wirtschaft wurde erst Jahre später, nach dem weissen Terror auf die Beine geholfen. Der verlorene Krieg, der Zerfall der Monarchie schuf neue Voraussetzungen für die Entwicklung der Wirtschaft, in Betreff der Rohstoffquellen, Produktionskapazitäten und Absatzmärkte. Die ungünstigen Umstände hinderten die Entwicklung der Landwirtschaft, sowohl im Ackerbau als auch in der Tierzucht.

Zwischen den zwei Weltkriegen sank die Rentabilität der arbeitsintensiven Kulturen, deshalb ging ihre Produktion zurück. Das Ackerland, die Wiese, die Hutweide wurde kleiner. Die Weingärten verringerten sich von 71 Joch auf 31 Joch. An ihrer Stelle gewann der Wald an Boden. An den unfruchtbaren, steilen Berghängen, die man früher mit grossem Aufwand urbar machte, pflanzte man nun Wälder an.

Der Viehbestand verminderte sich nicht einmal während des Weltkrieges, in der Nachkriegszeit nahm seine Zahl sogar zu. Die Versorgung mit Futter machte besonders den Zwergbauern Sorgen.

Während der Wirtschaftskrise sank die Zahl der Rinder, sie erreichte nicht einmal das Niveau vom Jahre 1911.

Die Bevölkerungsanzahl betrug im Jahre 1930 1129 Personen. Die enge Dorfflur konnte einem grossen Teil der Bevölkerung den Lebensunterhalt nicht sichern. Im Jahre 1935 waren von den 235 Besitzern 63 Bauern, die weniger als ein Joch Feld hatten. Die durchschnittliche Grösse der einzelnen Bauernwirtschaften sank.

Zur Zeit des ersten Weltkrieges kam das Prinzip der gleichen Beerbung zur Geltung. Da die Zahl der Kinder in den Familien weniger wurde, beschleunigte es

jedoch nicht die vorausgeschrittene Zerkleinerung der Bauerngüter. Eine Flurbereinigung hätte not getan: Eine 10–15 Joch grosse Bauernwirtschaft bestand zu dieser Zeit aus 60–80 Parzellen.

Während des ersten Weltkrieges geriet die Auswanderung nach Amerika ins Stocken. Die wirtschaftlichen Schwierigkeiten, die Arbeitslosigkeit und das Verbleiben einer radikalen Bodenreform bewegte viele Szakadáter in den Jahren 1922–1923 wiederum zum Auswandern. Sieben Familien liessen sich in Kanada nieder. Die Heimkehrer kauften nicht nur Felder, sondern bauten anstelle der alten Lehmhäuser Ziegelgebäude. Die Szakadáter Maurer arbeiteten in den 20-er Jahren mit ihren Kumpanen aus Bátorfő, Tolna, Diósberény auch in der Türkei. Während der Wirtschaftskrise sind die Männer ohne Arbeit geblieben. Sie kehrten nach Hause und lebten als Tagelöhner. 1939–1940 fanden sie in Deutschland Arbeit.

Die materielle Lage der Gemeinde wurde in den 1920–1930-er Jahren immer schlechter. Wegen der Arbeitslosigkeit, waren die rückständigen Steuern nicht einzutreiben. Die Gemeinde war öfter an staatliche Subvention angewiesen. 1940 wurden die Gemeinden Szakadát und Diósberény zu einem Kreisnotariat vereinigt. Der Amtssitz blieb Szakadát. Zu diesem Anlass wurde ein neues Gemeindehaus gebaut.

Der früher gebildete landwirtschaftliche Verein erlebte in den 20-er Jahren einen Aufschwung. 1926 errichtete man ein eigenes Gebäude. Sie organisierten einen Chor, veranstalteten Theateraufführungen, Tanzabende und Vorlesungen. Der Vorsitzende war der jeweilige Pfarrer, der Kassenwart, Bibliothekar und die sechs bis acht Vorstandsmitglieder wurden gewählt.

Die Schule mit zwei Klassenzimmern wurde wegen des Bevölkerungszuwachses und der höheren Erwartungen zu eng. Man verpflichtete 1938 die Gemeinde zur Errichtung eines dritten Klassenzimmers und Stiftung einer dritten Lehrerstelle. 1926 entstand eine Ortsgruppe des Ungarländischen-Deutschen Volksbildungsvereins. In den 30-er Jahren entfaltete sich im ganzen Transdanubien die Volksbund-Bewegung. Sie leitete zur Unterstützung der Machtstrebungen des Dritten Reiches eine starke Agitation unter der deutschsprachigen Bevölkerung ein. Die Massenbasis der Bewegung bildeten hauptsächlich die ärmeren Schichten, für die die sozialen Zielsetzungen anziehend wirkten. Im Juni 1940 bildete sich in Szakadát die Organisation, welcher sich viele Leute anschlossen. Eine grosse Anziehungskraft übte die Tatsache, dass eine führende Persönlichkeit, der Sprachwissenschaftler Prof. Adam Schlitt, aus Szakadát stammte, aus.

Laut der Volkszählung von 1941 waren von 1159 Einwohnern 1122 von deutscher Muttersprache. Von ihnen sprachen 717 auch ungarisch. Zur ungarischen Nationalität bekannte sich 62 Prozent der Bevölkerung. Deshalb schlossen sich viele der Bewegung „Treue zum Vaterland“ an.

Die ersten Todesnachrichten von der Ostfront kamen im Jahre 1942. Nach der deutschen Besetzung des Landes begann man mit der Assentierung für die deutsche Armee. Viele Szakadáter meldeten sich lieber in die ungarische Armee. Ende 1944 passierten immer mehr fliehende Truppen das Dorf. Die erste 17 Mann starke sowjetische Streife erschien am 2. December in Szakadát. Der Gemeindevorstand liess die weisse Fahne hissen. Der Pfarrer Joseph Eberhard und der Notar Béla Szivér empfangen die sowjetische Patrouille an der Statue vom hl. Florian.

Hier sammelten sich auch die ungarischen Soldaten, die entwaffnet und nach

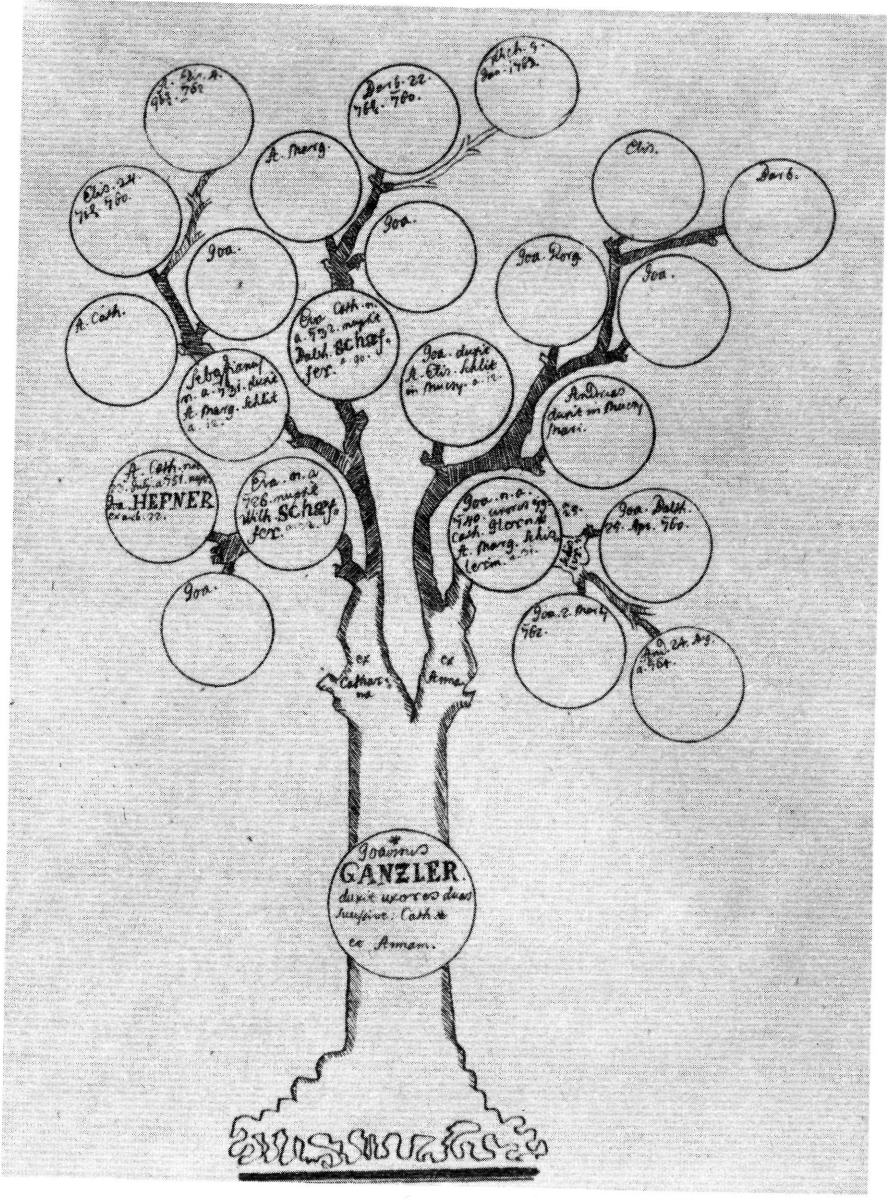
Hógyész begleitet wurden. Die Sowjets forderten die Einwohner auf, ihre alltägliche Arbeit fortzusetzen. Am 1. Januar 1945 wurden 92 Szakadáter Männer und Frauen zur Zwangsarbeit in die UdSSR transportiert. 1949 kehrten 70 Personen von ihnen zurück. Im Frühling 1945 verordnete die ungarische Regierung eine Bodenreform, derzufolge der Besitz der Grossgrundbesitzer, der Kriegsverbrecher und der Mitglieder des Volksbundes enteignet wurde. Die aus hiesigen Deutschen bestehende Kommission nahm 82 Häuser und 293 Joch Feld in Beschlag. Die Umverteilung der Vermögen brachte die Einwohner in Erregung. Die Armen der Gemeinde genossen nicht lange das ihnen zugewiesene Hab und Gut. Bald mussten sie den ungarischen Ansiedlern weichen. Die ersten Neubauern, – 28 Familien –, kamen aus Buják. Die meisten Ansiedler trafen aus Oberungarn ein.

109 Familien, das heisst 600 Personen wurden insgesamt ausgesiedelt. An ihre Stelle kamen 154 Familien aus beinahe 20 Ortschaften. So wurde die Zusammensetzung der Bevölkerung sehr gemischt. Ein Teil der Neubauern blieb nicht lange. 1949 hatte das Dorf nur noch 976 Einwohner. Von ihnen verfügten 144 über eine Bauernwirtschaft deren Durchschnittsgrösse 5–15 Joch betrug. Die Ansiedlungen nahmen 1948–1949 ein Ende. Die in Ungarn gebliebenen Deutschen bekamen 1950 ihre Staatsbürgerschaft zurück, die aufregende Periode der Umsiedlungen war zu Ende.

1948 wurde die Grundschule verstaatlicht. 1949 erglöhnten auch die elektrischen Lampen. Aus dem ethnisch gemischten Dorf verzogen immer mehr Leute. Vor den Schwierigkeiten des Wirtschaften flohen viele Menschen in die Städte und fanden in der Industrie Anstellung.

1952 wohnten 877 Einwohner in der Gemeinde, von denen 436 Urbewohner waren. Die Aus- und Einsiedlungen änderten grundsätzlich die Gesellschaft des Dorfes. Die Versöhnung führten die darauffolgenden Jahrzehnte herbei.

Családfa 1762 - Stammaum

Winkler Mihály 1759-1768

Az Apponyi család birtokai Tolna megyében a 18. sz. végén

Parzellen. Ausweis

Lit.	Riede	Parzellen von bis	Lit.	Riede	Parzellen von bis	
A	Dorf Szakadúth		Y	Zeithal	21 62 22 74	24
B	Neurib		Z	Futteräcker	22 75 23 87	25
C	Wiesenthal		A	huhurutzäcker	23 88 24 100	26
D	Groß Varsäder		B	Großkopfheck	24 101 25 113	27
E	Klein Varsäder		C	Trettplatzäcker	25 114 26 126	28
F	Wiesenäcker		D	Langhinterm Kopf	26 127 27 139	29
G	Wiesenthal		E	Kleingemeinthal	27 140 28 152	30
H	Tabachäcker		F	Großgemeinthal	28 153 29 165	31
I	Groß Schopf		G	Rother Berg	29 166 30 178	32
K	Wolfsthal		H	Maidewäcker	30 179 31 191	33
L	Dritter Haberberg		I	Weinheck	31 192 32 204	34
M	weiter Haberberg		K	Thaläcker	32 205 33 217	35
N	Klein Schopf		L	Breitthal	33 218 34 230	36
O	Waldstücke		M	Neuhuhurutz ge.	34 231 35 243	37
P	Neulang		N	Rätzehirchhof	35 244 36 256	38
Q	Holleräcker		O	Thalweingarten	36 257 37 269	39
R	Simpberg		P	Frankenheck	37 270 38 282	40
S	Großer Haberberg		Q	Langheck	38 283 39 295	41
T	Großthal		R	Alte Weingarten	39 296 40 308	42
U	Kleinthal		S	Neue Weingarten	40 309 41 321	43
V	Rätzenuhl		T	Herrschaftsgründe	41 322 42 334	44
W	Sauthal			Wege	42 335 43 347	45
X	Samenäcker			Gemeüser	43 348 44 360	46
				Summe	1 4 0 5	

b. Guttmann

Szakadúti dűlőnevek

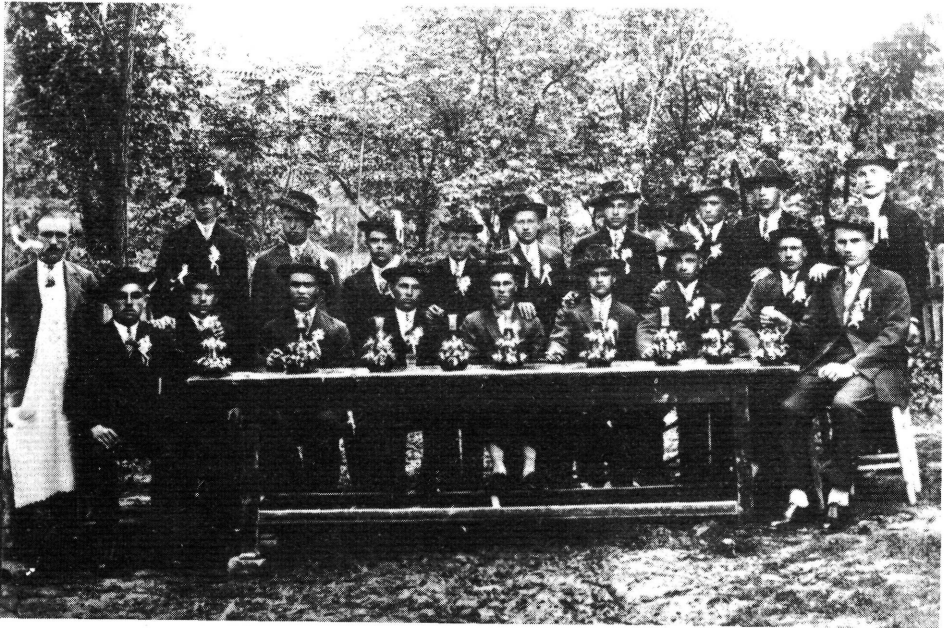
Mátkapár - Brautpaar

Bérmálás - Konfirmation

Lakodalom - Hochzeit

Legények búcsúkor, 1930 körül - Burschen zur Kirmes

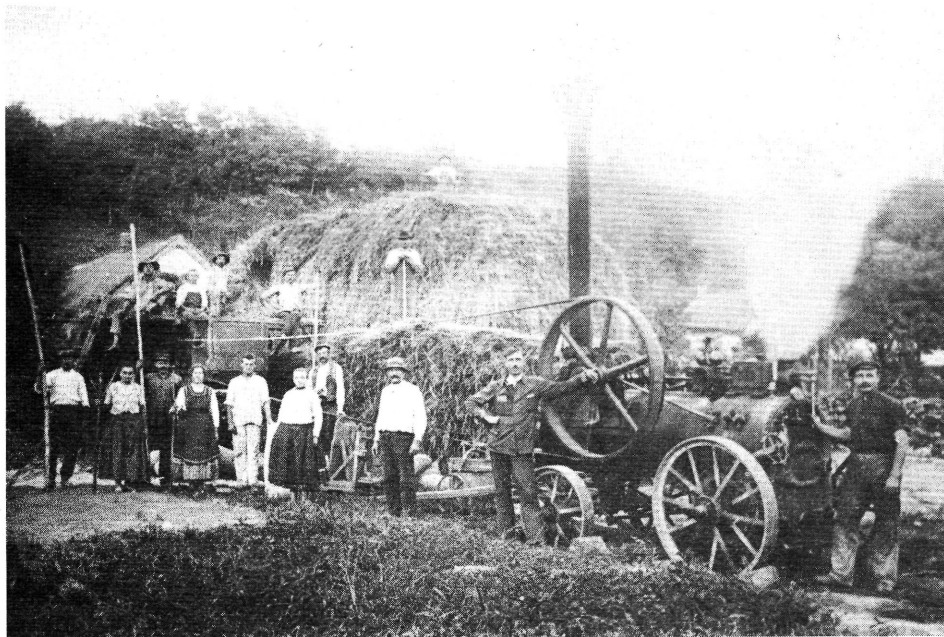
Sorozás 1930 körül - Assentierung um 1930

Kézi cséplés, 1915 - Handdresche

Krémer család, 1921 - Familie Krämer, 1921

Cséplés a két világháború között - Dresche zwischen den zwei Weltkriegen

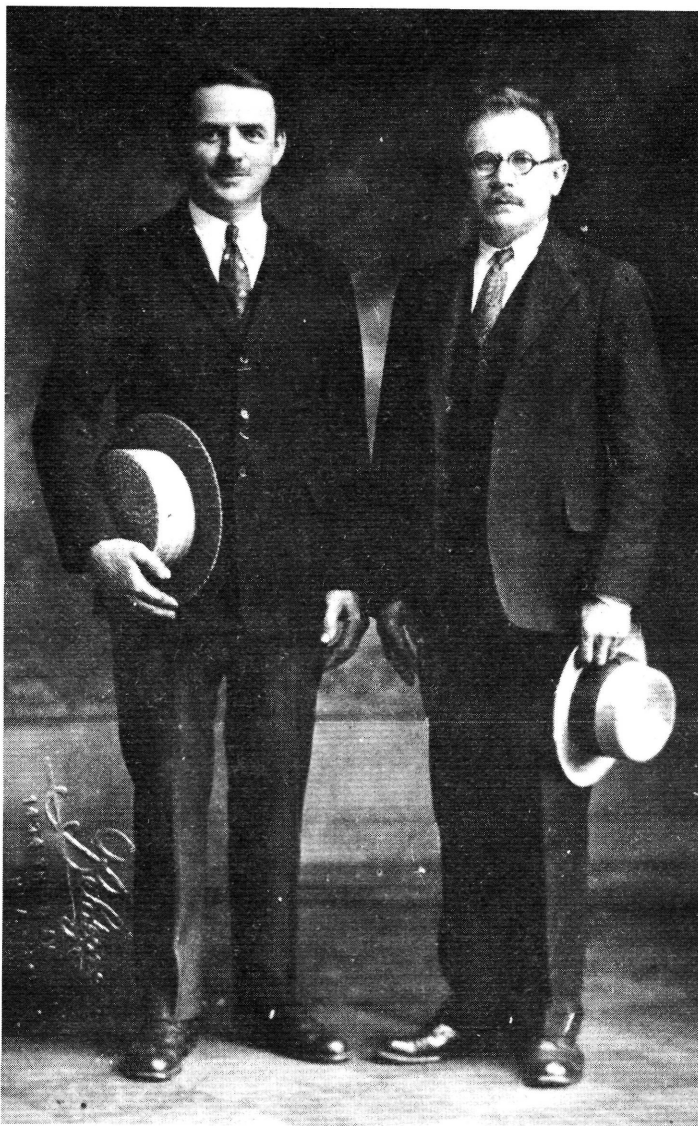

Kőművesek 1938 körül - Maurer um 1938

Gänszler András Amerikában 1910 körül - Andreas Gänszler in Amerika um 1910

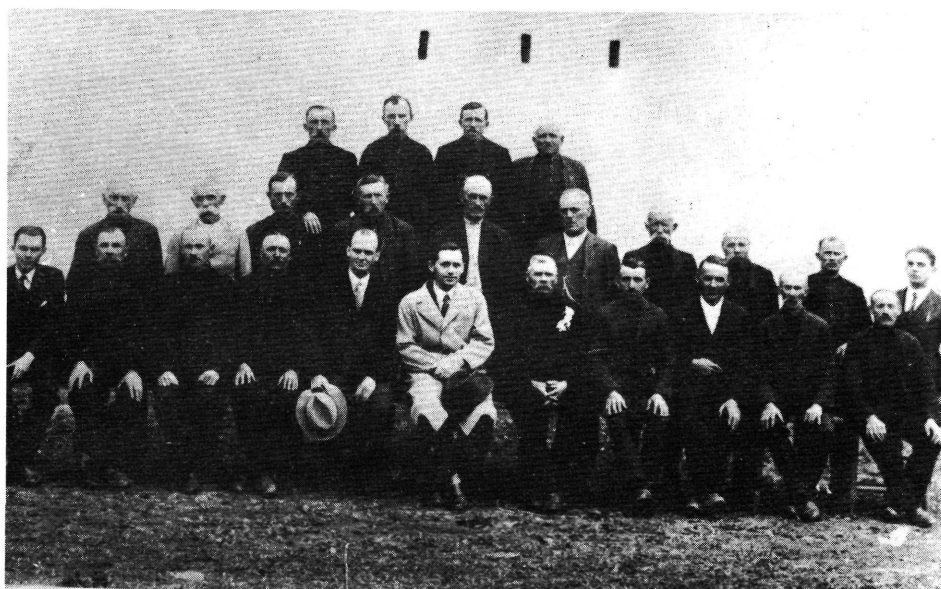

Szakadátiak Amerikában, 1920-as évek - Szakadáter in Amerika 1920-er Jahre

„Amerikás” ház 1926 körül - Ein „Amerikanerhaus” um 1926

Bíróválasztás, 1934 - Richterwahl

A templom előtt - Vor der Kirche

A régi iskola - Das alte Schulgebäude

Műkedvelő színjátszó csoport, 1940 - Laienspielgruppe, 1940